ଦୁଇଟି
ଆଧୁନିକ
ଏକାଙ୍କିକା

ଦ ଉତ୍କଳ ଷ୍ଟୋର୍ସ, କଟକ

ବ୍ରିଟିଶ୍-ଶାସନର
ଚକ୍ରାନ୍ତରେ

ଲେଖକ—ଶ୍ରୀହର୍ଷ ମିଶ୍ର

ଦି ଉତ୍କଳ ଷ୍ଟୋର୍ସ,
କଟକ

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୨।

Published by The Saraswata Bhandar for the benefit of the
UTKAL STORES CUTTACK.

ଉତ୍ସର୍ଗ

--ooo--

ଲୋକ ସେବକ ମଣ୍ଡଳର ସଭ୍ୟ
ପଣ୍ଡିତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମିଶ୍ର
ଓ
ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଧାନାଥ ରଥଙ୍କ
କରକମଳରେ
ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର—
ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଅର୍ପଣ କଲି ।

ଶ୍ରୀହର୍ଷ ମିଶ୍ର

ଲେଖକର ନିବେଦନ

୧୯୪୨ ଅଗଷ୍ଟ ଆନ୍ଦୋଳନବେଳେ କଲିକତା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦମ୍ ଦମ୍ ଜେଲରେ ଅଟକ ବନ୍ଦୀଭାବେ ଥିଲାବେଳେ ବହି ଖଣ୍ଡିକର ଅଧିକାଂଶ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରାଇଭେଟ ସେକ୍ରେଟେରୀ ଅଧ୍ୟାପକ ନିର୍ମଳକୁମାର ବସୁ ଜେଲରେ ଥିଲାବେଳେ ଏଭଳି ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ଲେଖିବା ପାଇଁ ମୋତେ କେବଳ ଉତ୍ସାହିତ କରି ନ ଥିଲେ ଅବଶ୍ୟକୀୟ ବହି ପତ୍ର ମଧ୍ୟ ଆଣି ଯୋଗାଇ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ନ ପାଇଥିଲେ ଏ ବହି ଲେଖା ହୋଇ ପାରି ନ ଥାନ୍ତା । ଏହାଛଡ଼ା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହେମନ୍ତକୁମାର ବସୁ ଓ ସତ୍ୟପ୍ରିୟ ବନ୍ଦୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଛି । ଜେଲରୁ ଖଲାସ ହେବାପରେ ବାହାରକୁ ଆସି ବହିଟିର ଶେଷାଂଶ ଲେଖିଛି । ଏହାକୁ ଲେଖା ନ କହି ସଙ୍କଳନ କହିବା ବିଧେୟ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସୋଦର ପ୍ରତିମ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭଗବାନ ରାମ, ବଳରାମ ମହାନ୍ତି, ଦେବେନ୍ଦ୍ରକୁମାର ମହାନ୍ତି, ବିବୁଧେନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଆଦିଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଛି । ବିଶେଷତଃ ପ୍ରୁଫ ଓ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଆଦି ସଂଶୋଧନରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥ ଷଡ଼ଙ୍ଗୀଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଛି ସେଥିପାଇଁ ଚିରକୃତଜ୍ଞ ରହିବ ।

ବହିଟି ୧୯୪୭ ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରକାଶ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଦୀର୍ଘ ଦେଢ଼ବର୍ଷକାଳ ପ୍ରେସରେ ଅଟକି ରହିବା ପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ସମ୍ଭବ ହେଲା । ତ୍ରୁଟି ନିମନ୍ତେ ପାଠକ-ପାଠିକାମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଲେଖକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦାୟୀ ।

ଶ୍ରୀହର୍ଷ ମିଶ୍ର
'ସମାଜ' ଅଫିସ
ତା ୨୭।୮।୧୯୪୮

ବିଭବଶାଳିନୀ ଜନ୍ମଭୂମି

ଅତୀତ ଯୁଗର 'ସୁଜଳା ସୁଫଳା ଶସ୍ୟ ଶ୍ୟାମଳା' ଓ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରସୂ ଭାରତଭୂମିର ଆଧୁନିକ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଗଲେ ଯେ କୌଣସି ଦେଶପ୍ରେମୀ ଦୁଃଖରେ ଅଭିଭୂତ ନ ହୋଇ ରହି ପାରିବ ନାହିଁ । ଅଥଚ ଏହି ଦେଶର ଅଗାଧ ସମ୍ପତ୍ତି ଓ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଐତିହାସିକ କାଳରୁ ଶକ, ହୁନ, ତାତାର, ମୋଗଲ, ପଠାଣ, ଡଚ, ପୋର୍ତ୍ତୁଗିଜ ଏବଂ ସର୍ବଶେଷରେ ଇଂରେଜମାନେ ହଜାର ହଜାର ମାଇଲ୍ ଦୂରରୁ, ଜଳପଥ ଏବଂ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ପାର୍ବତ୍ୟ ପଥ ଅତିକ୍ରମ କରି କେବଳ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ଦ୍ୱାରା କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟରେ ପେଟ ପୋଷିବା ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟ ଯୁଗରେ ଯେଉଁ ୟୁରୋପୀୟ ଯୁବକଗଣ କେବଳ ଭାରତ ଭୂମିର ଆବିଷ୍କାର ନିମନ୍ତେ, ଜୀବନ ପଣ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ନାମ ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ସେତେବେଳେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉନ୍ନତି ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ଦ୍ରୁତଗାମୀ ବାଷ୍ପୀୟ ପୋତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜଳ-ଯାତ୍ରା କରିବା ତ ଦୂରର କଥା, ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ପଦାର୍ଥର ପରିକଳ୍ପନା ସୁଦ୍ଧା ସେ ଯୁଗର ଅସୀମ ସାହସୀ ନାବିକଗଣ କରି ନ ଥିଲେ । କେବଳ ପାଲବନ୍ଧା ଜାହାଜ ଓ ଅନୁକୂଳ ପବନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସେମାନେ ଭୂମ୍ୟାନ୍ୱେଷଣ ନିମନ୍ତେ ଅସୀମ ସାଗର ବକ୍ଷରେ ନିଜ ନିଜକୁ ଭସାଇ ଦେଉଥିଲେ । ଭାରତ

ଭୂମିରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚି ପାରିବେ—ଏହି ଏକମାତ୍ର ଆଶା ସେମାନଙ୍କୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ବିପଦ ବରଣ କରି ନେବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲା । ଏହି ଅସୀମ ସାହସୀ ନାବିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଭାସ୍କୋଡିଗାମା ଓ କଲମ୍ବସଙ୍କ ନାମ ଆଜି କିଏ ନ ଜାଣେ ? କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ବଶତଃ ଆଜି ଭାରତର ଏଭଳି ରୂପାନ୍ତର ଘଟିଛି, ଯାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମର୍ମାନ୍ତିକ ଓ ଶୋଚନୀୟ ।

ୟୁରୋପୀୟ ବଣିକ ସଭ୍ୟତା ଗତ ୪ ଶହ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଆମ ଦେଶର କେବଳ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନରେ ନୁହେଁ ଆର୍ଥିକ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ଶୋଚନୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାଧିତ କରିଛି—ତାହାର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଦେଶରେ ଦୁଧ ନଈ ସୁଅ ଭଳି ବହୁଥିଲା, ସେ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କୁ ଆଜି ଦିନାଏ ଲୁଣ ମିଳୁ ନାହିଁ ! ! ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଜଗତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତର ସ୍ଥାନ ଆର୍ଥିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେ କେତେ ନିମ୍ନରେ ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରିଯାଇ ପାରେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଇଂରେଜକାଳୀନ ଭାରତର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା କଥା ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଇଂରେଜ ପୂର୍ବ ଭାରତ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ଜାଣିବା ଦରକାର । ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ତାହାର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ । ଏ କଥା ଅବଶ୍ୟ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଇଂରେଜ ଶାସନ ପୂର୍ବେ 'ଆକୁମାରୀ ହିମାଚଳ' ଭାରତଭୂମି କେବେଁ ଏକ ଶାସନାଧୀନ ନ ଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବ ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀର ଜଗତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁଣ୍ୟ ଶ୍ଲୋକ ସମ୍ରାଟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଓ ଅଶୋକ ମଧ୍ୟ କୁମାରୀକା ଅନ୍ତରୀପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସୀମା ବିସ୍ତାର କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ମୌର୍ଯ୍ୟ

ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ହୋଇଯିବା ପରେ ଗୁପ୍ତରାଜାମାନଙ୍କର ଶାସନ କାଳକୁ ମାନ ଭାରତର ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ୩୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କଠାରୁ ୪୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ସ୍କନ୍ଦଗୁପ୍ତଙ୍କ ଯାଏ ୧୩୦ ବର୍ଷ କାଳ ଭାରତର ଇତିହାସରେ ଗୁପ୍ତକାଳ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହି ସ୍ୱଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୁପ୍ତରାଜାଗଣ ଭାରତୀୟ ଇତିହାସର ଏକ ଗୌରବମୟ ଅଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଗୁପ୍ତକାଳକୁ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ କାଳ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯିବ । ମୌର୍ଯ୍ୟକାଳରେ ଯେଉଁ ଭଳି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିକାଶ ଓ ବିସ୍ତାର ହୋଇ ପାରିଥିଲା, ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଗୁପ୍ତକାଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୁଣି ଅଶାଜନକ ଭାବେ ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ମୌର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ରାଟ ଅଶୋକଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିଗାଥା ଯେଉଁ ଭଳି ଜଗତରେ ଚିର ଅମର ହୋଇ ରହିଛି, ସେହିଭଳି ଗୁପ୍ତବଂଶୀ ସମ୍ରାଟ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ୩୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଦ୍ୱାରା ଚିର ଅମର ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ଭାରତର ଦୁଇଟି ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ପାଟଳୀପୁତ୍ର (ପାଟନା) ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ଉଜ୍ଜୟିନୀ । ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ କଥନ ଯେ ସମ୍ରାଟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ନିଜକୁ 'ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ନଗରୀରେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ କଟାଉ ଥିବାରୁ ସେ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଅଧିପତି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ମହାକବି କାଳିଦାସ ଏହି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ 'ନବରତ୍ନ'ଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଐତିହାସିକମାନେ ଅନୁମାନ କରୁଛନ୍ତି ।

ଗୁପ୍ତରାଜବଂଶର ପତନ ପରେ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଥାନେଶ୍ୱର ଅଧିପତି ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ଓ ଗୌଡ଼ (ବଂଗ) ଅଧିପତି ଶଶାଙ୍କ ଆଦି ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ରାଜାମାନେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ସମଗ୍ର ଭାରତକୁ ଏକ ଶାସନ-ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧିବାର ଚେଷ୍ଟା କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲା ।

ତା' ପରେ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦି ଠାରୁ ଭାରତ ଉପରେ ମୁସଲମାନ-ମାନଙ୍କ ଅଭିଯାନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ସମଗ୍ର ଉତ୍ତର ଭାରତରେ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଦାସ, ଖିଲ୍‌ଜୀ, ତୁଘଲକ୍, ଲୋଦୀ ଓ ମୋଗଲ୍ ବଂଶୀ ସମ୍ରାଟମାନେ ହିନ୍ଦୁ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ମୁସଲିମ୍ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରି ପାରିଥିଲେ । ୯୯୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସୁଲ୍‌ତାନ ମହମ୍ମଦଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମୁଘଲ୍ ବଂଶର ଶେଷ ନରପତି ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବାହାଦୁର ଶାହ (୧୮୫୭) ଙ୍କ ଯାଏ ଦୀର୍ଘ ୮୬୦ ବର୍ଷକାଳ ଭାରତରେ ମୁସଲମାନ ରାଜାମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ଦୀର୍ଘକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଅକବର (୧୫୫୬) ଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ନରପତି ମାନେ ପୃଥିବୀର ଇତିହାସରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର, ଗୁପ୍ତ, ଅଶୋକ ଗୁପ୍ତ, ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଆଦି ନରପତି ମାନଙ୍କ ଭଳି ନାମ ରଖି ଯାଇଛନ୍ତି । ତେବେ ଅକବରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସମଗ୍ର ଭାରତଭୂମିର ସମ୍ରାଟ ଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ ।

× × × ×

ମୁଘଲ୍ ବଂଶୀ ସମ୍ରାଟ ଔରଙ୍ଗଜେବ ୧୬୫୮ ଅଙ୍କ ସମୟରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରବୀର ଛତ୍ରପତି ଶିବାଜୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୁଣି ଭାରତରେ ହିନ୍ଦୁ ଶାସନର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ପାଇଁ ବିରାଟ ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିଲା । ମରାଠାବୀର-ଗଣ ଭାରତର ପଶ୍ଚିମ ସୀମା ଆରବ ସାଗର କୂଳରୁ ପୂର୍ବସୀମା

ବଙ୍ଗୋପସାଗର କୂଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟଭାରତ ଓ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ବିସ୍ତୃତ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିପାରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ବଶତଃ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏକତାର ଅଭାବ ଘଟିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ କୃତତ୍ୱ ବହୁଦିନ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲା ।

ଭାରତର ଇତିହାସ ଆଲୋଚନା କଲେ ଏହିଭଳି ପ୍ରାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ, ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସମଗ୍ର ଭାରତକୁ ଏକ ଶାସନାଧୀନରେ ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ରାଜନୈତିକ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ବଶତଃ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଲୋକେ ହୁଏ ତ ଅଖଣ୍ଡ ଶାନ୍ତି-ସୁଖ ଭୋଗ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତେବେ ରାଜନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତି ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ଅର୍ଥିକ ପରିସ୍ଥିତି ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ଭଳି ଶୋଚନୀୟ ହୋଇ ନ ଥିଲା—ଏହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ରହିଛି । ଅବଶ୍ୟ ସେକାଳରେ ଦେଶରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ନଥିଲା କିମ୍ବା ଲୋକେ ଖାଇବାକୁ ନ ପାଇ ମରୁ ନ ଥିଲେ—ଏହା କୁହାଯିବ ନାହିଁ । ତେବେ ଏହା ସୁନିଶ୍ଚିତ ଯେ ସେକାଳରେ ଆମ ଦେଶରେ ଅଭାବ—ଅନାଟନ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଏଭଳି ବାହୁଲ୍ୟ ନ ଥିଲା ।

ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦରେ ବିଭବଶାଳୀ ଏହି ଭାରତବର୍ଷକୁ ବ୍ୟବସାୟ ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ଫଳରେ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଅତୁଳ ସମ୍ପତ୍ତି ଜଳସ୍ରୋତ ଭଳି ଗଡ଼ି ଆସୁଥିଲା । ସେକାଳରେ ଭାରତର ଧନ-ସମ୍ପତ୍ତିର କଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କର ଲୋକେ ଶୁଣି ତାକୁ ରୂପକଥା ବୋଲି ମଣୁଥିଲେ । ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚୁର ଧନ-ସମ୍ପତ୍ତି ଗଚ୍ଛିତ ଥିଲା । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ବୈଦେଶିକ-

ମାନେ ଏହି ଅତୁଳ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହେବା ପାଇଁ ବହୁ ପୂର୍ବକାଳରୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଆସୁଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦିରେ ମହାବୀର ଅଲେକଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ଭାରତ ଅଭିଯାନ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଏହି କାରଣରୁ ଘଟିଥିଲା । ମହାବୀର ନେପୋଲିଅନ ମଧ୍ୟ ଭାରତ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଭାରତ ଅଭିମୁଖରେ ମିଶର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଗେଇ ଆସିଥିଲେ । କାଶୀମ ପୁତ୍ର ମହମଦ (୭୧୨) ମୁଲତାନ ଜୟ କରି ସେଠାର କୌଣସି ଏକ ମନ୍ଦିରରୁ ମୋଟ ୧୩ ହଜାର ଦୁଇଶହ ମହଣ ସୁନା ସଂଗ୍ରହ କରି ପାରିଥିଲେ । ଗଜନୀ ଅଧିପତି ସୁଲତାନ ମାମୁଦ, ଭୀମନଗର ନାମକ ସ୍ଥାନର ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଏତେ ଧନ, ରତ୍ନ ପାଇଥିଲେ ଯେ, ତାହା ଗଜନୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୋହି ନେଇଯିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ଲୁଣ୍ଠଣୀରେ ଥିବା ସବୁ ଓଟ ଗୁଡ଼କୁ ବୋଝାଇ କରିବା ପରେ ଅଉ ଯାହା ବଳିଗଲା, ତାହା ସବୁ ନିଜ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସେ ବାଣ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ଗଜନୀରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ନିଜ ରାଜସଭାରେ ଏହି ଲୁଣ୍ଠିତ ଧନ ରାଜା ସେ ଯେତେବେଳେ ଓଜନ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଦେଖାଗଲା ଯେ କେବଳ ସୁନା-ରୁପାର ଓଜନ ମାତ୍ର ୭ ଲକ୍ଷ ୪ ମହଣ ଯାଏ ହୋଇଛି । ଏହି ବିପୁଳ ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ଦେଖି ତାଙ୍କ ରାଜସଭାସ୍ଥ ବିଦେଶୀ ରାଜଦୂତମାନେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚକିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ।

ଅଲ୍ଲାଉଦ୍ଦିନ ଖିଲଜୀ (୧୨୯୬) ସହିତ ଦେବନଗରର ଯାଦବ ରାଜାଙ୍କ ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଯାଦବରାଜା ଅଲ୍ଲାଉଦ୍ଦିନଙ୍କୁ ଉପଢୌକନ ସ୍ୱରୂପ ୬୦୦ ମହଣ ମୁକ୍ତା, ୧୦୦୦ ମହଣ ରୁପା ଓ ଦୁଇ ମହଣ ହୀରା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ

କଥିତ ଅଛି ଯେ, ଅଲ୍ଲାଉଦ୍ଦିନଙ୍କ ସୈନ୍ୟଗଣ ଦେବଗିରିରୁ ଫେରିବା ବେଳେ ରୁପା ଗୁଡାକ ବେଶୀ ଭାରି ହେଲା ବୋଲି ରାସ୍ତାରେ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ଆସିଥିଲେ ।

ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ସ୍ୱଚ୍ଛଳତାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ତାହାର ଶିଳ୍ପ ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ । କାରଣ ପ୍ରଚୁର ଧନ ନ ଥିଲେ କୌଣସି ଦେଶ ଏ ସବୁ ଦିଗରେ ଉନ୍ନତ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆମ ଦେଶ ବିପୁଳ ବିତ୍ତଶାଳୀ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ତାହାର ଅପୂର୍ବ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଶିଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ମାନ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମଗ୍ର ଜଗତର ବିସ୍ମୟ-ବସ୍ତୁ ହୋଇ ରହିଛି ।

ପାଟଳୀ ପୁତ୍ର ନଗରୀରେ ଅଶୋକଙ୍କ ରାଜ ଭବନକୁ ଦେଖି ଚୀନ ଯାତ୍ରୀ ଫା-ହିଅନ ତାହା ମନୁଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ଲାଗୁଛି ବୋଲି ଲେଖିଛନ୍ତି । ଅଶୋକଙ୍କ ଶିଳା ସ୍ତମ୍ଭ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଅପୂର୍ବ । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ସ୍ତମ୍ଭ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପ୍ରସ୍ତରରେ ନିର୍ମିତ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ଶୀର୍ଷ ଦେଶରେ ଅପୂର୍ବ କାରୁ-କାର୍ଯ୍ୟ ଖଚିତ ଚୂଡ଼ା ଖୋଦିତ । ଏହା ଛଡ଼ା ଅଶୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବହୁ ସ୍ତୂପ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମିତ ହୋଇଛି । ତା' ମଧ୍ୟରେ ସାଞ୍ଚି ସ୍ତୂପ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । କଥିତ ଅଛି ଯେ, ଅଶୋକ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକଲକ୍ଷ ସ୍ତୂପ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

କନିଷ୍କ (୭୮ ଖ୍ରୀ) ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଶିଳ୍ପର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ । ପୁଷ୍ପପୁର (ପେଶାୱାର) ଠାରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଦେହାବଶେଷ ଉପରେ ସେ ଯେଉଁ ସ୍ତୂପ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ, ତାହା ଏକଦା ସମଗ୍ର ଏସିଆ ବାସୀଙ୍କର ବିସ୍ମୟର ବସ୍ତୁ ହୋଇଥିଲା ।

ଗୁପ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କର ଶାସନ କାଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ଉନ୍ନତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତୀୟ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଶିଳ୍ପ ଓ ଚିତ୍ର ଶିଳ୍ପର ମଧ୍ୟ ସବିଶେଷ ଉନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଅତି ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଖଚିତ ମନ୍ଦିର ମାନଙ୍କରେ ସମଗ୍ର ଦେଶ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଗୁପ୍ତ କାଳର କେତେଗୋଟି ବୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ମୂର୍ତ୍ତି ଶିଳ୍ପର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ ବୋଲି ଏବେ ମଧ୍ୟ କୁହା ଯାଉଛି । ହାଇଦରାବାଦ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଜନ୍ତା ଗୁହାର ଚିତ୍ରାବଳୀ ଦେଖିଲେ ଗୁପ୍ତ କାଳରେ ଚିତ୍ରାଙ୍କନ ପଦ୍ଧତି କିଭଳି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକର ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିଥିଲା ତାହା ଜଣାପଡ଼େ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ମଧ୍ୟ 'ଅଜନ୍ତା' ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଶିଳ୍ପାନୁରାଗୀ ମାନଙ୍କର ଏକ ପ୍ରକାର ତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନ ରୂପେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରି ପାରିଛି ।

ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପକଳାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଇଲୋରାର ଖୋଦିତ ମନ୍ଦିର । ବାସ୍ତବରେ ଏହାର ପରିକଳ୍ପନା ଅପୂର୍ବ । ସାଧାରଣତଃ କାରୀଗରମାନେ ପଥର ଉପରେ ପଥର ରଖି ନିଜର ଭାବଗମ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ଖଟାଇ ଯେପରି ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରନ୍ତି, ଏହା ସେ ଭଳି ପ୍ରଣାଳୀରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ବିରାଟ ପର୍ବତର ପାର୍ଶ୍ୱଦେଶ ଖୋଦିତ ହୋଇ ଏହି ଅପୂର୍ବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଛି । ଏହା ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ରାଜା କୃଷ୍ଣ (୭୫୦)ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଚୋଳ ଓ ଉତ୍କଳ ଅଧିପତିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗଗନ ଚୁମ୍ବୀ ମନ୍ଦିର ମାନ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ମଦୁରା, ତାଞ୍ଜୋର, ତିରୁପତି, ତଥା ପୁରୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ଏବଂ କୋଣାର୍କର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅତୀତର ମୂକ ସାକ୍ଷୀ ରୂପେ ରହିଛି ।

ଅବୁ ପାହାଡ଼ର ଜୈନ ମନ୍ଦିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ୱେତ ମର୍ମର ପ୍ରସ୍ତରରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଛି । ତାହା ରାଜପୁତନା ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଶିଳ୍ପର ଗୋଟିଏ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ନିଦର୍ଶନ ।

ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଆମ ଦେଶର ଧନ ଭଣ୍ଡାର ଯେଉଁପରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା, ତାକୁ ରାଜା ମହାରାଜାମାନେ ସେହିପରି ଦେଶର ସଭ୍ୟତାର ଶିଳ୍ପ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଆଦି କାରୁକାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ବିନିଯୋଗ କରୁଥିଲେ । ଫଳରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଖଟି ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି ଯେ, କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ୧୨ବର୍ଷର ରାଜସ୍ୱ ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିଲା । ମଥୁରାର ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିରକୁ ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସୁଲତାନ ମହମ୍ମଦ, ତା’ର ବିଶାଳତ୍ୱରେ ଚକିତ ହୋଇ କହିଥିଲେ—“ଏ ଭଳି ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିବାରେ ଅନ୍ତତଃ ୧୦ କୋଟି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିବ ଏବଂ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦକ୍ଷ କାରିଗରମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅନ୍ତତଃ ୨୦୦ ବର୍ଷରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବ ।”

ଦୁଃଖର କଥା ଯେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏତ ସବୁ ମନ୍ଦିର ଗୁଡ଼ିକର ଅପୂର୍ବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକର ବିନାଶର କାରଣ ହୋଇଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ବିଦ୍ୱେଷୀ ମୁସଲମାନ ରାଜାମାନେ ପ୍ରବଳ ଈର୍ଷା ପରାୟଣ ହୋଇ ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରମଶଃ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଧ୍ୱଂସ କରି ଦେଇଥିଲେ ।

ହିନ୍ଦୁକାଳ ଭଳି ମୁସଲମାନ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଚିତ୍ର ଶିଳ୍ପ ଯଥାବିଧି ଉନ୍ନତ କରି ପାରିଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ଗୌରବର

ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଉପରେ ଇସଲାମ ଗୌରବର ବିଜୟ ଧ୍ୱଜା ଉଡ଼ୁଥିଲା। ପୃଥିବୀର ସପ୍ତମ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ଆଗ୍ରାର 'ତାଜମହଲ' ତାହାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ। 'ତାଜମହଲ' ଛଡ଼ା ମଧ୍ୟ ସମଗ୍ର ଉତ୍ତରଭାରତ ବ୍ୟାପୀ ମୁଗଲ ଆମଳର ଯେଉଁ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ନିଦର୍ଶନମାନ ଅଦ୍ୟାବଧି ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ରହିଛି, ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ହିନ୍ଦୁ କାଳ ଭଳି ମୁସଲମାନ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ସ୍ୱଚ୍ଛଳତା ଅବ୍ୟାହତ ଥିଲା।

ମୁସଲମାନ କାଳରେ ଆମ ଦେଶରେ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥର ମୂଲ୍ୟ ଏତେ ଶସ୍ତା ଥିଲା ଯେ, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୁଣିଲେ କେହୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ନାହିଁ।

୧୩୨୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତୁଗଲକ ବଂଶର ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜା ସୁଲତାନ ମହମ୍ମଦ ତୋଗଲକଙ୍କ ସମୟରେ ଇବନ ବତୁତା ନାମକ ଆଫ୍ରିକାର ଟାଞ୍ଜିଅର ବାସୀ ଜଣେ ପରିବ୍ରାଜକ ଭାରତ ଭ୍ରମଣରେ ଆସିଥିଲେ। ସେତେବେଳେ ଜିନିଷ ପତ୍ର ଯେଉଁ ଦରରେ ବିକ୍ରି ହେଉଥିଲା, ତାହା ସେ ନିଜ 'ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ'ରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ଯାଇଥିଲେ—ଧାନ ମହଣ ଟ ୦ ୵, ଶନ ମହଣ ଟ୧।୷, ଭଲ ଘିତେଲ ମହଣ ଟ ୦ ୭୷୨, ଭଲ ଲୁଗା ୧୫ଗଜକୁ ଟ୨୲, ଦୁଗ୍ଧାଳିଆ ଗାଈ ଗୋଟିକୁ ଟ୩୲, ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ କୁକୁଡ଼ା ଗୋଟିଏକୁ ଏକ ପଇସା ଏବଂ ଛେଳି'କିମ୍ବା ମେଣ୍ଢା ଗୋଟିକୁ ମାତ୍ର ଦଅଣା।

ଜିଆଉଦ୍ଦିନ ବାରୁଣୀ କୃତ 'ତାରିଖ—ଇ—ଫିରୁଜଶାହା ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଖିଲଜି ବଂଶୀ ସମ୍ରାଟ ଅଲ୍ଲାଉଦ୍ଦିନଙ୍କ କେତେକ

ଅଦେଶ ନାମାର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ପଦାର୍ଥର ଦର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ସମ୍ରାଟ ଯେଉଁ ଅଦେଶ ନାମା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ, ତାହା ସେଥିରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ :—ଗହମ ଏକ ପଇସାକୁ ମହଣେ, ବାର୍ଲି ଏକ ପଇସାକୁ ୩ ମହଣ, ଗୁଡ଼ଳ ଏକ ପଇସାକୁ ଅଢ଼େଇ ମହଣ, ବସ ଏକ ପଇସାକୁ ଅଢ଼େଇ ମହଣ, ସାଦାଚିନି ଏକ ପଇସାକୁ ୬ସେର, ବାଦାମୀ ଚିନି ଏକ ପଇସାକୁ ୧୦ ସେର, ଡସି ତେଲ ଏକ ପଇସାକୁ ୩୫ ସେର, ନୁଣ ଏକ ପଇସାକୁ ୨୫ ମହଣ, ସରୁ ଲୁଗା ଏକ ଟଙ୍କାକୁ ୨୦ ଗଜ ଏବଂ ମୋଟା ଲୁଗା ଏକ ଟଙ୍କାକୁ ୪୦ ଗଜ ।

ଐତିହାସିକ ଜିୟାଉଦ୍ଦିନ ବାରୁନୀ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ, “ଅଲ୍ଲାଉଦ୍ଦିନଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ଥରେ ହେଲେ ବଜାରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦରର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୋଇନାହିଁ । ଟରେ ଅନାବୃଷ୍ଟି ଯୋଗୁଁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଅସନ୍ନ ବୋଲି ଲୋକେ ଶଙ୍କିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହେବା ଦୂରେ ଥାଉ କୌଣସି ଜିନିଷର ଦାମ ପାହୁଲାଏ ମଧ୍ୟ ବଢ଼ି ନ ଥିଲା । ଏକଦା ଜଣେ ‘ଶିହ୍‌ନାହ୍—ଇ—ମଣ୍ଡି’ (ବଜାର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ) ଦର ସାମାନ୍ୟ ବଢ଼ାଇବା ନିମନ୍ତେ ସୁପାରିଶ କରିଥିବା ଅଭିଯୋଗରେ ବେତ ଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ ।”

ଏହି ସବୁ ଉଦାହରଣମାନଙ୍କରୁ ମୁସଲମାନ ଯୁଗରେ ଭାରତର ଅର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା କି ଭଳି ଥିଲା ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ ।

୧୭୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପଲାଶୀ ଯୁଦ୍ଧରେ ବଙ୍ଗଦେଶର ନବାବ ସିରାଜ-ଉଦ୍-ଦୌଲାଙ୍କ ଶୋଚନୀୟ ପରାଜୟ ପରେ ବିଶ୍ୱାସଘାତକତାର ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱରୂପ କ୍ଲାଇବ, ମିରଜାଫରଙ୍କୁ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ନବାବ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ଏହି ପଲାଶୀ ଯୁଦ୍ଧ ଭାରତର ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ପଲାଶୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଇଂରେଜ ଶକ୍ତିର ଯଦି ଜୟ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଭାରତୀୟ ଇତିହାସର ଗତିଧାରା ହୁଏତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନମୁଖୀ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ହାୟ ! ଘୋର ଲଜ୍ଜାର କଥା ଯେ, ମିରଜାଫର, ଉମିଚାନ୍ଦ ଆଦି କେତେ ଜଣ ହିନ୍ଦୁ—ମୁସଲମାନ ବିଶ୍ୱାସ ଘାତକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମାତ୍ର ପଲାଶୀ ପ୍ରାନ୍ତରରେ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ତମିତ ହୋଇଗଲେ । ଭାରତର ଇତିହାସରେ ଏହିଭଳି ଶୋଚନୀୟ ଦୁର୍ଘଟଣା ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦିର ଶେଷ ଭାଗରେ ଅତୀତରେ ଘଟିଥିଲା । ଇତିହାସ ପାଠକଗଣ ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ଓ ପୃଥ୍ୱୀରାଜଙ୍କ ବିବାଦ ଏବଂ ତାହା ଫଳରେ ଭାରତରେ ମୁସଲମାନ ଶକ୍ତିର ଅସ୍ୱପ୍ରତିଷ୍ଠା କଥା ଜାଣନ୍ତି । ୧୧୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତରାଇନ ପ୍ରାନ୍ତରରେ ହିନ୍ଦୁକୁଳ ତିଳକ ପୃଥ୍ୱୀରାଜ ଶିହାବୁଦ୍ଦିନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିହତ ହେବାପରଠାରୁ ଭାରତ ଆକାଶରୁ ହିନ୍ଦୁ ଗୌରବ ରବି ଚିରଦିନ ନିମନ୍ତେ ଅସ୍ତମିତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁକୁଳ କଳଙ୍କ ଜୟଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ଘାତକତା ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର କାରଣ ହୋଇଥିଲା । ତେବେ 'ତରାଇନ' ସହିତ 'ପଲାଶୀ'ର ତୁଳନା ହୋଇ ନ ପାରେ ।

କାରଣ ତରାଇନ ଦୁର୍ଘଟଣା ପରେ ଯେଉଁ ମୁସଲମାନ ଶକ୍ତି ଆମ ଦେଶରେ ଆତ୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲା, ତାହା କ୍ରମଶଃ ନିଜର ବୈଦେଶିକ ସତ୍ତାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋପକରି ଦେଇ ଖାଣ୍ଟି ଭାରତୀୟ ରୂପ ଧାରଣ କରି ପାରିଲା । ମୁସଲମାନମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଭାରତରେ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ, କିନ୍ତୁ ଭାରତମାତାର ସନ୍ତାନ ବୋଲି ନିଜ ନିଜକୁ ପରିଚିତ କରିବା ପାଇଁ ଗୌରବ ବୋଧ ନ କରି ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପୁଣି ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏ ଦେଶର ରାଜସ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶର ଉପକାର ଲାଗି ବିନିଯୋଗ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । ବ୍ୟବସାୟ ସୂତ୍ରରେ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କିମ୍ବା ଭାରତୀୟ ରାଜସ୍ୱରୁ 'ହୋମଚାର୍ଜ' ନାମରେ କୋଟି କୋଟି ମୁଦ୍ରା ଇଂରେଜମାନେ ଯେପରି ନିଜ ଦେଶକୁ ପଠାଇ ଦେଉଛନ୍ତି, ସେହିଭଳି ଭାରତରେ ମୁସଲମାନ ସତ୍ତା ସ୍ଥାୟୀ ହେବା ପରେ କୌଣସି ନବାବ—ବାଦଶାହା କାବୁଲ, କନ୍ଦାହାର, ଗଜନୀକୁ କଡ଼ାଏ ମାତ୍ର ଏ ଦେଶର ରାଜସ୍ୱରୁ ପଠାଇ ଦେଇ ଥିବା କଥା ଇତିହାସରେ କୁତ୍ରାପି ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପଲାଶି ଦୁର୍ଘଟଣା ପରେ ଆମ ଦେଶରେ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟରେ 'ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ' କଥା ଆମେମାନେ ଯେତେବେଳେ ଆଲୋଚନା କରିବା, ସେତେବେଳେ ଦେଖି ପାରିବା ଯେ ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ବଣିକ ରୂପେ ବାଣିଜ୍ୟ—ବ୍ୟବସାୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ମାତ୍ର ଆସିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପଲାଶୀ ଯୁଦ୍ଧପରେ କେବଳ ସେହି "ବଣିକର ମାନଦଣ୍ଡ ଦେଖାଦେଲା ରାଜଦଣ୍ଡ ରୂପେ । ସେହି ରାଜଦଣ୍ଡ କ୍ରମଶଃ ଆମଦେଶର ରାଜନୀତିକ ଆର୍ଥିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରଗତିର ଘାତକ ଦଣ୍ଡ ରୂପେ ମଧ୍ୟ ଦେଖା ଦେଇଛି । ପ୍ରବାସୀ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ଏ ଦେଶ କାଳକ୍ରମେ ନିଜର ସନ୍ତାନ କରି

ନେଇ ପାରିଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରବାସୀ ଇଂରେଜଙ୍କର ଶୁଭାଗମନ ହେବା ଦିନଠାରୁ ଏ ଦେଶର ଅଧିବାସୀ ଏକପ୍ରକାର "ନିଜବାସ ଭୂମେ ପରବାସୀ" ହୋଇ ଯାଇ କାଳ କଟାଉଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଲେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଇଂରେଜଙ୍କ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ଭାରତରେ ଦୃଢ଼ିଭୂତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏ ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଲକ୍ଷିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ କ୍ରମଶଃ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅଥଚ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ମୂଲ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ଅପେକ୍ଷା ଅଶାତୀତ ସୁଲଭ ଥିଲା ବୋଲି ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ରିପୋର୍ଟ ଆଦିରୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ସେ କାଳରେ କୌଣସି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବ୍ୟକ୍ତି କଲିକତା ଆସିଲେ ତାଙ୍କର ଚର୍ଚ୍ଚା ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ପକ୍ଷରୁ ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ସେହିକାଳ ଥରେ ନବାବ ମିର୍ଜାଫର କଲିକତା ଆସିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ମୂଲ୍ୟ ଓ ପରିମାଣର ଜିନିଷମାନ 'ସିଧା' (ଛଞ୍ଚା) ସ୍ୱରୂପ ଦିଆ ଯାଇଥିଲା ।—ଚାଉଳ ୪୦ ମହଣ ଟ ୭୫୲, ଚିନି ୫ ମହଣ ଟ ୩୨।୲ ଡାଲି ୮ ମହଣ ଟ ୨୦/୲, ଘିଅ ୫ ମହଣ ଟ ୭୭୲, ତେଲ ୨ ମହଣ ଟ ୫୧୲, ଲୁଣ ୩୲ ମହଣ ଟ ୪।୵; ମଇଦା ୮ ମହଣ ଟ ୨୭୲, ମିଠାଇ ୬ ମହଣ ଟ ୬୦୲ ମୋରବା ୧ ମହଣ ଟ ୧୯୲, ବାଦାମ—କିସମିସ ୧ ମହଣ ଟ ୩୧ ।

ପୁଣି ୧୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୧୮୦୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଡାକ୍ତର ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ ବୁକାନନ୍‌ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଉତ୍ତର ଭାରତର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରା-

ଯାଉଥିଲା । ସେତେବେଳେ ବିହାର ପ୍ରଦେଶର ପାଟଣା ଅଞ୍ଚଳରେ ଟଙ୍କାକୁ ମହଣେ ୩୦ ସେର ଚାଉଳ ମିଳୁଥିଲା ବୋଲି ଡାକ୍ତର ବୁକାନନ୍ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଆମ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଗତ ଶତାବ୍ଦିର ନିମ୍ନଲିଖିତ ହିସାବ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚାଉଳର ଦର କି ଭଳି କମି ଆସିଛି ।—

ଚାଉଳର ହାରାହାରି ଦାମ	ଏକା ଟଙ୍କାକୁ
୧୮୩୭—୪୬	୪୮ ସେର
୧୮୪୭—୫୬	୫୮ "
୧୮୫୭—୬୬	୨୯ "
୧୮୬୬—୬୭ (ନଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ)	୫ "
୧୮୬୯—୭୦ (ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ)	୨ "
୧୮୭୫ (")	୧୪ "
୧୮୭୭—୮୬	୨୨ "
୧୮୮୭—୯୮	୧୯ "

ଏହି ସବୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀରୁ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜ ପୂର୍ବ ଯୁଗରେ ଆମ ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ନିକୃଷ୍ଟ ଥିଲା କି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଥିଲା ତାହା ସହଜରେ ପାଠକ-ପାଠିକାଗଣ ଅନୁମାନ କରି ପାରିବେ । ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଯେ, ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସମୟରେ ବୈଦେଶିକମାନେ ଲୁଣ୍ଠନ ବା ଶୋଷଣ ଦ୍ୱାରା ଏ ଦେଶରୁ ଧନ-ରତ୍ନ ଅପହରଣ କରିଛନ୍ତି, ଠିକ୍ ସେହି ସେହି ସମୟରେ ଏ ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାର ଶୋଚନୀୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିଛି । ଇଂରେଜ ଇତିହାସ-

କାଳମାନେ ବରାବର କହି ଆସିଛନ୍ତି ଯେ, ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶରେ କେବେହେଁ ଶାନ୍ତି-ଶୃଙ୍ଖଳା ନ ଥିଲା । ତାହା ହୁଏ ତ କେତେକାଂଶରେ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସର୍ବଦା ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ତଥା କଥିତ ଶାନ୍ତି-ଶୃଙ୍ଖଳା ଏ ଦେଶରେ ସୁରକ୍ଷିତ, ତାହା କୌଣସି ଆତ୍ମସମ୍ମାନୀ ଦେଶର କାମ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଗୋଟାଏ ଜୀବନ୍ତ ଜାତି କଦାପି ଶ୍ମଶାନର ଶାନ୍ତି ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା ଲୋଡ଼େ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ଜଗତରେ ମନୁଷ୍ୟ ଭଳି ମାନରେ ବଞ୍ଚି ରହିବାର ଅଧିକାର ମିଳିବା ଦରକାର । ତାହା ଯଦି ନ ମିଳେ ତେବେ ଗୃହ ପାଳିତ ପଶୁବର୍ଗଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ତା'ର ଦଶା କେଉଁ ଗୁଣରେ ଭଲ ବୋଲି ଧରାଯିବ ? ମଧ୍ୟଯୁଗର ବୈଷ୍ଣବ କବି ଚଣ୍ଡିଦାସ ଗାଇ ଯାଇଛନ୍ତି—"ଶୁନହ ମାନୁଷ ଭାଇ ! ସବାର ଉପରେ ମାନୁଷ ସତ୍ୟ ତା'ର ଉପରେ ନାଇ ।" ଏହି ଅପୂର୍ବ ଉକ୍ତିଟି ଭାରତୀୟ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନ ଓ ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗିର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଭାରତୀୟ ଜନ ସାଧାରଣ ଏହି ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗୀକୁ ବରାବର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରି ଆସିଥିବାରୁ ଆଜି ପୃଥିବୀରେ ସେମାନଙ୍କ ଅତୀତ କୀର୍ତ୍ତି-କଳାପ ମହାନ ହୋଇ ରହିଛି ।

ଯେତେବେଳେ ଭାରତ ନିଜର ନୌବଳ, ସୈନ୍ୟବଳ ଓ ଅର୍ଥବଳରେ ଗରୀୟାନ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ସୀମା ଲଙ୍ଘନ କରି ସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କେବେ କରିନାହିଁ । ସୁଦୂର ପୂର୍ବର ଜାଭା, ସୁମାତ୍ରା, ବୋର୍ଣ୍ଣିଓ ଆଦି ଦ୍ୱୀପମାନଙ୍କରେ କଳିଙ୍ଗବାସୀ ତଥା ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ପାଣ୍ଡ୍ୟ ଓ ଚୋଳ ବାସୀ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ସୂତ୍ରରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରି ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ କରିଥିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅବଶ୍ୟ ଇତିହାସରୁ

ମିଳେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ଭାରତୀୟମାନେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଦେଶକୁ ଯାଉଥିଲେ, ସେମାନେ ସେହି ସବୁ ଦେଶକୁ ନିଜର ମାତୃଭୂମି କରି ନେଉଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଲଣ୍ଡନ ସହରରେ ବସି ଭାରତ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତ ଶାସନ କଲା ଭଳି ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ନରପତିମାନେ ଦନ୍ତପୁର, ସିଂହପୁର, ପାଟଳୀପୁତ୍ର, ଉଜ୍ଜୟିନୀ ବା ଦିଲ୍ଲୀରେ ବସି ଭାରତର ସୀମା ବାହାରେ ଥିବା କୌଣସି ଉପନିବେଶର ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ ନ କରି ସେହି ସବୁ ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ହାତରେ ତାହା ଛାଡ଼ି ଦେଉଥିଲେ । ରାମାୟଣ ଯୁଗରେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ, ଅଯୋଧ୍ୟାଧିପତି ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପୁରୀ ଲଙ୍କା ଉପରେ ଅଭିଯାନ ଚଳାଇ ଲଙ୍କାଧିପତି ରାବଣକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଫେରିବାବେଳେ ଲଙ୍କାର ଶାସନଭାର ରାବଣର ସହୋଦର ବିଭୀଷଣ ହାତରେ ଅର୍ପଣ କରିଦେଇ ଆସିଥିଲେ । ହୁଏ ତ ଲଙ୍କାକୁ ସେ ସହଜରେ ଉପନିବେଶ କରିପାରିଥାନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ତାହା ସେ ଯୁଗର ନୀତିବିରୁଦ୍ଧ ଥିଲା । ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଲଙ୍କା ଅଭିଯାନ କେବଳ ଭାରତୀୟ ନରପତିମାନଙ୍କର ଦୁଷ୍ଟ ଦଳିବାର ସନ୍ଥ ପାଳିବା ନୀତିକୁ ଅନୁସରଣ କରି ହୋଇଥିଲା । ସୁତରାଂ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ହେବା ପରେ ଲଙ୍କାର ଶାସନଭାର ସେ ଲଙ୍କାବାସୀଙ୍କ ହାତରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ଫେରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ବିଜୟ ସିଂହଙ୍କ ଲଙ୍କା ଅଭିଯାନ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଇତିହାସର ପାଠକଗଣ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଲଙ୍କା ଅଭିଯାନ ପରେ ବିଜୟ ସିଂହଙ୍କୁ ଆଉ ଭାରତକୁ ଫେରିବାକୁ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା, ସେ ସେଠାର ଅଧିବାସୀ ହୋଇ ରହି ଯାଇଥିଲେ । ଜାଭା, ସୁମାତ୍ରା, ବାଲିଦ୍ୱୀପ ପ୍ରଭୃତି ବୃହତ୍ତର ଭାରତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ମଧ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତୀୟମାନେ ଦଖଲ କରି ସେଠାର

ବ୍ରି: ଶା: ଚ: ୨

ଅଧିବାସୀ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ସବୁ ଅଞ୍ଚଳର ଶିକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତି, ଶିଳ୍ପ ପ୍ରଭୃତିର ବିକାଶ ନିଜ ନିଜ ଶିକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତି ଶିଳ୍ପ ସଂଯୋଗରେ କରାଇ ପାରିଥିଲେ । *

“ଏକଦା ଯାହାର ବିଜୟ ବାହିନୀ ହେଳରୁ ଲଙ୍କା କରିଲ ଜୟ” ପାଠ କଲେ ଏହାହିଁ ମନେ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ. ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ମତକୁ ଆଉ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଭୂତପୂର୍ବ କୁଳପତି ଏବଂ ଭାରତର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ତାଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ ‘ବଙ୍ଗଦେଶର ଇତିହାସ’ ନାମକ ଇଂରେଜୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି :—

“Various opinions have been entertained regarding the location of Simhapur and the choice seems to lie between three known cities bearing that name. One to the north of the Salt Range in the Punjab. A second in the Kaling perhaps identical with the modern Singupurma between Chicacole and Narsannapetta (Vizag)

---

* ଇତିହାସ ବିଖ୍ୟାତ ବିଜୟ ସିଂହଙ୍କ ସିଂହଳ ଅଭିଯାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କାହାଣୀ ପ୍ରଚଳିତ ରହିଛି । ତେବେ ବିଜୟସିଂହ ଯେ କଳିଙ୍ଗ ସିଂହପୁରର ଅଧିବାସୀ ଥିଲେ, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଐତିହାସିକମାନେ ଏକମତ । ଏହି ‘କଳିଙ୍ଗ ସିଂହପୁର’ର ସଠିକ ଅବସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସମ୍ପର୍କରେ ମତାନ୍ତର ରହିଛି । କେତେକ ଲେଖକ ସିଂହପୁରକୁ ପ୍ରାଚୀନ ବଙ୍ଗର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରି ମଧ୍ୟ ନେଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦ୍ୱିଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରଚନା

and the third in the Radha generally identified with the Singuru in the Hoogly District. The first is too far away and there is no evidence that it existed after the seventh century A. D. The third is only known from the legendary accounts of Vizayasinha, which can hardly be accepted as sober history. The kingdom in the Simhapur in the Kalinga, on the other hand is known to exist as early as 5th century A. D. as late as 12th century A. D. The probability therefore lies in favour of the kingdom of in Kalinga being the original home of the Burman kings of Bengal."

—*History of Bengal, Vol I.* page 193.

ସୁତରାଂ ବିଜୟ ସିଂହଙ୍କୁ ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗର ରାଜପରିବାର ଭୁକ୍ତ ବୋଲି କହିବା ଉଚିତ ହେବ । ଅବଶ୍ୟ କଳିଙ୍ଗ-ରାଜାମାନେ ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ଜୟ କରି ନିଜ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ପାରିଥିଲେ ।

—ଲେଖକ

ଏହିପରି ପୁରାଣ ଓ ଇତିହାସରୁ ବହୁ ଉଦାହରଣ ଆମମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା, ଏହି ଉଦାହରଣ ସବୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଇଂରେଜଙ୍କ କୃପାରୁ 'Myth' ଆଖ୍ୟା ଲାଭ କରିଛି । ଇଂରେଜଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଫଳରେ ଆମେମାନେ ମଧ୍ୟ ଆଜି ତାହାର ସତ୍ୟତା ସମ୍ପର୍କରେ ସନ୍ଦିହାନ । ପୁରାଣ କଥା ଗୁଡ଼ି ଗପ । ଇଂରେଜ ଐତିହାସିକମାନେ ଲୋକନାୟକ ଶିବାଜୀଙ୍କୁ କହନ୍ତି ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ଦସ୍ୟୁ

ଓ ପାର୍ବତ୍ୟ ମୂଷିକ ଆଦି ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଶିବାଜୀଙ୍କ ହିନ୍ଦୁ ରାଜ୍ୟ ସଂଗଠନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ ଇଂରେଜ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁଭଳି ବିକୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାହୋଇଛି, ତାହା ପାଠ କରି ବିଶ୍ୱକବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର ସହିତ ଗାଇଯାଇଛନ୍ତି—

“ବିଦେଶୀର ଇତିବୃତ୍ତ ଦସ୍ୟୁ ବଲି କରେ ପରିହାସ
ଅଟ୍ଟହାସ୍ୟ ରବେ,
ତବ ସାଧୁ ଚେଷ୍ଟା ଯତ ତସ୍କରେର ନିଷ୍ଫଳ ପ୍ରୟାସ
ଏଇ ଜାନେ ସବେ ।”

ଇଂରେଜଙ୍କ ଲିଖିତ ଇତିହାସ ‘ଅନ୍ଧକୂପ ହତ୍ୟା’ ନାମରେ ଗୋଟାଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ଘଟଣାକୁ ଯେଉଁଭଳି ଜଗତ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ତେମ୍ମୁଖରେ ଭାରତର ନିନ୍ଦାବାଦ କରିପାରିଛନ୍ତି, ତାହା କେବଳ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରାହିଁ ସମ୍ଭବ ।

କିନ୍ତୁ ଦିନେ ଅପେକ୍ଷାରେ କିଭଳି ଭାରତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରଚାର ଚାଲିଥିଲା, ତାହାର କେତେକ ନମୁନା ଖବର କାଗଜ ଜରିଆରେ ଆମମାନଙ୍କୁ ମିଳିଛି । ପାଠକ-ପାଠିକାଗଣ ତାହା ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନ ହୋଇ ରହିପାରିବେ ନାହିଁ । କୁଆଡ଼େ ଆମ ଦେଶରେ ଅହିଂସାର ପ୍ରଭାବ ଅତ୍ୟଧିକ ହୋଇଥିବାରୁ ଲୋକେ ମଶାକୁ ମଧ୍ୟ ମାରୁ ନାହାନ୍ତି, ଫଳରେ ଏ ଦେଶ ମ୍ୟାଲେରିଆର ଚିରବାସଭୂମି ହୋଇ ସାରିଲାଣି । ଗାନ୍ଧିଜୀ କୁଆଡ଼େ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରି ସାରିଲେଣି । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ୧୭୫୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନବାବ ସିରାଜଉଦ୍ଦୌଲାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁଷ୍ଠିତ ଅନ୍ଧକୂପ ହତ୍ୟା ସମ୍ବାଦ ଯେଉଁଭଳି ସତ୍ୟ, ଭାରତରେ ଲୋକେ ମଶାକୁ ମଧ୍ୟ ମାରୁ ନ ଥିବା ଏବଂ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁସଲମାନମାନେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଉଥିବା ସମ୍ବାଦମାନ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ସତ୍ୟ ।

ଏହିଭଳି ସବୁଦିଗରୁ ଆମ ଦେଶକୁ ହୀନ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାପାଇଁ ଇଂରେଜଙ୍କ କୌଶଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଅନବରତ ଚାଲିଛି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଉମୀଚାନ୍ଦ, ମିର୍ଜାଫର ଭଳି ଦଳେ ଭାରତବାସୀ ଅର୍ଥ ଲୋଭରେ ବିଦେଶୀଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତକ୍ରମେ ଜନନୀ-ଜନ୍ମଭୂମିର କ୍ଷତି ସାଧନ କରିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ନିଜ ଦେଶର ଶାସନଭାର ନିଜେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଭାରତୀୟମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଏବେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଉଛି ।

ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ଅଶୋକ, ଖାରବେଳ, ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ, ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ, ଶଶାଙ୍କ, ଧର୍ମପାଳ, ଯଯାତିକେଶରୀ, କପିଳେନ୍ଦ୍ର, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ, କୃଷ୍ଣଦେବ ରାୟ, ଅକବର ଏବଂ ଶିବାଜୀଙ୍କ ବଂଶଧର ଗଣ ଅଜ୍ଞ ବିଦେଶୀର ଚକ୍ଷୁରେ "Ignorant Natives" ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହନ୍ତି ।

ବାଲ୍ମୀକି, ବ୍ୟାସ, ଭାସ, କାଳିଦାସ, ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ, ବରାହ ମିହିର, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହସାମନ୍ତ, ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ, ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ, କବୀର, ନାନକ, ଦାଦୁ, ତୁଳସୀ ଦାସ, ସୁର ଦାସ, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ, ମୀରା, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ସାରଳା ଦାସ, ଜୟଦେବ, ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ଦେଶର ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଅଜ୍ଞ ଇଂରେଜ ଶାସକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା 'ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲାର' ନାମରେ ଉପେକ୍ଷିତ ହେଉଛି ।

"ଦୁରଙ୍ଗପୃଷ୍ଟକ ନଭଶଃ-ଚୁମ୍ବୀ ତମାଳତାଳୀ ବନରାଜୀ ନୀଳା" ଭାରତଭୂମିର କମନୀୟ ରୂପ ଗତ ୨୦୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତବାସୀ ପ୍ରାୟ ଭୁଲିଗଲେଣି । ପରାଧୀନତାର ନିଷ୍ଠୁର ଅଭିଶାପ ଛଡ଼ା ଏହାକୁ ଆଉ କଅଣ କୁହାଯାଇପାରେ ?

ଭାରତରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ

ଇଂରେଜଙ୍କ ଆଗମନ ପରେ ଭାରତରେ ଯେଉଁ ଶୋଚନୀୟ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା କ୍ରମଶଃ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ତାହାକୁ କୌଣସି ମତେ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । କାରଣ ଏଭଳି ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହେବା ମୂଳରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତ ରହିଛି । ଅସଲରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଭାରତରେ ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆବିଷ୍କାରମାନ ହେବା ପରେ ଯେଉଁ ଶିଳ୍ପ-ବିପ୍ଳବ ହେଲା, ଏହା ସାର୍ଥକ ହେବା ଫଳରେ ବିଦେଶୀ ପୁଞ୍ଜିପତିମାନଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ନୀତି କ୍ରମଶଃ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ଆର୍ଥିକ ନୀତିରେ ପରିଣତ ହେଲା । ନୂଆ ନୂଆ କଳ-କାରଖାନା ବସାଇ ସେମାନେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଜିନିଷ ଉତ୍ପାଦନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେହି ସବୁ ଜିନିଷକୁ ଚଢ଼ା ଦରରେ ବିକ୍ରି କରିବା ପାଇଁ ହାଟ-ବଜାର ଖୋଜି ବୁଲିଲେ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ୧୯୧୪ ରେ ହୋଇଥିବା ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ଚାଲିଥିବା ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଏହି ହାଟ-ବଜାର ଖୋଜି ବୁଲିବାର ଶୋଚନୀୟ ପରିଣତି ମାତ୍ର ।

କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଭାରତ ଆଗମନ ଶିଳ୍ପବିପ୍ଳବ ଜନିତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ନୁହେଁ । ଅବଶ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ ବାଣିଜ୍ୟ-ବ୍ୟବସାୟ କରିବାର ଆଶା ନେଇ ସେମାନେ ଆସିଥିଲେ । ତେବେ ପ୍ରଥମେ ଭାରତରୁ ଅତି ଶସ୍ତା ଦରରେ ଜିନିଷ କିଣିନେଇ ବିଲାତ ବଜାରରେ ତାକୁ ଚଢ଼ା ଦରରେ ବିକ୍ରି କରି ଲାଭବାନ ହେବାରେ

ଅଣା ସେମାନଙ୍କର ବେଶୀ ଥିଲା । ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଅ କମ୍ପାନୀର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଇତିହାସ ଅଲୋଚନା କଲେ ତାହାହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

୧୪୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ୟୁରୋପ ଓ ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଜଳପଥରେ ଯାତାୟାତ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ପ୍ରଥମେ ପୋର୍ତ୍ତୁଗିଜ୍ ଓ ତାପରେ ଡଚ ବ୍ୟବସାୟୀଗଣ ଏ ଦେଶକୁ ଅସିଥିଲେ । ଇଂରେଜ ଏବଂ ଫରାସୀ ବଣିକଗଣ ଡଚ ଓ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ ।

ଇଂଲଣ୍ଡରେ ରାଣୀ ଏଲିଜାବେଥଙ୍କ ସମୟରେ ୧୫୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ୨୨ ତାରିଖ ଦିନ ଲଣ୍ଡନ ସହରରେ ପ୍ରାୟ ଶହେ ଜଣ ଇଂରେଜ ବଣିକଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅଲୋଚନା ସଭା ବସିଥିଲା । ଏହି ସଭାରେ ପ୍ରଥମେ ମୋଟ ୩୦ ହଜାର ପାଉଣ୍ଡ ମୂଳଧନ ନେଇ ଭାରତରେ ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ କମ୍ପାନୀ ଗଠିତ ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏହି କମ୍ପାନୀ ଗଠିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ୧୫୮୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତ ଓ ନିକଟ ପ୍ରାଚ୍ୟର ତୁର୍କୀ ଇତ୍ୟାଦି ଅଞ୍ଚଳରେ ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଲେଭେଣ୍ଟ କମ୍ପାନୀ (Levant Company) ନାମରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କମ୍ପାନୀ ଲଣ୍ଡନରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେହି କମ୍ପାନୀର ଉଦ୍ୟୋକ୍ତାମାନେ ସଫଳକାମ ହୋଇପାରି ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଏହି କମ୍ପାନୀର ଅଧିକାଂଶ ସଭ୍ୟ ନୂତନ ଗଠିତ କମ୍ପାନୀରେ ପୁଣି ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ୧୬୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଡିସେମ୍ବର ୩୧ ତାରିଖ ଦିନ ଏହି ନୂତନ କମ୍ପାନୀ ଭାରତରେ ଯାଇ ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ସନନ୍ଦ ପାଇଲେ । ଏହି ସନନ୍ଦ ୧୫ ବର୍ଷ ପାଇଁ ମାତ୍ର ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏହିଭଳି ଭାବେ ଅଜକୁ ପ୍ରାୟ ସାଢ଼େ ତିନି ଶହ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ

'ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ'ର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା । ଏହି କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଜଣେ ଖ୍ୟାତନାମା ଇଂରେଜ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ଅଧ୍ୟାପକ ଲେଖିଛନ୍ତି—"The Queen Elizabeth gave the charter to the body called the Governor and Company of the merchants of London trading into East Indies"—that was many years afterwards to win for us our present Indian Empire".

('ପୂର୍ବ ଭାରତ ସହିତ ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଇବା ଇଂରେଜ ବଣିକ ସମିତି ଓ ପରିଚାଳକବର୍ଗ' ନାମକ ଏକ ସମିତିକୁ ମହାରାଣୀ ଏଲିଜାବେଥ ସନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ବହୁଦିନ ପରେ ଏହି ସମିତି ଆମମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଭାରତୀୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅର୍ଜିଛନ୍ତି)

British Commerce and Colonie (1893)
by H. D. B. Gibbins

ବାସ୍ତବରେ ଏକଥା ସତ୍ୟ । ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ପ୍ରଥମେ ଭାରତରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସୃଜନ କରିବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖି ଏଠାକୁ ଆସି ନ ଥିଲେ । ଭାରତରୁ ମାଲ ଜିନିଷ ବୋହିନେଇ ବିଲାତରେ ବିକ୍ରି କରିବାର ଆଶା, ସେ ଯୁଗରେ ଡଚ ଓ ପୋର୍ତ୍ତୁଗିଜ ଜଳଦସ୍ୟୁଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ଆଶଙ୍କା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାରତକୁ ଆସିବାକୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲା । କମ୍ପାନୀର ପ୍ରଥମ କେତେ ବର୍ଷର ବ୍ୟବସାୟ ବିବରଣୀ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

୧୬୦୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କ୍ୟାପଟେନ ଲଙ୍କାଷ୍ଟାର ନାମକ ଏକ ଅଭିଜ୍ଞ ନାବିକଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ପକ୍ଷରୁ

ସର୍ବପ୍ରଥମେ ୫ ଗୋଟି ଛୋଟ ଛୋଟ ଜାହାଜରେ ସୁନା, ଲୁହା, କାଚ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ଲୁଗା ବୋଝାଇ କରି ଭାରତକୁ ପଠାଗଲା। ୧୬୦୩ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସରେ ଏହି ଜାହାଜଗୁଡ଼ିକ ଭାରତରୁ ଗୋଲମରିଚ, ସରୁ ଲୁଗା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ବୋଝାଇ କରି ପୁଣି ବିଲାତକୁ ଫେରିଲା। ତେବେ ୧୬୦୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କମ୍ପାନୀର କୌଣସି ଆଶାଜନକ ଲାଭ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ। କାରଣ ସେହି ସମୟରେ ଯିବା ଓ ଫେରିବା ରାସ୍ତା ଭୟଙ୍କର ବିପଦସଙ୍କୁଳ ଥିଲା। ଡଚ ଜଳଦସ୍ୟୁମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣରେ ବହୁ ଜାହାଜ ମଧ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଉଥିଲା। କିନ୍ତୁ ୧୬୦୯ ରେ କ୍ୟାପ୍ଟେନ ମିଡ଼ିଲ୍‌ଟନ ଭାରତରୁ ଏତେ ଭଲ ଭଲ ଜିନିଷ ବୋଝାଇ କରି ଆଣିଲେ ଯେ, ଯିବା ଆସିବା ରାସ୍ତାରେ କ୍ଷତି ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରୁ କମ୍ପାନୀର ପ୍ରଚୁର ଲାଭ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ତାହା ଫଳରେ ଅଂଶୀଦାରମାନଙ୍କୁ ଶତକଡ଼ା ୨୧୧ ପାଉଣ୍ଡ ହିସାବରେ ଲଭ୍ୟାଂଶ ଦିଆଗଲା। ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କମ୍ପାନୀକୁ କ୍ଷତି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ି ନାହିଁ। ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ୧୬୨୦ ଯାଏ ମୋଟ ୭୯ ଗୋଟି ଜାହାଜ କମ୍ପାନୀ ଭାରତକୁ ପଠାଇଥିଲେ। ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ୩୪ ଗୋଟି ଆଶାଜନକ ଭାବରେ ମାଲ ବୋଝାଇ କରି ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଫେରିଥିଲା; ଆଠଗୋଟି ସମୁଦ୍ରରେ ବୁଡ଼ି ଯାଇଥିଲା; ୧୨ ଗୋଟି ଡଚ ଜଳଦସ୍ୟୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅପହୃତ ହୋଇଥିଲା; ପୁଣି ୪ ଗୋଟି ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିଲା। ଏହି ୨୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତକୁ ମୋଟ ୮ ଲକ୍ଷ ୪୦ ହଜାର ୩୭୨ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ପଦାର୍ଥ ରପ୍ତାନୀ କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ୩୫ ଲକ୍ଷ ୭ ହଜାର ୨୮୮ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ପଦାର୍ଥ ଭାରତରୁ ଆମଦାନୀ କରାଯାଇଥିଲା। କିନ୍ତୁ ଏହି ଆମଦାନୀ ପଦାର୍ଥ ବିଲାତ ବଜାରରେ ୧ କୋଟି ୯ ଲକ୍ଷ ୧୪ ହଜାର ୬୦୦

ପାଉଣ୍ଡ ଦାମରେ ବିକି ହୋଉଥିଲା । ନିମ୍ନଲିଖିତ ହିସାବରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମ କେତେଥର ଜଳଯାତ୍ରାରେ କମ୍ପାନୀ କିପରି ଲାଭବାନ ହୋଇଥିଲା ତାହା ଜଣାଯିବ ।

୧୬୧୦ ୧୬୧[illegible] ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶତକଡ଼ା ୧୨୧ ଭାଗ ଲାଭ
୧୬୧୧ ୧୬୨୫ ,, ୨୧୮ ,,

ନବମ ଜଳଯାତ୍ରାରେ	ଶତକଡ଼ା	୧୬୦	ଭାଗ
ଦଶମ ,,	,,	୧୪୮	,,
ଏକାଦଶ ,,	,,	[illegible]୪୦	,,
ଦ୍ୱାଦଶ ,,	,,	୧୩୪	,,

କମ୍ପାନୀର ଉପରୋକ୍ତ ଲାଭ ହିସାବରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, କମ୍ପାନୀ ରପ୍ତାନୀ ଅପେକ୍ଷା ଆମଦାନୀ ପଦାର୍ଥରୁ ଅଧିକ ଲାଭ କରି ପାରୁଥିଲେ । ବିଲାତ ବଜାରରେ ଢାକାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ମସଲିନ୍ ଲୁଗା, ମୁର୍ଶିଦାବାଦ, ବନାରସ ଆଦି ଜାଗାର ଶିଲ୍କ, କାଶ୍ମୀରର ଶାଲ, ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ହେଉଥିବା ଗୋଲମରିଚ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମସଲା ଦ୍ରବ୍ୟର ଯଥେଷ୍ଟ ସୁନାମ ଥିଲା ଏବଂ ବେଶୀ ଦରରେ ବିକି ହେଉଥିଲା ! ସୁତରାଂ ଗମନାଗମନରେ ଯଥେଷ୍ଟ କ୍ଷତି ହେଲେ ମଧ୍ୟ କମ୍ପାନୀ ଅନାୟାସରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କ୍ଷତି ପୂରଣ କରି ଲାଭବାନ୍ ହୋଇପାରୁଥିଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପରି ଦିନକୁ ଦିନ କମ୍ପାନୀର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଭାରତଭୂମି ପ୍ରତି ଲୋଭ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା । ପ୍ରଥମେ ସେମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାକୁ ଆସି ଦେଶୀୟ ନରପତିମାନଙ୍କ ଠାରୁ ବାଣିଜ୍ୟକୋଠି ନିର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ

ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ଜମି କିଣିଥିଲେ ତମ୍ବା ପଟ୍ଟା ନେଇଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଦୂରଦର୍ଶୀ ଚତୁର ଇଂରେଜମାନେ ଶୀଘ୍ର ଏ ଦେଶରେ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୬୩୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଥମେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର 'ଫୋର୍ଟ ସେଣ୍ଟଜର୍ଜ' ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମିତ ହୁଏ । ୧୬୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରାଜା ଦ୍ୱିତୀୟ ଚାର୍ଲସ୍‌ଙ୍କ ବିବାହର ଯୌତୁକ ହିସାବରେ ଇଂରେଜମାନେ ପୋର୍ତ୍ତୁଗାଲଠାରୁ ବୋମ୍ବାଇ ସହରକୁ ନିଅନ୍ତି ଏବଂ ତାର ୮ ବର୍ଷ ପରେ ବୋମ୍ବାଇ କମ୍ପାନୀର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ହୁଏ । ୧୬୯୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଲିକତାର ଫୋର୍ଟ ଉଇଲିଅମ ଦୁର୍ଗ ତିଆରି ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଏହିଭଳି ଇଂରେଜ ବଣିକମାନେ ବ୍ୟବସାୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସାମରିକ ଆୟୋଜନ ମଧ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ସେହି ସମୟ ବେଳକୁ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧଃପତନର ପ୍ରଥମ ସୂଚନା ଦେଖାଗଲା ୧୬୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । ଏହି ବର୍ଷ ଅନାବୃଷ୍ଟି ଯୋଗୁଁ ଗୁଜରାଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଭୟଙ୍କର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ଗୁଜରାଟର ଅବସ୍ଥା ଖରାପ ଦେଖି ଇଂରେଜମାନେ ବଙ୍ଗଦେଶ ପ୍ରତି ବେଶୀ ନଜର ଦେଲେ । ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଇତିହାସର ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଅଧ୍ୟାୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । କବିବର ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ—

“ସେ ଦିନ ଏ ବଙ୍ଗପ୍ରାନ୍ତେ ପଣ୍ୟ ବିପଣୀର ଏକଧାରେ
ନିଃଶବ୍ଦେ ଚରଣ,
“ଅନିଲ ବଣିକ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସୁଡଙ୍ଗ ପଥେର ଅନ୍ଧକାରେ
ରାଜସିଂହାସନ ।”

ଏହିଭଳି ଧନେ ସୁଡ଼ଙ୍ଗପଥର ଅନ୍ଧକାର ମାର୍ଗ ଭେଦ କରି ନିଃଶବ୍ଦ ଚରଣରେ ଇଂରେଜ ବଣିକ ଏ ଦେଶକୁ ରାଜସିଂହାସନ ଅଣିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର କଥା ଯେ,—

"ବଙ୍ଗ ତାରେ ଅପନାର ଗଙ୍ଗୋଦକେ ଅଭିଷେକ
କରି ନିଲ ଚୁପେ ଚୁପେ ।"

ବଣିକ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ରାଜସିଂହାସନ 'ଗଙ୍ଗୋଦକ'ରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର କଳଙ୍କକାଳିମା ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ । କୁଖ୍ୟାତ ମିରଜାଫରକୁ ବଙ୍ଗଦେଶର ମସନଦର ଲୋଭ ଦେଖାଇ ଶଠ ଚୂଡ଼ାମଣି ଉମିଚାନ୍ଦକୁ ଦୁଇ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ଘୁସ ଦେବାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ଧୂର୍ତ୍ତବର କ୍ଲାଇଭ ଏକପ୍ରକାର ବିନା ଯୁଦ୍ଧରେ ପଲାଶୀର 'ଯୁଦ୍ଧ' ଜୟ କରିନେଲେ । ସୁତରାଂ ୧୭୫୭ ଜୁଲାଇ ୩ ତାରିଖ ଭାରତୀୟ ଇତିହାସରେ ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ ଦିବସ । ସେହି ଦିନ ପଲାଶୀ ପ୍ରାନ୍ତରରେ ସିରାଜଉଦ୍‌ଦୌଲାଙ୍କ ପତନ ହୁଏ ଏବଂ ତାହା ଫଳରେ ଭାରତ ଭୂମିରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ଅସନ ସ୍ଥାୟୀ ହୁଏ । ତାହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଇତିହାସକୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଶୋଷଣ ଓ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଭାଗ୍ୟ ବିଡ଼ମ୍ବନାର କରୁଣ କାହାଣୀ ବୋଲି କହିବା ଯଥାର୍ଥ ହେବ ।

ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ଯୁଗ

ପଲାଶି ଯୁଦ୍ଧରେ କ୍ଲାଇବଙ୍କ ବିଜୟ ଘୋଷିତ ହେବା ପରେ ଏ ଦେଶରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବହୁଗୁଣ ବଢ଼ିଗଲା । ଇଂରେଜଙ୍କ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ବିନା ଶୁଳ୍କରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବାଣିଜ୍ୟ-ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ବଙ୍ଗ ନବାବଙ୍କ ଠାରୁ ଅନୁମତି ପାଇଲେ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜଗତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ଭଳି ଜଳପଥ ଓ ସ୍ଥଳପଥ ଦେଇ ଭାରତବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରୁ ପ୍ରଦେଶାନ୍ତରକୁ ଜିନିଷପତ୍ର ନିଆ ଅଣା କଲେ ସେଥିରେ କର ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଉଥିଲା । ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଏହି କରରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାରୁ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବାଣିଜ୍ୟ ଚଳାଇବାପାଇଁ ଏହି କରରୁ ଅବ୍ୟାହତି ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ଦାବୀ କଲେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି ଆଦେଶ ମିଳିବା ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ନବାବଙ୍କ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଯଥାବିଧି କର ନ ଦେଇ ଜିନିଷପତ୍ର ନିଆ ଆଣ କରିବା ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ନବାବଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ୟ ରାଜସ୍ୱରେ ଯେ କେବଳ କମ୍‌ତି ଦେଖାଦେଲା ତାହା ନୁହେଁ, ଯେଉଁ ଦେଶୀ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ କର ଦେଇ ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଉଥିଲେ ସେମାନେ ଇଂରେଜଙ୍କ ନିଷ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ସମକକ୍ଷ ହୋଇ ନ ପାରି ଭୟଙ୍କର ଭାବରେ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହେଲେ; ଅଥଚ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀଗଣ ବ୍ୟବସାୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକଚାଟିଆ ସ୍ୱତ୍ୱ ଲାଭ କରି ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଲାଭବାନ ହେଲେ ।

ନବାବ ମିରକାଶିମଙ୍କ ସମୟରେ କମ୍ପାନୀର ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରର ମାତ୍ରା ଭୟଙ୍କର ବଢିଥିଲା । ଭେରେଲଷ୍ଟ (ଭାନ୍‌ସିଟାର୍ଟଙ୍କ ପରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ହୋଇଥିଲେ) ସାହେବ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀ ବା ଗୁମାସ୍ତାମାନେ କେବଳ ଯେ ଲୋକଙ୍କର କ୍ଷତି କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ନବାବଙ୍କ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଯେଉଁଠାରେ ସରକାରୀ ଅବନ କଥା ଚେତାଇ ଦେବାକୁ ଅସନ୍ତ୍ର, ସେଠାରେ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ସରକାରୀ କ୍ଷମତା ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିଲେ । ଏହି କାରଣରୁ ମିରକାଶିମଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯୁଦ୍ଧ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ।"

ଏହି ଭାବରେ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ଲୋକଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ଫଳରେ ବଙ୍ଗଦେଶର ସମସ୍ତ ଅନ୍ତର୍ବାଣିଜ୍ୟ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ହୋଇଗଲା । ଏହି ଅତ୍ୟାଚାରର ବିଶଦ୍‌ ବର୍ଣ୍ଣନା ତତ୍‌କାଳୀନ ବହୁତ ଲେଖକ କରିଛନ୍ତି । ଉଇଲ୍ୟମ୍‌ ବୋଲ୍‌ଟ୍‌ସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଏହି ଅତ୍ୟାଚାର ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉଥିଲା । ଭାରତୀୟ ବେନିଅନ (ବଣିଅ) ଓ ଗୁମାସ୍ତାମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଇଂରେଜମାନେ କେଉଁ ବ୍ୟବସାୟୀ କେତେ ପରିମାଣରେ କେଉଁ ଜିନିଷ କେତେ ଦାମରେ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ—ତାହା ନିଜ ମନ ଖୁସିରେ ସ୍ଥିର କରି ଦେଉଥିଲେ । ତନ୍ତୀମାନଙ୍କ ସମ୍ମତି ଅସମ୍ମତିର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ଅଛି ବୋଲି ସେମାନେ ମୋଟେ ମନେ କରୁ ନ ଥିଲେ । ତନ୍ତୀମାନେ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଅଭୀପ୍ସିତ ସର୍ତ୍ତ ପାଳନ କରିବାକୁ ଅସମ୍ମତ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ଜିନିଷପତ୍ର ଜବରଦସ୍ତ

ଦଖଲ କରି ଏବଂ ତାକୁ ବିକି କରି ଟଙ୍କା ଅଦାୟ କରା ହେଉଥିଲା । ରେଶମ ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହିଭଳି ଅତ୍ୟାଚାର ହେଉଥିଲା । ଫଳରେ ଏହା ଶୁଣାଯାଉଛି ଯେ, ଇଂରେଜଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ରେଶମ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ନିଜ ହାତ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିଜେ କାଟି ପକାଉଥିଲେ । ଅଙ୍ଗୁଳି ନ ଥିଲେ ରେଶମ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରାଯିବ ନାହିଁ ବୋଲି ସେମାନେ ଏଭଳି କରୁଥିଲେ ।”

କେବଳ ବ୍ୟବସାୟ ନୁହେଁ, ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଫଳରେ କୃଷି-କାର୍ଯ୍ୟର ମଧ୍ୟ ଅଧୋଗତି ହୋଇଥିଲା । କାରଣ “କୃଷୀମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଜମି ଚାଷ କରନ୍ତି ଏବଂ ଶିଳ୍ପପଣ୍ୟ ମଧ୍ୟ ତିଆରି କରନ୍ତି । ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟର ଶିଳ୍ପ ନିମନ୍ତେ ସର୍ବଦା ଅତ୍ୟାଚାରିତ ଓ ବିବ୍ରତ ରହୁଥିବା ଫଳରେ, ଭଲ ଭାବରେ ଫସଲ ଅଦାୟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଓ ଦୂରର କଥା—ଏପରି କି ଖଜଣା ଗଣ୍ଡାକ ମଧ୍ୟ ଦେବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା ।”

ୱାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ଏବଂ ଭାନ୍‌ସିଟାର୍ଟ ଦୁହେଁ ଏହି ଅତ୍ୟାଚାର ବନ୍ଦ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମୀରକାଶିମଙ୍କ ସହିତ ଗୋଟିଏ ଚୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଚୁକ୍ତି କଲିକତାର କାଉନ୍‌ସିଲ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ହେଲା ନାହିଁ । କାଉନ୍‌ସିଲ୍ ମତ ଦେଲେ ଯେ, କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ବିନା ଶୁଳ୍କରେ ବ୍ୟବସାୟ କରିବାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ରହିଛି । ନବାବ ମୀରକାଶିମ ଏହି ସମ୍ବାଦ ଶୁଣିବା ପରେ ବହୁ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ଶେଷକୁ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏହି କରରୁ ମୁକ୍ତ କରିଦେଲେ । ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଯେଉଁ କର

ଦେଉ ନାହାନ୍ତି, ସେହି କର ଭାରତୀୟଙ୍କଠାରୁ ଆଦାୟ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟବସାୟକ୍ଷେତ୍ରରେ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ କରିବା ନବାବଙ୍କ ଅଉ ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା ଯେ, ଏଥିରେ ଇଂରେଜମାନେ ଘୋର ଆପତ୍ତି ଉଠାଇଲେ । ଏହି କର ଉଠିଯିବା ଫଳରେ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ସେମାନଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ହୋଇଯାଇ ପାରିବେ, ଏହି ଆଶଙ୍କା ଇଂରେଜଙ୍କ ଥାଇଲା । ଏପରି କି କଲିକତାର କାଉନ୍‌ସିଲ ମଧ୍ୟ ନବାବଙ୍କ ଏହି ଆଚରଣକୁ କମ୍ପାନୀ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ହୋଇ ନ ପାରେ ବୋଲି ମତ ଦେଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ଓ ଭାନ୍‌ସିଟାର୍ଟ, କାଉନ୍‌ସିଲର ଏହି ମତ ସହିତ ଏକମତ ନ ଥିଲେ ।

କମ୍ପାନୀ ଶାସନର ପ୍ରଥମ ଯୁଗରେ ଏ ଦେଶକୁ ଯେଉଁ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଆସୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବଡ଼ରୁ ସାନ ଯାଏ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଅତ୍ୟଧିକ ଶୋଷଣପିପାସୁ ଥିଲେ । ଦେଶରେ ଅସ୍ୱାଭିମାନୀ ଶାସକ କିମ୍ବା ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଶାସନଯନ୍ତ୍ରର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭାବ ଥିଲା । ଯେଉଁମାନେ ନବାବ ବାଦଶାହ ରୂପେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ, ସେମାନେ ଇଂରେଜଙ୍କ କୃପାପାତ୍ର ହୋଇ ରହୁଥିଲେ । ସୁତରାଂ ସେହି ତଥାକଥିତ ନବାବ ବାଦଶାହମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଇଂରେଜଙ୍କ ଶୋଷଣନୀତିର ଏବଂ ଅତ୍ୟାଚାରର କୌଣସି ପ୍ରତିକାର ହୋଇ ନାହିଁ । ପୁଣି ଇଂରେଜଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷାର ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହେଲେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନବାବ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ ଘଟୁଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନବାବଙ୍କଠାରୁ ଇଂରେଜମାନେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଘୁସ୍ ନେଉଥିଲେ ।

ମିଶନାରୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଟମ୍‌ସନ ଓ ଭୂତପୂର୍ବ ସିଭିଲିଅନ ଗ୍ୟାରେଟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଭାରତର ଇତିହାସରେ ବଷବର୍ଣ୍ଣିତ

କମ୍ପାନୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ଯୁଗରେ ଇଂରେଜମାନେ କିପରି ଏ ଦେଶକୁ ଅର୍ଥଲୁଣ୍ଠି ନେଇ ଯାଉଥିଲେ ତାହାର ସଜୀବ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିରେ ଲେଖା ଅଛି—"କ୍ଲାଇଭ୍‌ଙ୍କ ଓ ଭେରେଲଷ୍ଟଙ୍କ ଅଧିନାୟକତ୍ୱରେ ସ୍ପେନୀୟ ଅଧିବାସୀ ଯେଉଁପରି ଅମେରିକାର ନବାବିଷ୍କୃତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଭଣ୍ଡାର ଦେଖି ଲୋଭରେ ସତ୍-ଅସତ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ବଙ୍ଗଦେଶଠାରୁ ଏକାବେଳକେ ଶୋଷଣ କରି ନ ନେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇଂରେଜଙ୍କ ମନରେ ଶାନ୍ତି ଆସି ନ ଥିଲା ।"

ବାସ୍ତବରେ ଏ କଥା ସତ୍ୟ । ତତ୍କାଳୀନ ସରକାରୀ କାଗଜପତ୍ରରୁ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସତ୍ୟତା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । ମୀରକାଶିମ ବକ୍‌ସାର ଯୁଦ୍ଧରେ (୧୭୬୪) ପରାଜିତ ହେବା ପରେ ବୃଦ୍ଧ ମୀରଜାଫରଙ୍କୁ ପୁଣି କ୍ଲାଇଭ ଦ୍ୱିତୀୟ ବାର ବଙ୍ଗ ମସନଦର ଅଧିପତି ରୂପେ ସ୍ଥାପନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପ ଦିନ ପରେ ମୀରଜାଫରଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଗଲା । ତାଙ୍କ ପରେ ୧୭୬୫ରେ ନିଜାମଉଦ୍‌ଦୌଲାଙ୍କୁ (ମୀରଜାଫରଙ୍କ ଜଣେ ରକ୍ଷିତା ପୁତ୍ର) ନବାବ କରାଗଲା । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଥର ନବାବ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମୟରେ ଘୁସ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଚୁର ଧନ କ୍ଲାଇଭ ନିଜ ପକେଟସ୍ଥ କରୁଥିଲେ । ୧୭୬୩ ରେ ଦ୍ୱିତୀୟବାର ନବାବ ହେବା ସମୟରେ ମୀରଜାଫର ମୋଟ ୫ ଲକ୍ଷ ୧୬୫ ପାଉଣ୍ଡ ଏବଂ ନିଜାମଉଦ୍‌ଦୌଲା ମଧ୍ୟ ନବାବ ପ୍ରାପ୍ତି ସମୟରେ ୨ ଲକ୍ଷ ୩୦ ହଜାର ୩୫୨ ପାଉଣ୍ଡ ଅର୍ଥ କ୍ଲାଇଭଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ଛଡ଼ା କେବଳ ୪୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଉପହାର ସ୍ୱରୂପ ୨୧ ଲକ୍ଷ ୬୧ ହଜାର ୬୬୫ ପାଉଣ୍ଡ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାବଦରେ ୩୨ ଲକ୍ଷ ୬୦ ହଜାର ୮୩୩ ପାଉଣ୍ଡ ଆଦାୟ କରାଯାଇଥିଲା ।

ବୃ: ଶା: ଚ: ୩

କମ୍ପାନୀର ସର୍ବ ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀ ରୂପେ କ୍ଲାଇଭ୍ ଯାହା କରୁଥିଲେ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଶୋଷଣ ନୀତିକୁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚାଲୁ ରଖିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମାସିକ ବେତନ ଅବଶ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଦେଶୀ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ 'ଉପହାର' ଗ୍ରହଣ କରି ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବାଣିଜ୍ୟ-ସୂତ୍ରରେ ସେମାନେ ପ୍ରଚୁର ସମ୍ପତ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ବିଳାତ ଫେରୁଥିଲେ । ୧୭୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ 'A New System of Geography or A General Description of the World' ଶୀର୍ଷକ ବହିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି :—

"ମାଦ୍ରାଜର ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ବେତନ ବାର୍ଷିକ ୩୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ମାତ୍ର ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ଜଣେ ସ୍ୱାଧୀନ ନରପତିଙ୍କ ଭଳି ପଦ-ଗୌରବ ଓ କ୍ଷମତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସୁତରାଂ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବ୍ୟବସାୟରୁ ତାଙ୍କର ଉପାର୍ଜନ ଥିଲା ବିପୁଳ । ମାଦ୍ରାଜ କାଉନ୍‌ସିଲ୍‌ରେ ୬ ଜଣ ସଭ୍ୟଙ୍କ ବାର୍ଷିକ ବେତନ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ୧୮୦ ପାଉଣ୍ଡ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବାଣିଜ୍ୟ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ବେତନ ସ୍ୱଳ୍ପ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉପୁରି ଆମଦାନୀ ଆଶାଜନକ ହେଉଥିବାରୁ କମ୍ପାନୀର ଚାକିରି ନେଇ ଭାରତକୁ ଆସିବାପାଇଁ ଇଂରେଜମାନେ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ହୋଇ ରହୁଥିଲେ ।"

ସାର୍ ଟମାସ୍ ରମ୍‌ବୋଲ୍‌ଡ ଏକଦା ମାଦ୍ରାଜର ଗଭର୍ଣ୍ଣର ପଦ ଲାଭ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀ ରୂପେ ଭାରତକୁ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଘୋଡାରେ ଦାନା ଲଗାଇବା ବ୍ୟବସାୟ କରି ପେଟ ପାଳୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଳାତରେ ଗୋଟିଏ କୌତୁହଳପ୍ରଦ ଗପ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା :—

"When Mackroth served in
Arthur's crew,
He said to Rambold
'Black my shoe'
He humbly answered
'Yea Bob,'
But when returned from
India's land,
And grown too proud to
brook command,
His stern reply was
'No bab'."

ସେହି ସମୟରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଯାଇ ଯେଉଁମାନେ ହଠାତ୍ ବଡ଼ ଲୋକ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ, ବିଲାତରେ ସେମାନଙ୍କୁ 'Nobab' (ନବାବ) କୁହାଯାଉଥିଲା ।

କମ୍ପାନୀର କେତେକ ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀ 'ଉପହାର' ସଂଗ୍ରହ ଆଦିରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ରହି, କେତେକ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟର ରାଜାଙ୍କୁ ଟଙ୍କା ଧାର ଦେବାର ବ୍ୟବସାୟ ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲେ । କର୍ଣ୍ଣାଟର ନବାବ ମହମ୍ମଦ ଅଲ୍ଲି ପଲ୍ ବେନଫିଲ୍ଡଙ୍କ ଠାରୁ ବହୁ ଦେଣା କରିଥିଲେ । ଦେଣା ପରିଶୋଧ କରିବା ପାଇଁ ମହମ୍ମଦ ଅଲିଙ୍କୁ ପ୍ରତିବେଶୀ ରାଜ୍ୟ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ ଚଳାଇ ଲୁଣ୍ଠନ ବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏପରିକି ବେନଫିଲ୍ଡଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ସେ ଥରେ କମ୍ପାନୀର ବନ୍ଧୁ ତାଞ୍ଜୋର ରାଜ୍ୟ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ

ହୁସ—ଜନ୍ ଅଗ୍ରେସ୍ ସମ୍ପର୍କରେ କ୍ଲାଇଭଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟରେ ଅଭିଯୋଗ ହେବାରୁ, ଆତ୍ମପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ଯାହା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ତାହା ଏଠାରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ ।—"ନବାବଙ୍କ ଉଦାରତା ଯୋଗୁଁ ଯେ ମୁଁ ଯଥେଷ୍ଟ ବିତ୍ତଶାଳୀ ହୋଇପାରିଛି—ଏକଥା କେବେ ଲୁଚାଇ ନାହିଁ । ତେବେ ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ କରିବାପାଇଁ ମୋତେ ଯେତିକି ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିଲା, ତାକୁ ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରି ନାହିଁ । ପ୍ରଧାନତଃ କମ୍ପାନୀର ହିତ ସାଧନ ଛଡ଼ା ମୋର ଭାରତ ପ୍ରବାସର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ଥିଲା ।"

କମ୍ପାନୀର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଯୁଗରେ ଏହି ଲୁଣ୍ଠନ କ୍ରିୟାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକୋପ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ବିଦେଶୀଙ୍କ ମନସ୍ତୁଷ୍ଟି କରି ଜଣେ ଅଧେ ଭାରତୀୟ ଲୁଣ୍ଠନରେ ଭାଗୀଦାର ହୋଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ସୀମା ଲଙ୍ଘନ କରି ଯାଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ କମ୍ପାନୀ ଅଧୀନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ଭାରତୀୟମାନେ ଦୈନିକ ଅଣାଏ ମାତ୍ର ମଜୁରି ପାଉଥିଲେ । ଅଥଚ ଭାରତରୁ ପ୍ରଚୁର ସମ୍ପତ୍ତି ଅବାଧରେ ବିଲାତକୁ ବୁହା ଚାଲିଥିଲା । ସମ୍ପତ୍ତି ବୁହା ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏ ଦେଶରେ ଅତ୍ୟାଚାରର ମାତ୍ରା ମଧ୍ୟ ବଢ଼ିଥିଲା ।

୧୭୬୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ବଙ୍ଗଳା, ବିହାର ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଦେଓ୍ୱାନୀ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କ୍ଲାଇଭ ଲର୍ଡ଼ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ସେହି ବର୍ଷ ଶେଷଥର ନିମନ୍ତେ ଭାରତକୁ ଆସନ୍ତି ଏବଂ ଦିଲ୍ଲୀର କ୍ଷୀଣଶକ୍ତି ଟଳଟଳାୟମାନ ବାଦଶାହ ଶାହାଆଲମଙ୍କ ଠାରୁ ବଙ୍ଗଳା, ବିହାର, ଓଡ଼ିଶାର ଦେଓ୍ୱାନୀ

ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ସେହି ସମୟରେ କମ୍ପାନୀର ତଳିଆ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ଏତେ ପ୍ରବଳ ହୋଇଥିଲା ଯେ, କ୍ଲାଇଭଙ୍କ ଭଳି ଲୋକ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ବିଚଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସେ କମ୍ପାନୀର ବିଲାତସ୍ଥ କର୍ମକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ—"ମୁଁ ଆସି ଦେଖିଲି, କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ବିଲାତ ଏଜେଣ୍ଟ ଏବଂ ସେହି ଏଜେଣ୍ଟମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଭାରତୀୟ ଅନୁଚରବର୍ଗ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଏଭଳି ଅତ୍ୟାଚାର ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଯାହା ଫଳରେ ମୋର ଆଶଙ୍କା ହୁଏ, ଇଂରେଜଙ୍କ ସୁନାମରେ ଏ ଦେଶରେ କଳଙ୍କ ଲାଗିବ ।"

ତାପରେ ସେ ଦେୱାନୀ ଗ୍ରହଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରି ଲେଖିଥିଲେ—"ଯାହାହେଉ, ଏହା ଦ୍ୱାରା ଯେ ଏହି ସବୁ ଅତ୍ୟାଚାର ଅନାଚାର ବନ୍ଦ ହେବ ତାହା ନୁହେ । ଏହା ଫଳରେ କମ୍ପାନୀର ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚା ବାଦ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ଶେଷକୁ ଖାଣ୍ଟି ଲାଭ ୧୨୨ ଲକ୍ଷ ସିକ୍କା ଟଙ୍କା ବା ୧୬ ଲକ୍ଷ ୫୦ ହଜାର ୯୦୦ ଷ୍ଟର୍ଲିଂ ପାଉଣ୍ଡ ମିଳିବ ।"

କ୍ଲାଇଭଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ କଥନରୁ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ଏବଂ ଦେୱାନୀର ଅସଲ୍ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ପ୍ରକୃତରେ ଅତ୍ୟାଚାର ଦମନ କରିବା କ୍ଲାଇଭଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏକ ପ୍ରକାର ସାଧ୍ୟାତୀତ ଥିଲା । ତା ଉପରେ ଦେୱାନୀ ଗ୍ରହଣ କରି ପୁଣି ଏକ ନୂତନ ବିପତ୍ତି ସେ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ଆଣି ମଡ଼ାଇଲେ । ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରୁ ଯେଉଁ କର ଆଦାୟ ହେଲା, ତାହାର ଖର୍ଚ୍ଚା ବାଦ ନିଟ୍ ଲଭ୍ୟାଂଶ ଏ ଦେଶର ଉନ୍ନତି ବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ଖର୍ଚ୍ଚ କରା ନ ଯାଇ କମ୍ପାନୀର ଲାଭ ହିସାବରେ ବିଲାତକୁ ପ୍ରେରିତ

ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କମ୍ପାନୀ ତରଫରୁ ୧୫ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡରୁ ବେଶୀ ଲାଭ ପାଇ ମଧ୍ୟ କ୍ଲାଇଭ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ପରିଶେଷକୁ କର୍ମଗୃସ୍ଥମାନଙ୍କ ନାମରେ ଅନ୍ତର୍ବାଣିଜ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହିଭଳି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ବାଣିଜ୍ୟ ଚଳାଇବା କମ୍ପାନୀର ଡିରେକ୍ଟର ବୋର୍ଡ଼ର ଆଦେଶ ବିରୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଚତୁର କ୍ଲାଇଭ ଦୁଇ ବର୍ଷ ଯାଏ ଏହି ବେଆଇନୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇ ପାରିଥିଲେ ।

ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ଦେଓ୍ୱାନୀ ଲାଭ ହେବାବେଳକୁ ଏକଚ୍ଛତ୍ରକାର ହେବାକୁ ଗଲେ ଏ ଦେଶରେ ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ କେହି ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ନ ଥିଲେ । ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଫରାସୀ ନୌସେନାପତି ଡୁପ୍ଲେଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଭାରତରେ ଫରାସୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାରର ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ୧୭୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୱାଣ୍ଡିୱାଷ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଫରାସୀ ବାହିନୀର ଶେଷ ପରାଜୟ ଘଟିଲା ଏବଂ ତାହା ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟସ୍ଥାପନ ରୂପୀ ରଙ୍ଗିନ୍ ସ୍ୱପ୍ନ ଛୁଟିଗଲା । ଫରାସୀ ଶକ୍ତି ପରାସ୍ତ ହେବା ପରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ଦେଖାଦେଲା ମରହଟ୍ଟା ଶକ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶିବାଜୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହେବା ପରେ ମରହଟ୍ଟା ଶକ୍ତି ପାରସ୍ପରିକ ବିସମ୍ବାଦ ଯୋଗୁଁ କ୍ରମଶଃ ହୀନବଳ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସର୍ବଶେଷରେ ୧୭୬୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପାଣିପଥ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ମରହଟ୍ଟା ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ଭାବେ ପରାଜିତ ହେଲା । ସୁତରାଂ ଦିଲ୍ଲୀର ତଥାକଥିତ ‘ବାଦଶାହା’ ଶାହାଆଲମ ୨୬ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବାର୍ଷିକ ସଲାମୀ ବିନିମୟରେ କ୍ଲାଇଭଙ୍କ ସହିତ ମିତ୍ରତା ସ୍ଥାପନ କରି ତାଙ୍କ ହାତରେ ବଙ୍ଗ, ବିହାର, ଓଡ଼ିଶାର ଦେଓ୍ୱାନୀ ଦେଇ ଦେବାକୁ ଏକ ପ୍ରକାର ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ‘ଉତ୍ତର ସରକାର’ ସମ୍ବନ୍ଧର ଅଧିକାର ମଧ୍ୟ ସେହି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ମିଳିଲା ।

ଏହି ଦେୱାନୀ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପରେ କମ୍ପାନୀର 'ବଣିକ' ରୂପ ବଦଳରେ 'ଶାସକ' ରୂପ ପ୍ରକଟିତ ହେଲା ଏବଂ ନବାବ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ଅସଲ ପ୍ରଭୁ ହେଲା କମ୍ପାନୀ । ପୂର୍ବରୁ ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ହାତରେ ଯେଉଁ ସବୁ କ୍ଷମତା ଥିଲା, ସେ ସବୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରାଗଲା । ଇଂରେଜଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ କମ୍ପାନୀର ଲାଭ ପ୍ରତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ରାଜସ୍ୱ ବଢ଼ାଇ ଦିଆଗଲା ଏବଂ ବର୍ଦ୍ଧିତ ରାଜସ୍ୱ ଯଥା ସମୟରେ ଅଦାୟ ନ ହେଲେ ଜମିଦାରୀକୁ ନିଲାମରେ ବିକ୍ରି କରି ଦିଆଗଲା । ଏହାର ଫଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଷମୟ ହୋଇଥିଲା । ନବାବ ଅମଳର ବହୁ ଭୂସ୍ୱାମୀ ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ଦାଣ୍ଡର ଭିକାରୀ ସାଜିଲେ । ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଇଂରେଜଙ୍କ କେତେକ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଭାରତୀୟ କର୍ମଚାରୀ—ଯେଉଁମାନେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର କରିବା ଅଦରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତବାରଣୀ ହୋଇ ବେଶ୍ ଚାରି ପଇସା କମାଉଥିଲେ—ନିଲାମରେ ଜମିଦାରୀ ଖରିଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିକାଂଶ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଓ ବିସ୍ତୃତ ଜମିଦାରୀ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ଦାମରେ କମ୍ପାନୀର ସାହାଯ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିବା ବଙ୍ଗାଳୀଙ୍କ ହାତକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲା, ତାର ବିଷମୟ ପରିଣତି ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି । ଚାଷଜମିର ସୁରକ୍ଷା ଓ ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଜମିଦାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ବନ୍ଧ-ବାଡ଼ ଆଦି ମରାମତି କରିବାର ଯେଉଁ ନିୟମ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ଥିଲା, ତାହା ନୂତନ ଅମଳ ଅନୁଯାୟୀ ବଦଳିଗଲା । ଫଳରେ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଯେଉଁ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଶର କଲ୍ୟାଣ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଥିଲା, ସେ ସବୁ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହେଲା । କମ୍ପାନୀର ପାଉଣା ଦାଖଲ କରିବା ସର୍ତ୍ତରେ ଜମିଦାରମାନେ କୃଷୀଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର

କରିବାକୁ ନାନା ରକମର ନୂତନ ନୂତନ କ୍ଷମତା ଲାଭ କଲେ । ଖଜଣା ଆଦାୟ କରିବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଛି ବୋଲି ସେମାନେ ଆଉ ମନେ କଲେ ନାହିଁ । ମୋଟ ଉପରେ ଦେଶରେ ଅତ୍ୟାଚାରର ମାତ୍ରା ବଢ଼ିଲା ଦେଶର ମେରୁଦଣ୍ଡ ଗରିବ ନିରୀହ କୃଷୀକୁଳ କ୍ରମେ ସର୍ବସ୍ୱାନ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅରାଜକତା ମଧ୍ୟ ଦେଖା ଦେଲା ।

ଏହାଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଏକ ଭୟଙ୍କର ବିପଦ ଭାରତରେ ଦେଖାଦେଲା, ତାହା ହେଉଛି ଇଂରେଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ଧ୍ୱଂସ ସାଧନ । ଅନେକ ବର୍ତ୍ତମାନ କହନ୍ତି, ଭାରତ ଗୋଟିଏ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ଇଂରେଜ ପୂର୍ବ ଭାରତ ପ୍ରତି ଖାଟେ ନାହିଁ । କାରଣ ଏ ଦେଶର ଲୋକେ ବରାବର କୃଷି-କାର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟର ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଉନ୍ନତି କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ସୂତ୍ରରେ ଏକଦା ପୂର୍ବରେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରୀୟ ଅଞ୍ଚଳ ତଥା ପଶ୍ଚିମରେ ରୋମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରି ପାରିଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ ସମ୍ପଦର ଉଚ୍ଛେଦ ସାଧନ କରିବାରେ ଇଂରେଜମାନେ କତଲ ଅଣ୍ଟା ଭିଡ଼ି ବାହାରି କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି, କେତେକ ଇଂରେଜଙ୍କ ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତିରୁ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ । କମ୍ପାନୀ ହାତକୁ ଦେୱାନୀ ଆସିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଲାତର ତନ୍ତୀଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷା ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ପ୍ରଥମେ ଭାରତର ବସ୍ତ୍ର ଶିଳ୍ପକୁ ମୂଳପୋଛ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଗଲା । ସେହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗଦେଶ ରେଶମ୍ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ର ଉତ୍ପାଦନ କରି ଜଗତପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇପାରିଥିବାରୁ ସେଠା ତନ୍ତୀମାନେ ବଙ୍ଗୀୟ ତନ୍ତୀଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଈର୍ଷାପରାୟଣ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ । ସୁତରାଂ କମ୍ପାନୀ ୧୭।୩।୧୭୬୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଗୋଟିଏ ଚିଠିରେ ଆଦେଶ ଦେଲେ ଯେ, "ଏଣିକି

ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ କଞ୍ଚା ରେଶମ୍ ଉତ୍ପାଦନର ସହାୟତା କରାଯିବ; ରେଶମଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ କମାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯିବ ।"

ହାଉସ୍ ଅଫ୍ କମନ୍ସର ନବମ ରିପୋର୍ଟରେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖା ଅଛି—"ଏହିଭଳି ଏକ ଆଦେଶର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଯେଉଁ ଦେଶଟି ଏଥିପୂର୍ବେ ଶିଳ୍ପ-ପ୍ରଧାନ ଦେଶ ଥିଲା, ତାକୁ ବଦଳାଇ କେବଳ ବିଲାତକୁ କଞ୍ଚା ମାଲ୍ ଯୋଗାଇବା ଭଳି ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରିବା ।"

କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ଏଠାରେ ଶେଷ ହେଲା ନାହିଁ; ଅର୍ଥନୈତିକ ଶୋଷଣରୁ ଏ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କୁ ଯାହି ମିଳିଲା ନାହିଁ । ବଙ୍ଗଦେଶର ଅନ୍ୟତମ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ହ୍ୟାରି ଭେରଲଷ୍ଟ ହିସାବ କରି ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଯେ, ୧୭୬୬, ୬୭ ଓ ୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ମୋଟ ୬ ଲକ୍ଷ ୨୪ ହଜାର ୩୭୫ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ଜିନିଷ ଆମଦାନୀ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ରପ୍ତାନୀ ହେଲା ୬୩ ଲକ୍ଷ ୧୧ ହଜାର ୨୫୦ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର; ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହା ଆସିଥିଲା ତାହାର ୧୦ ଗୁଣରୁ ବେଶୀ ଏ ଦେଶରୁ ଗଲା ।

ଭେରାଲେଷ୍ଟ ପୁଣି କହୁଛନ୍ତି—"ନବାବ ଅମଳ ତୁଳନାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କି ବିରାଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନ ହୋଇଛି ! ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଇଉରୋପୀୟ କମ୍ପାନୀ ଏ ଦେଶ ଧନରେ ସେମାନଙ୍କ ବାର୍ଷିକ 'ଇନ୍‌ଭେଷ୍ଟମେଣ୍ଟ'ର ପରିମାଣ ଯଥେଷ୍ଟ ବଢ଼ାଇଛନ୍ତି, ଅଥଚ ଏ ଦେଶର ସମ୍ପତ୍ତି ଟିକାଏ ହେଲେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ନାହିଁ ।"

ଏହି ତଥାକଥିତ 'ଇନ୍‌ଭେଷ୍ଟମେଣ୍ଟ' ବା ଲଗ୍ନୀ ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର ଜିନିଷ । ନବମ ରିପୋର୍ଟରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏ ଦେଶର ରାଜସ୍ୱର କେତେକାଂଶ ବହୁ ଦିନ ଯାଏ ଅଲଗା ରଖା ହେଉଥାଏ ଏବଂ ସେଥିରୁ ଜିନିଷ କିଣି ବିଲାତକୁ ପଠା ହେଉଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା

ଭାରତ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁତ ଲୋକଙ୍କର ଭୁଲ୍ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ସେମାନେ ମନେ କରୁଥିଲେ, ଏହା ବୋଧହୁଏ ପାରସ୍ପରିକ ବିନିମୟ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକତରଫା ଦାନ, ସେ କଥା କେହି ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଭାରତବର୍ଷର ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ପ୍ରଧାନ କାରଣଟିକୁ ତାର ସମ୍ପଦର ଚିହ୍ନ ବୋଲି ମନେ କରାଯାଉଥିଲା ।

ଏହିଭଳି କ୍ରମଶଃ ଭାରତ ଇଂରେଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଷ୍ପେଷିତ ହୋଇ ପଙ୍ଗୁ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଚତୁର ଇଂରେଜ ବଣିକଗଣ ପ୍ରଥମେ ଭାରତକୁ ଅର୍ଥିକ ଦିଗରୁ ଶୋଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଫଳରେ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଦରିଦ୍ରତମ ଦେଶ ରୂପେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏ ଦେଶକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବା ପାଇଁ ଇଂରେଜମାନେ ଏଭଳି ଦୃଢ଼ପରିକର ହୋଇ ଥିଲେ ଯେ, ମାନବିକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଦୟା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନାହାନ୍ତି । ୧୭୬୯,୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଯେଉଁ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ପ୍ରଦେଶର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ବା ପ୍ରାୟ ଏକ କୋଟି ଲୋକ ପ୍ରାଣ ହରାଇଥିଲେ । ଏ ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ମଧ୍ୟ କମ୍ପାନୀ କିଭଳି କଠୋରତାର ସହିତ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟ କରିଥିଲେ, ତାହା ୱାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସଙ୍କ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପତ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ । ସେ ୧୭୭୨ ନଭେମ୍ବର ୩ ତାରିଖରେ ଡିରେକ୍ଟର ବୋର୍ଡ଼କୁ ଲେଖିଥିଲେ—"ଯଦିଓ ଏହି ପ୍ରଦେଶର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ଲୋକ ମରି ଯାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଫଳରେ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ଅନେକ କମିଛି, ତଥାପି ସୁଦ୍ଧା ୧୭୭୦ ର ମୋଟ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟ ୧୭୬୮ ଅପେକ୍ଷା ବେଶୀ । ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି କେବଳ କଡ଼ା ତାଗିଦ ଫଳରେ ।"

ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାରର ନମୁନା

୧୭୭୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବ୍ରିଟିଶ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟରେ ଭାରତ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଏକ ଆଇନ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାହେଲା । ଏହି ଆଇନଟି ୧୭୭୩ର 'ରେଗୁଲେଟିଂ ଆକ୍ଟ' ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହି ଆଇନ ଦ୍ୱାରା ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀକୁ ଭାରତର ଶାସନ ସଂକ୍ରାନ୍ତ କେତେକ ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସୁତରାଂ ନୂତନ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ୧୭୭୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କମ୍ପାନୀର କଲିକତା କାଉନ୍ସିଲର ଭୂତପୂର୍ବ ସଭ୍ୟ ୱାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ଭାରତର ପ୍ରଥମ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ୍ ବା ବଡ଼ଲାଟ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ସେହି ବର୍ଷ କଲିକତାରେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ 'ସୁପ୍ରିମ କୋର୍ଟ' ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ।

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଦତ୍ତଙ୍କ ମତରେ ୱାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସଙ୍କ ସମୟରେ ଭାରତରେ ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ମିରକାଶିମ୍ଙ୍କ ସହିତ ହେଷ୍ଟିଂସଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ତୂବ୍ରକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ଘୋର ଅତ୍ୟାଚାରରୁ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଭାନ୍‌ସିଟାର୍ଟଙ୍କ ସହଯୋଗିତାରେ ସେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଭାରତବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚଧାରଣା ଥିଲା । କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ୨୮ ବର୍ଷ ପରେ ଥରେ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟ ଆଗରେ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରଶଂସା ସେ କରି ଯାଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା ଯେ, ଏ ସବୁ ମହତ୍‌ଗୁଣ ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଭାରତରେ ଘୋର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ସାମାନ୍ୟ କାରଣମାନ ଦର୍ଶାଇ ବନାରସ ଓ ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜ୍ୟକୁ ସେ କମ୍ପାନୀର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ କରି ନେଇ ଥିଲେ ।

୧୭୭୦ ରେ ବନାରସର ରାଜା ବଳବନ୍ତ ସିଂହଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହେବା ଫଳରେ ଏବଂ ବନାରସ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବମାନଙ୍କ କରଦ ରାଜ୍ୟ ଥିବାରୁ, ବଳବନ୍ତ ସିଂହଙ୍କ ପୁତ୍ର ଚୈତ ସିଂହ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ସୁଜାଉଦ୍ଦୌଲ୍ଲଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବନାରସର ରାଜା ମନୋନୀତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ୧୭୭୫ ରେ ସୁଜାଉଦ୍ଦୌଲ୍ଲଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଗଲା । କମ୍ପାନୀ ସହିତ ସୁଜାଉଦ୍‌ଦୌଲ୍ଲଙ୍କ ସମୟରୁ ଅଯୋଧ୍ୟାର ସଖ୍ୟତା ଥିଲା । ସୁଜା-ଉଦ୍ଦୌଲଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅସଫଉଦ୍ଦୌଲ୍ଲା ୧୭୭୫ ରେ ପୁଣି କମ୍ପାନୀ ସହିତ ନୂତନ ଏକ ସନ୍ଧିପତ୍ରରେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରି ନବାବ ହେଲେ । ଓ୍ୱାରେନ ହେଷ୍ଟିଂସ ଏହି ସନ୍ଧିପତ୍ରରେ ବନାରସ ରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜ ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲା ବୋଲି ଲେଖାଇ ନେଇଥିଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ବନାରସ ଇଂରେଜଙ୍କ କରଦ ରାଜ୍ୟ ହୋଇ ରହିଲା । ଏତିକିରେ ହେଷ୍ଟିଂସ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ନାହିଁ । ୧୭୭୮ ରେ ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ବ୍ରିଟେନ ମଧ୍ୟରେ ଲଢ଼ାଇ ହେବାରୁ କରଦ ରାଜ୍ୟ ହିସାବରେ ସେହି ଲଢ଼ାଇର ଖର୍ଚ୍ଚ ବାବଦକୁ ଚାନ୍ଦା ଦେବା ପାଇଁ ରାଜା ଚୈତ ସିଂହଙ୍କ ଉପରେ ଆଦେଶ ଜାରି ହେଲା । କିନ୍ତୁ ରାଜା ଚୈତ ସିଂହ ଏହି ଅନ୍ୟାୟ ଦାବୀ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ଅସମ୍ମତ ହେବାରୁ ୪ ବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କୁ ସେହି ଛଳନାରେ ଧନେ ଗିରଫ କରାଗଲା । ଗିରଫ ସମୟରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ୧୫ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡରୁ ବେଶୀ ଯୁଦ୍ଧ-ଚାନ୍ଦା ଏବଂ ବନାରସ ରାଜ୍ୟରେ ଥିବା ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ଖର୍ଚ୍ଚ ବାବଦ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଅର୍ଥ ପାଉଣା ଦାବୀ କରାଗଲା । ରାଜାଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି ଜନସାଧାରଣ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ହଠାତ୍ କମ୍ପାନୀର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଚୈତସିଂହଙ୍କ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିଲା ଏବଂ ସେ ପ୍ରାଣଭୟରେ ବନାରସ

ତ୍ୟାଗ କଲେ । ତାପରେ ଚୈତ ସିଂହଙ୍କ ଭଣଜା ମହୀପ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ହେଷ୍ଟିଂସ ନାମକୁ ମାତ୍ର ରାଜା ବୋଲି ଗାଦୀରେ ବସାଇ ବନାରସ ରାଜ୍ୟର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାସନ ନିଜ ହାତକୁ ନେଲେ ।

ଏହାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କିନ୍ତୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ଭାବେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ଇଂରେଜ ହାତକୁ ବନାରସର ଶାସନଭାର ଆସିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଜାଙ୍କ ଠାରୁ ଏଭଳି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଭାବରେ ଏବଂ ଅତ୍ୟଧିକ ପରିମାଣରେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ଯେ, ପରିଶେଷକୁ ଲୋକେ ଗାଁ ଗଣ୍ଡା ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟତ୍ର ପଳାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ; ସେମାନଙ୍କ କୃଷି ଓ ବ୍ୟବସାୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧ୍ୱଂସ ପାଇଗଲା । କେବଳ ନଅଟି ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବନାରସ ଯେତେବେଳେ ଅଯୋଧ୍ୟା ନବାବଙ୍କ କରଦ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ କୃଷି ଓ ବାଣିଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପ୍ରସାଦରେ ତାହା ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୃଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବା ୯ ବର୍ଷ ପରେ ତାହାର ଦଶା ଏଭଳି ଶୋଚନୀୟ ହେଲା ଯେ, ସ୍ୱୟଂ ୱଅରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସ ନିଜେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଲେଖିଥିଲେ—

“I have seen nothing but traces of complete devastation in every village. I cannot help remaking that, except the city of Benares the Province is in effect without a Govt.”

“ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧ୍ୱଂସର ଚିହ୍ନ ଛଡ଼ା ମୁଁ ଆଉ କିଛି ଦେଖି ନାହିଁ । ବନାରସ ସହର ଛଡ଼ା ସମଗ୍ର ପ୍ରଦେଶରେ ଯେ ଅରାଜକତ୍ୱ ବ୍ୟାପି ଥିଲା—ଏହା ନ କହି ମୁଁ ରହିପାରୁ ନାହିଁ ।”

ଏହି ଅରାଜକତା ଓ ଧ୍ୱଂସର କାରଣ କଣ ? ତାହା ମଧ୍ୟ ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି—"The adminstration of the Province was misconducted, and the people oppressed, trade discouraged and the revenue in danger of a rapid decline from the evident appropriation of its means."

"ଶାସନର ଅବ୍ୟବସ୍ଥା, ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପ୍ରତି ପୀଡ଼ନ ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ପ୍ରତି ଅବହେଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ ଫଳରେ ପ୍ରଦେଶର ଆୟ କମିଲା ଏବଂ ତାର ଅନୁପାତରେ ରାଜସ୍ୱର ମଧ୍ୟ ଦ୍ରୁତ ଅବନତି ଘଟିଲା।"

ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ସୁଜାଉଦ୍ଦୌଲାଙ୍କ ସହିତ ବକ୍ସାର ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଏକ ସନ୍ଧି ହୋଇଥିଲା। କାରଣ ମିରକାଶିମଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ଇଂରେଜ ବାହିନୀ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରି ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ। ଏହି ସନ୍ଧି ଫଳରେ ନବାବଙ୍କୁ ଏଲାହାବାଦ ଓ କୋରା ଜିଲ୍ଲା ଦୁଇଟିକୁ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା। କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗ, ବିହାର, ଓଡ଼ିଶାର ଦେବାନୀ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ କ୍ଲାଇଭ ପୁଣି ଶାହାଆଲମଙ୍କୁ ଏହି ଦୁଇଟି ଜିଲ୍ଲା ପାରିତୋଷିକ ସ୍ୱରୂପ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ଛଡ଼ା ବାର୍ଷିକ ୨୬ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ସଲାମୀ ଦେବେ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥିଲେ।

କ୍ଲାଇଭ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଶାହାଆଲମଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ୱଅରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସ ତାକୁ ହଠାତ୍

ପାଳନ କରିବାକୁ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ହେଲା ଯେ, ସମ୍ରାଟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଇଂରେଜଙ୍କ ଶତ୍ରୁ ମରହଟ୍ଟାଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଏଲାହାବାଦ ଓ କୋରା ଜିଲ୍ଲା ଦୁଇଟିକୁ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇ ସେ ଶାହାଆଲମଙ୍କ ବାର୍ଷିକ ସଲାମୀ ୨୬ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବଙ୍କୁ ଏଲାହାବାଦ ଓ କୋରା ଜିଲ୍ଲା ଦ୍ୱୟକୁ ପୁଣି ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାରେ ବିକି କରି ଦେଲେ ।

ରୋହିଲଖଣ୍ଡ ରାଜ୍ୟଟିକୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚା ବାଦ ଅଧିକ ୪୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେବା ସର୍ତ୍ତରେ ହେଷ୍ଟିଂସଙ୍କ ଠାରୁ ଦଳେ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ମଗାଇଲେ । ଏହି ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଅବଶ୍ୟ ରୋହିଲଖଣ୍ଡ ଅଧିକୃତ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ହେଷ୍ଟିଂସଙ୍କ ଏହି ନୀତି ନୀନ୍ଦନୀୟ ହୋଇଥିଲା । ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହର ଦୁର୍ବାର ଲାଳସା ତାଙ୍କୁ ଶାହାଆଲମଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି-ସର୍ତ୍ତ ଭଙ୍ଗ କରିବାକୁ କେବଳ ପ୍ରରୋଚିତ କରି ନ ଥିଲା, ଗୋଟିଏ ନିରପରାଧ ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରିୟ ଜାତିକୁ ଦାସତ୍ୱ ଶୃଙ୍ଖଳରେ ବାନ୍ଧିବା ପାଇଁ ସେ ବୃଟିଶ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ଭଡ଼ା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲଗାଇଥିଲେ ।

ଏହା ପରେ ଖାସ୍ ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜ୍ୟକୁ କରଗତ କରିବା ପାଇଁ ହେଷ୍ଟିଂସଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା ଚଳିଲା । ପର ରାଜ୍ୟ ଅପହରଣ ବେଳରେ ନବାବ ପ୍ରଥମରୁ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ସହାୟତା ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ଯେଉଁ ଭୁଲ କରିଥିଲେ, ତାକୁ ସଂଶୋଧନ କରିବା ପାଇଁ ଅଜ

ବେଳ ନ ଥିଲା । ଦେଶର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ନାମରେ କର୍ଣ୍ଣେଲ ହ୍ୟାନ୍ନାଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଦଳେ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ରଖାଗଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ସମସ୍ତ ବ୍ୟୟଭାର ଅଯୋଧ୍ୟାର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ଦେଖୁ ଦେଖୁ କର୍ଣ୍ଣେଲ ହ୍ୟାନ୍ନା ଅଯୋଧ୍ୟା ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଏକ ପ୍ରକାର ଦଣ୍ଡମୁଣ୍ଡର କର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସାମରିକ ଏବଂ ବେସାମରିକ ସକଳ ପ୍ରକାର କ୍ଷମତା ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଜାରି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଫଳରେ ଲୋକେ ଏପରି ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇଉଠିଲେ ଯେ, ଶେଷକୁ ଗାଁଗଣ୍ଡା ଛାଡ଼ି ପଳାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

କର୍ଣ୍ଣେଲ ହ୍ୟାନ୍ନାଙ୍କୁ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ କ୍ୟାପଟେନ ଓଜବାର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ଅଧିନାୟକତ୍ୱରେ ପୁଣି ଆଉ ଦଳେ ସୈନ୍ୟ ଆସିବାରୁ ନବାବ ଅସଫ-ଉଦ୍ଦୌଲା ପରିଶେଷକୁ ତାହାର ପ୍ରତିବାଦ ନ କରି ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ୧୭୭୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେ କଲିକତା କାଉନ୍‌ସିଲକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଲେଖିଲେ ଯେ, "ଏହିଭଳି ଅନାବଶ୍ୟକ ଭାବରେ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ପୋଷି ରଖିବା ଫଳରେ ମୁଁ ଅଶେଷ କ୍ଳାନ୍ତ ହେଉଛି । ଖର୍ଚ୍ଚ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଖଜଣା ବଢାଇବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ଏବଂ ଏହା ଫଳରେ ଲୋକେ ଗ୍ରାମ ଓ ଜମିଜମା ଛାଡ଼ି ପଳାଉଛନ୍ତି ।"

ଏହି କାରଣମାନ ଦର୍ଶାଇ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ପୋଷିବା ଭାରରୁ ତାଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ ଦିଆଯାଉ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସେ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ ।

କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ନବାବଙ୍କ ଏହି ନିବେଦନ ଅରଣ୍ୟ ରୋଦନରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଭାରତହିତୈଷୀ ନ୍ୟାୟପରାୟଣ ଫିଲିପ୍ ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ୍‌ଙ୍କୁ ବାଦ ଦେଲେ ଅନ୍ୟ କେହି

ଆଇନ୍‌ସିଦ୍ଧ ସତ୍ୟ ନବାବଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କରି ନ ଥିଲେ । ୱାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଅପେକ୍ଷା ଇଂରେଜଙ୍କ ମାନ-ସମ୍ମାନ କଥାକୁ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ସୈନ୍ୟ ଫେରାଇ ନ ଆଣିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ କଲେ । ଐତିହାସିକ ଜେମସ୍ ମିଲ୍ ଏହି ଘଟଣା ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି— "× × the English, without any claim of right, compelled the Nobab to maintain their troops."

("…କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅଧିକାର ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜମାନେ ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟ ପୋଷିବା ପାଇଁ ନବାବଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ କଲେ ।")

୧୭୮୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନବାବଙ୍କଠାରୁ ପୁଣି ୧୪ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ପାଉଣା ଦାବୀ କରାଗଲା । ଏହି ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ପରିଶୋଧ କରିବା ପାଇଁ ଆସଫ୍-ଉଦ୍-ଦୌଲା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଦେଖି ତାଙ୍କ ମା ଓ ଜେଜେଇ ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଅଯୋଧ୍ୟାର ବେଗମ୍‌ମାନଙ୍କ ଗହଣା-ଗାଣ୍ଠି ଲୁଣ୍ଠନ କରିଥିବା କଥା ଇତିହାସରେ ସୁବିଦିତ ।

ତାପରେ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ହାତରେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଖଜଣା ଆଦାୟ କରିବା ଭାର ରହିଲା । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି, ଘୋର ସୈନ୍ୟଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ଫଳରେ ଲୋକେ ଗାଁ-ଗଣ୍ଡା ଛାଡ଼ି ପଳାଇ ଯାଉଥିଲେ । ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ରାହା ମିଳିଲା ନାହିଁ । ପଳାଇଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ଜବରଦସ୍ତ ଧରି ଆଣି ଖଜଣା ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ କଲେ । ଅନେକ ଅମାନ୍ୟକାରୀମାନଙ୍କୁ ପିଞ୍ଜରାବଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ସାଧାରଣ ଜାଗାମାନଙ୍କରେ ଆଣି ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ସ୍ୱରୂପ ରଖା ଦେଉଥିଲା ଏବଂ ପିତାମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତାନ ବିକି କରିବା

ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ବାଧ୍ୟ କରା ହେଉଥିଲା । ପରେ ଏହି ଅଭିଯୋଗର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ ଯେ, ଭାରତରେ ଦୋଷୀମାନଙ୍କୁ ପିଞ୍ଜ୍ରବଦ୍ଧ କରି ରଖିବା ଅଭ୍ୟାସର ଭିତରେ ଗଣ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେବେ ବେଆଇନ ଭାବରେ ସନ୍ତାନ ବିକ୍ରୟ କରିବା ଅଦକୁ ବନ୍ଦ କରିବା ପାଇଁ କର୍ଣ୍ଣେଲ ହ୍ୟାମା ଅନେକ ପ୍ରଚୁର କରିଥିଲେ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇ ଥିଲା ।

ଏହିପରି ଅତ୍ୟଧିକ ଭାବରେ ଅତ୍ୟାଚାରିତ ହୋଇ ଶେଷକୁ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରଜା ବିଦ୍ରୋହ ଦେଖାଦେଲା; କିନ୍ତୁ କୌଶଳୀ ଇଂରେଜ-ବାହିନୀ ଅନାୟାସରେ ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ କରିପାରିଥିଲେ । ତେବେ କେବଳ ମାତ୍ର ଦଶ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଅଯୋଧ୍ୟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀହୀନ ଓ ଛାରଖାର ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । କ୍ୟାପ୍‌ଟେନ ଏଡ଼ୱାର୍ଡ଼ସ୍ ନାମକ ଜଣେ ଇଂରେଜ ୧୭୭୪ ଓ ୧୭୮୩ ରେ ଦୁଇ ବାର ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରଦେଶକୁ ଯାଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମଥର "He had found the country flourshing in manufactures, cultivation and commerce. ("ସେ କୃଷି, ଶିଳ୍ପ ଓ ବାଣିଜ୍ୟରେ ଦେଶଟି ସମୁନ୍ନତ ଥିବାର ଦେଖି ଥିଲେ") କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ "Forlorn and desolate (ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଓ ଛାରଖାର) ଥିବା ଦେଖିଲେ ।

ମିଷ୍ଟର ହୋଲ୍‌ଟ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଇଂରେଜ ମଧ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି —"Oudh had fallen from its former state, that whole towns and villages had been deserted and the country carried the marks of famine."

("ଅଯୋଧ୍ୟାର ପୂର୍ବ ଗୌରବ ଆଉ ନ ଥିଲା । ସମସ୍ତ ଗ୍ରାମ ଓ ସହର ମରୁ ସଦୃଶ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଦେଶରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଚିହ୍ନ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା ")

ବାସ୍ତବରେ ୧୭୮୪ରେ କୁଶାସନ ଓ ଯୁଦ୍ଧଜନିତ ଦୁର୍ବ୍ୟୟ ସହ ଆତଙ୍କଜନକ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ମଧ୍ୟ ଆସି ଲୋକଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲା । ଏହିଭଳି ଭାବେ କମ୍ପାନୀର ଅର୍ଥାଭାବ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଓ ଅଧିକାରକୁ ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ଯେଉଁ ନୀତି ଗ୍ରହଣ କଲେ, ତାହାର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ଭାରତର ଏକଦା ସମୃଦ୍ଧିବନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳସମୂହ ଛାରଖାର ହୋଇ ଗଲା । ଅବଶ୍ୟ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଧନହାନି ଓ ଧନ-ପ୍ରାଣର ବିନାଶସ୍ତୂପରେ ସେ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରସାର ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ପାରିଲେ ।

ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ, ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଦତ୍ତ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ 'Economic History of India' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ହେଷ୍ଟିଂସ୍‌ଙ୍କ ଶାସନକାଳର ଆଲୋଚନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ବର୍ତ୍ତମାନ ନିରପେକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗିରେ ହେଷ୍ଟିଂସ୍‌ଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଆଲୋଚନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ, ତାଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଗଠନାତ୍ମକ କ୍ଷମତା ଏବଂ ଏ ଦେଶ ସମ୍ପର୍କରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ ଥିଲେ ହେଁ ସେ ସୁଶାସନ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି, ତାହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ହେଉଛି, ସେ କାଳର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଭଳି ହେଷ୍ଟିଂସ୍‌ଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ, ଭାରତବର୍ଷ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଏବଂ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗୋଟାଏ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଲାଭ-ଦାୟକ ଜମିଦାରୀ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେ । ଟଙ୍କା ଆଦାୟ ଚେଷ୍ଟା

ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇଥିଲେ। ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ତିଳେ ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି ହେଉ ନ ଥିଲା। ଉକ୍ତ ପ୍ରକାର ପ୍ରଚଳିତ ବିଧି-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓଲଟି ପାଲଟି ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ତା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟାଚାରର ମାତ୍ରା କମି ନ ଥିଲା। କୃଷକଗଣ ଗ୍ରାମ ଛାଡ଼ି ପଳାଇଲେ ମଧ୍ୟ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କୁ ଯୋର କରି ଫେରାଇ ଅଣା ହେଉଥିଲା। ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଅଦାୟ କରି ହେଉଥିବା ଟଙ୍କା କେବଳ ବଣିକର ଅଂଶୀଦାରମାନଙ୍କର ଲାଭର ଅଙ୍କ ମାତ୍ର ବୃଦ୍ଧି କରୁଥିଲା। ଏକଥା ଅତି ସହଜରେ ବୁଝାଯାଏ ଯେ, ଶାସକବର୍ଗ ଯେତେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି ଏବଂ ଶାସନବ୍ୟବସ୍ଥା ଯେତେ ଭଲ ହେଉ ନା କାହିଁକି ଯଦି ଅନ୍ୟ ଏକ ଦେଶର ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ଏ ଦେଶର ଧନ ବୁହାହୋଇ ଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଏ ଦେଶର ଜାତିଗତ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଏବଂ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ନିବାରଣ କରିବା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେ।"

ଜମି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଓ ରାଜସ୍ୱ

ଭାରତ ଇଂରେଜ ଶାସନାଧୀନ ହେବାଠାରୁ ତାକୁ କେବଳ କୃଷି-ପ୍ରଧାନ ଦେଶରେ ପରିଣତ କରିବାପାଇଁ ଇଂରେଜମାନେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିବା କଥା ପୂର୍ବ ପରିଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରେ କୁହାଯାଇଛି ଏବଂ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦିଆଯିବ । ଏ ଦେଶକୁ କେବଳ କୃଷି-କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଣତ କରି ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜମାନେ ତାହାର ଯେତେ ଦୂର ଉନ୍ନତି କରିପାରିଛନ୍ତି ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ଆମମାନଙ୍କର ଆଲୋଚ୍ୟ ।

୧୫୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲଣ୍ଡନରେ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ଜନ୍ମ ହେବାର ଠିକ୍ ଏକଶତ ବର୍ଷ ପରେ ୧୬୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କମ୍ପାନୀ ବଙ୍ଗଦେଶର ତତ୍କାଳୀନ ନବାବଙ୍କଠାରୁ ଭାଗୀରଥି ତଟବର୍ତ୍ତୀ କଲିକତା, ସୁତାନଟୀ ଓ ଗୋବିନ୍ଦପୁର ନାମକ ତିନୋଟି ଜମିଦାରୀ କ୍ରୟ କଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଷମାନଙ୍କରେ ଏହି ଜମିଦାରୀରୁ କମ୍ପାନୀର ଯଥେଷ୍ଟ ଆୟ ହେବାରୁ ଜମିଦାରୀ କରିବାର ପ୍ରଲୋଭନ ସେମାନଙ୍କର କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ିଲା । ୧୭୫୭ ର ପଲାଶି ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ୨୪ପରଗଣା ଜମିଦାରୀ କମ୍ପାନୀ ମିରଜାଫରଙ୍କ ଠାରୁ ପାଇଲେ । ୧୭୬୦ ରେ ମିରକାସିମ ବର୍ଦ୍ଧମାନ, ଚଟ୍ଟଗ୍ରାମ ଓ ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଶାସନଭାର କମ୍ପାନୀର ହାତରେ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ୧୭୬୫ରେ ବଙ୍ଗ ବିହାର ଓଡ଼ିଶାର ଦେଓ୍ୱାନୀ କିପରି କମ୍ପାନୀର ହାତକୁ ଆସିଲା ତାହା ପୂର୍ବ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ଏଠାରେ ଭଲ୍ଭ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ବଙ୍ଗ ବିହାର ଓଡ଼ିଶାର ଦେଓ୍ୱାନୀ ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତକୁ ଆସିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଯାଏ ବାସ୍ତବତଃ ଉତ୍ତର-ଓଡ଼ିଶା ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ଅଧିକାର ନ ଥିଲା । କାରଣ ୧୮୦୩ରୁ ୧୮୧୮ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଶା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇଂରେଜଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ହେଲା । ପୁଣି କ୍ଲାଇଭ ଦେଓ୍ୱାନୀ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କରିବାର ଭାର ନିଜ ହାତକୁ ନେଇ ନ ଥିଲେ । ମୁର୍ଶିଦାବାଦରେ ନବାବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଯୁକ୍ତ ଥିବା ମୁସଲମାନ ଦେଓ୍ୱାନ ରେଜା ଖାଁ ଏବଂ ବିହାରରେ ସିତାବ ରାୟ—ଏହି ଦୁଇଜଣ କମ୍ପାନୀର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଏଜେଣ୍ଟ ସ୍ୱରୂପ ରହି ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ ।

୧୭୬୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟର ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ନିମନ୍ତେ 'ସୁପରଭାଇଜର' ବା ପରିଦର୍ଶକ ନିଯୁକ୍ତ କରା ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଫଳ ଆଶାଜନକ ଭାବେ ଭଲ ନ ହେବାରୁ ୧୭୭୨ରେ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ହାତରେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟର ଭାର ଦେବାକୁ ସ୍ଥିର ହେଲା ଏବଂ ସେହି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ଅନୁସାରେ ଗୋଟିଏ କେନ୍ଦ୍ର ରେଭେନ୍ୟୁ ବୋର୍ଡ଼ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ 'କଲେକ୍ଟର' ମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରାଗଲା । ଏହି ସମୟରେ ୫ ବର୍ଷ ନିମନ୍ତେ ଜମି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ମଧ୍ୟ କରାହେଲା ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷିଆ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଲୋକେ କୌଣସି ସୁଫଳ ଲାଭ କରି ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଏ ଦେଶର ଭୂମି-ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଧାରା ରହିଛି । ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ଦେଶରେ ଜମିଦାରଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରବଳ ଥିଲେ । ମୋଗଲ ଅମଳରୁ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ବହୁଳ ଥିଲା

ଏବଂ ସେମାନେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଅତି ପ୍ରଥମେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ-ପ୍ରତାପ ଜମିଦାରବର୍ଗଙ୍କୁ ହୀନବଳ ନ କଲେ, ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କ ନିଜ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ପଞ୍ଚ ବର୍ଷିଅ ବନ୍ଦୋବସ୍ତରେ ଜମି ଉପରେ ଜମିଦାରଙ୍କ ମାଲିକାନା ସତ୍ତ୍ୱକୁ ଖାରଜ କରି ଦିଆଗଲା ଏବଂ ନିଲାମର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଡାକରେ ଯେଉଁମାନେ ଧରିପାରିଲେ, କେବଳ ସେମାନଙ୍କ ନାମରେ ନୂତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ପଟ୍ଟା ଦିଆଗଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ଜମିଦାରୀ ଉପରେ ବଂଶପରମ୍ପରା କ୍ରମେ ଯେଉଁ ଅଧିକାର ଥିଲା, ତାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରାଗଲା । ପୁଣି ଯେଉଁମାନେ ନିଲାମରେ ଡାକି ଜମିଦାରୀ କିଣିଲେ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଜାଙ୍କ ହିତ ସାଧନ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ଯଥେଷ୍ଟ ଲାଭ ସହ ନିଲାମରେ ଦେଇଥିବା ଟଙ୍କାକୁ ଉଠାଇବା ନିମନ୍ତେ ସକଳ ପ୍ରକାର ଅତ୍ୟାଚାର ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

୧୭୭୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷିଅ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ଅୟୁଷ ଶେଷ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ନୂତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । ତେବେ ନିଲାମ ପ୍ରଥା ଉଠାଇଦେଇ ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିବାରୁ ଲୋକେ ବେଶୀ ଭାବରେ ହଇରାଣ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏଥର ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ଦାବୀ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ସାନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ପଟ୍ଟା ଦିଆଗଲା । କିନ୍ତୁ ୧୭୭୮ରୁ ୧୭୮୦ ଏହି ତିନିବର୍ଷର ବାର୍ଷିକ ବନ୍ଦୋବସ୍ତରେ ମୋଟ ଖଜଣା ୨୬ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଚଢ଼ାଇ ଦିଆଗଲା ।

୧୭୮୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଉଇଲିଅମ ପିଟ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରେରିତ ଭାରତଆଇନ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟରେ ଗୃହୀତ ହେଲା । ୧୭୯୩

ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଭାରତଆଇନ ଦ୍ୱାରା ଶାସନ-ତନ୍ତ୍ର-ସଂସ୍କାର କରିବାପାଇଁ କମ୍ପାନୀକୁ ଯେଉଁ ସବୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଥିଲା, ତାହା ଯଥାବିଧି ପୂରଣ ନ ହେବାରୁ ଏହି ନୂତନ ଆଇନ ପୁଣି ଧାର୍ଯ୍ୟ କରା ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ କମ୍ପାନୀ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା ନ କଲେ ବିପଦର ଆଶଙ୍କା ଅଛି ବୋଲି ମନେ କଲେ ଏବଂ ଲର୍ଡ କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସଙ୍କୁ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାର ଉପଦେଶ ଦେଇ ଏ ଦେଶକୁ ପଠାଇଲେ । ସେ ଆସି ନାନା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ପରେ ୧୭୮୯ ରେ ଏକ ଦଶବର୍ଷିଆ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କଲେ ଏବଂ ତାକୁ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରାଯାଉ ବୋଲି ସୁପାରିଶ କଲେ । ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଏହି ସୁପାରିଶ ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯିବା ପରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ସୁବିଖ୍ୟାତ 'ପର୍ମାନେଣ୍ଟ ସେଟଲ୍‌ମେଣ୍ଟ' ବା ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ୧୭୯୩ ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୨ ତାରିଖଠାରୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା ।

ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ପ୍ରଧାନ ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଏହି :—

(୧)— ଜମିର ମାଲିକାନା ସତ୍ତ୍ୱ ଜମିଦାରର—ଏହା ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲା ।

(୨)—ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ତରଭେଦ ଥିଲା, ତାହା ଉଠିଗଲା ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହେଲେ ।

(୩)—ସରକାରଙ୍କ ବିନାନୁମତିରେ ଜମିଦାରୀ ବିକ୍ରି, ଦାନ ଓ ହସ୍ତାନ୍ତର କରିବାର ଅଧିକାର ଜମିଦାରମାନେ ପାଇଲେ ।

(୪)—ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ, ନାବାଳକ, ମୂର୍ଖ, ଉନ୍ମାଦ ବା ଅସଚ୍ଚରିତ୍ର ଅଥବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ତ୍ରୁଟି ହେତୁ ଜମିଦାରୀ

ପରିଚାଳନା କରିବାପାଇଁ ଅକ୍ଷମ ହେଲେ, ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ 'କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ଓ୍ୱାର୍ଡ୍ସ'ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । କୋର୍ଟ-ଅଫ୍-ଓ୍ୱାର୍ଡ୍ସ ପରିଚାଳନାଧୀନରେ ଥିବାବେଳେ ଖଜଣା ଦେଇ ନ ପାରିଲେ ଜମିଦାରୀ ବିକ୍ରୀ କରି ନ ଯିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା ।

(୫)— ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଭୂ-ରାଜସ୍ୱ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହିବ ଏବଂ କୌଣସି କାରଣରୁ ହେଲେ ରାଜସ୍ୱ କମାଇବାର କିମ୍ବା ବାତିଲ କରିବାର ଦାବୀ ଗୃହୀତ ହେବ ନାହିଁ । ଯଥା ସମୟରେ ରାଜସ୍ୱ ନ ଦେଲେ ନିଲାମରେ ଜମିଦାରୀ ବିକ୍ରୀ କରି ଦିଆଯିବ ।

କି ଭଳି ଭାବରେ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟ କରାଯିବ, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ନିୟମମାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେବାର ପୂର୍ବ ବର୍ଷ ବଙ୍ଗଦେଶରୁ ଯେଉଁ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟ ହୋଇଥିଲା, ତାକୁ ସ୍ଥାୟୀ କରାଗଲା ।

ବିହାର ପ୍ରଦେଶରେ ୧୯୬ ସାଲର ସଦରଜମା ଅପେକ୍ଷା କମ୍ ରାଜସ୍ୱ ସ୍ଥିର ନ କରିବାପାଇଁ ଅଦେଶ ଦିଆଗଲା ।

କେବଳ ମେଦିନୀପୁରରେ ୧୧୯୬ ସାଲର ସଦର ଜମାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାର କାରଣ ଥିଲେ ତାହା କରିବାପାଇଁ କଲେକ୍ଟରମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଗଲା ।

ମେଦିନୀପୁର ଛଡ଼ା ବଙ୍ଗ ଓ ବିହାରରେ ରାଜସ୍ୱ ସ୍ଥିରୀକରଣ ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା, ତାହାଦ୍ୱାରା ଜନସାଧାରଣ

ଯଥେଷ୍ଟ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । କାରଣ ଭୂମିର ଉତ୍ପାଦନର ପ୍ରକୃତ ପରିମାଣ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆ ନ ଯାଇ କେବଳ ଅନୁମାନିକ ଅଙ୍କ ଉପରେ ସଂଗୃହୀତ ହେଉଥିବା ରାଜସ୍ୱକୁ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ରୂପେ ରଖାଗଲା । ତେବେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ପଟ୍ଟା ନେଲାବେଳେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଜମିଦାରୀରେ ପ୍ରଚୁର ଅନାବାଦୀ ଜମି ରହିଯାଇଥିଲା, ସେହି ଜମିଦାରୀର ମାଲିକମାନେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସେହି ଅନାବାଦୀ ଜମିକୁ ଆବାଦ କରାଇ ବିଶେଷ ଲାଭବାନ ହେଉଥିଲେ । ଅଥଚ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ରାଜସ୍ୱ ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁ ନ ଥିଲା । ପଟ୍ଟା ନେବା ପରେ ଜମିର ଉନ୍ନତ ବିଧାନ କିମ୍ବା ନୂତନ କର୍ଷଣଯୋଗ୍ୟ ଜମି କର୍ଷଣାଧୀନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭୂ-ରାଜସ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବ ନାହିଁ ବୋଲି ସରକାର ସୁନିଶ୍ଚିତ ଆଶ୍ୱାସ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେବାପରେ ବଙ୍ଗଦେଶର ରାଜସ୍ୱର ପରିମାଣ ୨୬ କୋଟି ୮୦ ଲକ୍ଷ ୯୮୮ ଟଙ୍କା ହେଲା । ମୀରଜାଫରଙ୍କ ଶାସନର ଶେଷ ବର୍ଷ (୧୭୬୪-୬୫) ମହାରାଜା ନନ୍ଦକୁମାର ଯେଉଁ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କରିଥିଲେ, ତାହା ଏହାର ଏକ-ତୃତୀୟାଂଶରୁ ବେଶୀ ନୁହେଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଜାଫର ଖାଁ ଓ ସୁଜା ଖାଁଙ୍କ ଅମଳରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶରୁ ବେଶୀ ଆଦାୟ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ନବାବ ଅମଳ ଅପେକ୍ଷା ଇଂରେଜମାନେ ଭୂ-ରାଜସ୍ୱକୁ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବଢ଼ାଇ ପରିଶେଷକୁ, ତାକୁ ଚିରସ୍ଥାୟୀ କଲେ ।

ଦେୱାନୀ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପରେ ପ୍ରଥମ ୬ ବର୍ଷ କମ୍ପାନୀ ମୋଟ ୨୦ କୋଟି ୧ ଲକ୍ଷ ୩୩ ହଜାର ୫୭୯ ପାଉଣ୍ଡ ରାଜସ୍ୱରୂପେ

ବଙ୍ଗ, ବିହାର ଓ ମେଦିନୀପୁର ଅଞ୍ଚଳରୁ ଆଦାୟ କରିଥିଲେ । ସେଥିରୁ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଦରମା, ଦିଲ୍ଲୀ ବାଦଶାହାଙ୍କ ବାର୍ଷିକ ସଲାମୀ, ବଙ୍ଗ ନବାବଙ୍କ ସଲାମୀ ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ବାଦ୍ ୧୩ କୋଟି ୬୭ ହଜାର ୭୬୧ ପାଉଣ୍ଡ ବଳିଲା । ଏହି ବଳକା ଧନରୁ ୯ କୋଟି ୨୭ ହଜାର ୬୦୯ ପାଉଣ୍ଡ ସାମରିକ ବେସାମରିକ ତଥା ଦୁର୍ଗାଦି ନିର୍ମାଣରେ ଖର୍ଚ୍ଚ କରାଗଲା ଏବଂ ସର୍ବଶେଷ ବଳକା ୪ କୋଟି ୩୭ ହଜାର ୧୫୨ ପାଉଣ୍ଡ କମ୍ପାନୀର ଲାଭ ହିସାବରେ ବିଲାତକୁ ଚାଲାଣ କରାଗଲା ।

ଏହି ହିସାବରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଭୂ-ରାଜସ୍ୱ ବାବଦରେ ଯାହା ଆଦାୟ କରାଯାଉଥିଲା, ତାହାର ସମସ୍ତ ଅଂଶ ଭାରତରେ କମ୍ପାନୀର ସାମରିକ ଶକ୍ତିବୃଦ୍ଧି ତଥା ବିଲାତର ଅଂଶୀଦାରମାନଙ୍କର ଲାଭ ହିସାବରେ ବ୍ୟୟ କରାଯାଉଥିଲା । ବେତନ ହିସାବରେ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଯାହା ଦିଆଯାଉଥିଲା, ସେଥିରୁ ମୋଟା ଅଂଶ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନେ ପାଉଥିଲେ । ସୁତରାଂ ସକଳ ଦିଗରୁ ଭାରତରୁ ଅର୍ଥ ବୁହା ହେଉଥିଲା ।

ଭାରତ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଆଇନ ଧାର୍ଯ୍ୟ ହେଲାବେଳେ ୧୭୮୩ ରେ ବିଲାତର ବିଶିଷ୍ଟ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ଏଡ୍‌ମଣ୍ଡ ବାର୍କ (Edmund Barke ଗୋଟିଏ ଭାଷଣରେ ଭାରତକୁ ତାଙ୍କ ଦେଶବାସୀ କିଭଳି ଶୋଷଣ କରୁଛନ୍ତି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣାଇ କହିଥିଲେ—

"ଭାରତ ଉପରେ (ତାତାର ଆଦି) ଯେଉଁ ଏସିଅବାସୀମାନେ (ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ) ଅଭିଯାନ ଚଳାଇଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ କ୍ରୂରତା କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା । କାରଣ ସେମାନେ ଭାରତକୁ ନିଜର

ଚାଷଭୂମି କରିନେଲେ । ଭାରତର ଉତ୍ଥାନ-ପତନ ସତ୍ତ୍ୱ ସେମାନଙ୍କ ଭାଗ୍ୟର ମଧ୍ୟ ଉତ୍ଥାନ-ପତନ ଜଡ଼ିତ ରହୁବାରୁ ତାର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ଉନ୍ନତି ନ କରି ସେମାନେ ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ "× ×under the English Govt. all this order is reversed. The Tatar invasion was mischievious, but it is our protection that destroys India. It was their enmity, but it is our friendship. Our conquest there, after twenty years, is as crude as it was the first day. × × ×every Rupee of profit made by an Englishman is lost for ever to India." (× × × ଇଂରେଜଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଏହି ସକଳ ନିୟମ ବଦଳି ଗଲା । ତାତାରଗଣ ଦୁଷ୍ଟବୁଦ୍ଧିପ୍ରବଣ ହୋଇ ଭାରତ ଉପରେ ଅଭିଯାନ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଆମର ସଂରକ୍ଷଣ ନୀତି ଭାରତକୁ ଧ୍ୱଂସ କରୁଛି । ସେମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁତା ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଆମର ସହୃଦୟତା ଭାରତର ସର୍ବନାଶର କାରଣ ହେଲା । ଆମ ଅଧିକାରର ୨୦ ବର୍ଷ ପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମ ଦିନର ବୈରଭାବ ଆମେ ଭୁଲି ନାହୁଁ । × × × ଇଂରେଜମାନେ ରୋଜଗାର କରୁଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଟଙ୍କା ଚିରଦିନ ନିମନ୍ତେ ଭାରତରୁ ଚାଲିଗଲା ବୋଲି ଧରାଯିବ ।"

ବାର୍କଙ୍କ ଭାଷଣର ଯେଉଁ ସାରାଂଶ ଉପରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ମନ୍ତବ୍ୟ କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଶବ୍ଦରୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଶୋଷଣ ନୀତିର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ମାଦ୍ରାଜର କଥା ଆଲୋଚନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ, ପଣ୍ଡିଚେରି ଆଦି ଛୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଜାଗା ଫରାସୀ ଅଧୀନସ୍ଥ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣ

ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । କର୍ଣ୍ଣାଟରେ ମହମ୍ମଦ ଅଲିଙ୍କୁ ଇଂରେଜମାନେ ନବାବ ରୂପେ ବସାଇ ଥିଲେ । ମହମ୍ମଦ ଅଲି ଥିଲେ ମୀରଜାଫରଙ୍କ ଠିକ୍ ଓଲଟା ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ । ଇଂରେଜମାନେ ନବାବଙ୍କ ଦେଓ୍ୱାନୀ ଗ୍ରହଣ ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ନିଜେ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ବଇନ୍ଦ ଦେଣା ପରିଶୋଧ କରିବା ବାହାନାରେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ଅଧିକାର ଲେଖିଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଇଂରେଜମାନେ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ବହୁ ଅତ୍ୟାଚାର କରି ଏହି ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଅଳ୍ପତକୁ ଫେରାଇ ଦେଉଥିଲେ । ଏହିଭଳି ଭାବରେ ତାଙ୍କର ସର୍ବସ୍ୱ ଶେଷ ହୋଇ ଯିବାରୁ ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟ ତାଞ୍ଜୋର ପ୍ରତି ଗୃଧ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା ଯେ, ଧନଲୋଭରେ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ଡିରେକ୍ଟରମାନେ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଞ୍ଜୋରର ରାଜା ଭଲ ଭଲ ଜାଗାଗୁଡ଼ିକୁ ମାଡ଼ି ବସିଛନ୍ତି, ଅଥଚ ଏହି ଜାଗାଗୁଡ଼ିକୁ ବାଦ ଦେଲେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ସୈନ୍ୟ ବାହିନୀ ପରିପାଳନ ଅସମ୍ଭବ; କିନ୍ତୁ ତୋର ରାଜା କର୍ଣ୍ଣାଟ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପଇସାଟିଏ ମଧ୍ୟ ଦେଉ ନାହାନ୍ତି'—ଏହି ଅଭିଯୋଗରେ ୧୭୭୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାଞ୍ଜୋର ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସେଥର ରାଜା ୪ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ଘୁସ୍ ଦେବାରୁ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା ମିଳିଲା । ପୁଣି ଦୁଇ ଚାରି ବର୍ଷ ପରେ ତାଞ୍ଜୋର ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରାହୋଇ ରାଜାଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରାଗଲା ଏବଂ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସୁସମୃଦ୍ଧ ତାଞ୍ଜୋର ଉକ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ମହମ୍ମଦ ଅଲିଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ି ଛାରଖାର ହୋଇଗଲା ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ବଙ୍ଗଦେଶର ଦେଓ୍ୱାନୀ ପାଇବା ବେଳେ କମ୍ପାନୀ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶର ଉତ୍ତର ସରକାର (ଅଧୁନାତ

ଗୋଦାବରୀ, ବିଶାଖପାଟଣା, ଗଞ୍ଜାମ, ଜୟପୁର ଆଦି) ଗୁନ୍ତୁର ମଧ୍ୟ ଯାଇଥିଲେ । ଉକ୍ତ ସରକାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ସାଧାରଣତଃ, ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ହାତରେ ଥିଲା । ତା ଛଡ଼ା ହାବେଲୀ ନାମକ କେତେକ ଖାସ୍ ଜମି ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ତେବେ କି ଜମିଦାରୀ କି ଖାସ୍—ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାଗାରେ ଗ୍ରାମର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥା କେବଳ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । ଗ୍ରାମର ଯେ ମୁଖ୍ୟ ଅଧିବାସୀ, ତାଙ୍କୁ ପଟେଲ୍ ଏବଂ ଗ୍ରାମ ବାସର ହିସାବ ଯେ ରଖୁଥିଲେ ତାଙ୍କୁ କର୍ଣ୍ଣମ୍ କୁହାଯାଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଞ୍ଜାମରେ କାର୍ଯୀ, ଭରଣ୍ଡଙ୍କ ଭଳି ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବ ଅମଳରେ ନିଯୁକ୍ତ ଗ୍ରାମର ଖାସ୍ ପଟେଲ ଓ କର୍ଣ୍ଣମ ଗ୍ରାମାଧିବାସୀ ନିକଟରେ ଆଦାୟ କରି ରାଜା ବା ଜମିଦାରଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ପୁଣି ଗ୍ରାମାଧିବାସୀଗଣ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପଞ୍ଚାୟତ ସ୍ଥାପନ କରି ସବୁର ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ମଧ୍ୟ ନିଜ ହାତରେ ରଖିଥିଲେ । ଏହି ଗ୍ରାମ୍ୟ ପଞ୍ଚାୟତ ପ୍ରଣାଳୀ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ (From time immemorial) ଚାଲି ଆସୁଥିଲା ଏବଂ ଏହା ପ୍ରଜା ସାଧାରଣଙ୍କୁ ଜମିଦାର ବା ସରକାରଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମିତ୍ତ ଏକ ସହଜ ସ୍ୱାୟତ୍ତ ଶାସନମୂଳକ ଅନୁଷ୍ଠାନ (A simple form of Self-Government which protected the cultivators of every village from the oppression of the Zamidar or the Government.) ଥିଲା । ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମନ୍ରୁଙ୍କ ଅମଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଏହି ସବୁ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକ ଦେଖି ତାହାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଇଂରେଜ ପୂର୍ବ ଭାରତର ଗ୍ରାମ ମଣ୍ଡଳରେ ଏହିଭଳି ଛୋଟ ଛୋଟ ପଞ୍ଚାୟତ ଗଠିତ ହୋଇ ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ଚାଲୁ ରହୁଥିଲା । ଫଳରେ ଦେଶରେ ରାଜା

ମହାରାଜା ବା ସମ୍ରାଟ ବାଦଶାହଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲେ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ତାହାର ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଆଗମନ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ କାରଣରୁ ଏହି ମହୋପକାରୀ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନଟି ଦେଶରୁ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ପ୍ରଥମ କାରଣ ହେଉଛି, ଭୂମି ରାଜସ୍ୱ ବଢ଼ାଇବାର ଅତ୍ୟଧିକ ଆଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ କମ୍ପାନୀ ଗ୍ରାମ୍ୟଧିକାରୀଙ୍କୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ଗ୍ରାମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରୟତଙ୍କ ସହିତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ କାରଣ ହେଉଛି ସେ ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ ହାତରୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ବିଚାର କ୍ଷମତା କାଢ଼ି ନିଆଗଲା ।

ଉତ୍ତର ସରକାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିବା କଥା ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଠାରୁ ଜୟପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ମୁସଲମାନ ଅମଳରୁ ଉତ୍ତର ସରକାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲା । ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସେଠାର ରାଜାମାନେ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ସ୍ୱାଧୀନ ଶାସକ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ମୁସଲମାନ ବାଦଶାହାଙ୍କୁ ଏକ ନିଶ୍ଚିତ ଧାର୍ଯ୍ୟ ଧନ କର ସ୍ୱରୂପ ଦେଉଥିଲେ । (They were virtually independent rulers within their states and had only paid a fixed tribute to the Mahamadan Government.) ।

ଓଡ଼ିଶା ରାଜବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଜମିଦାରମାନେ ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ନିଜ ଜମିଦାରୀ ଭିତରେ ଇଚ୍ଛାନୁରୂପ ଟଙ୍କା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଅଧିକାର ମୁସଲମାନ ଅମଳରେ ସେମାନଙ୍କର ଥିଲା ।

୧୭୭୫ ରେ ଉତ୍ତର ସରକାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଜମିଦାରୀଗୁଡ଼ିକର ଜମି-ଜମା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା-

ପାଇଁ କମ୍ପାନୀ ଗୋଟିଏ ଅନୁସନ୍ଧାନ କମିଟି ବସାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଉକ୍ତ କମିଟି ସେହି ସମୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ନ କରି ୧୭୮୩ ରୁ ୮୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁସନ୍ଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇଥିଲେ । ତା ପୂର୍ବରୁ ୧୭୭୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ବାର୍ଷିକ ରାଜସ୍ୱ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଚାଲୁଥିଲା । ସେହି ବର୍ଷ ରମବୋଲ୍ଡ ସାହେବ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷିଆ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଜାରି କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ୧୭୮୩ ରେ ପୁଣି ବାର୍ଷିକ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ତାପରେ ତିନି ବର୍ଷିଆ, ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷିଆ ବନ୍ଦୋବସ୍ତମାନ କରାଯାଇ ପରିଶେଷକୁ ୧୮୦୨ ରୁ ୧୮୦୫ ମଧ୍ୟରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ଉତ୍ତର ସରକାର ଇଂରେଜଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହେବା ଦିନଠାରୁ ଗଞ୍ଜାମ ଏବଂ ଜୟପୁରର ପ୍ରମୁଖ ରାଜାମାନେ ନିଜ ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନସତ୍ତା ହରାଇ ଇଂରେଜଙ୍କ ଅଧୀନରେ ସାଧାରଣ ଜମିଦାର ହୋଇ ରହିଲେ ।

ଉତ୍ତର ସରକାର ଅଞ୍ଚଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଜମିଦାରୀ ମହାଲଗୁଡ଼ିକରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଯିବା ପରେ 'ହାବେଲି' ବା ଖାସ ଭୂମି ପ୍ରତି ସରକାରଙ୍କ ନଜର ପଡ଼ିଲା । ସେଠାରେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ନିମନ୍ତେ କଲେକ୍ଟର ନିଯୁକ୍ତ କରା ହେଉଥିଲେ ଏବଂ କଲେକ୍ଟରମାନେ ଗ୍ରାମର ମୁଖିଆମାନଙ୍କ ସହିତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଖଜଣା ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କର୍ଣ୍ଣୱଅଲସ୍ ପରେ କ୍ୟାପ୍‌ଟେନ ରିଡ୍, ଟମାସ ମନ୍‌ରୋ ଅଦି କେତେଜଣ ସାମରିକ ଓ ବେସାମରିକ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଉପରେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ଭାର ଦେଲେ । ମନ୍‌ରୋ ସେଠାରେ 'ରୟତୱାରୀ' ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ । ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ, କଲେକ୍ଟରମାନଙ୍କ ଉପରେ ସମସ୍ତ ଭାର ଛାଡ଼ିଦେବା ଫଳରେ

ନାନା ଅତ୍ୟାଚାର ହୁଏ । ବହୁ ସମୟରେ ସେମାନେ ଅଦାୟଯୋଗ୍ୟ ରାଜସ୍ୱର ପରିମାଣ କମ୍ କରି ଦେଖାଇ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ଲାଭବାନ ହୁଅନ୍ତି । ସୁତରାଂ ୧୦ ରୁ ୧୨ ଜଣ ଜମିଦାରଙ୍କ ମାରଫତରେ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟ ନ କରି ୭୦ ହଜାର ଚାଷୀଙ୍କ ନିକଟରୁ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟ କରିବା କଲେକ୍ଟରମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଅଥଚ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଲେ ସରକାରୀ ରାଜସ୍ୱର ପରିମାଣ ବଢିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କୃଷକଙ୍କ ଉପରୁ ମଧ୍ୟ ଜମିଦାରଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର କମିବ । ସୁତରାଂ ଉତ୍ତର ସରକାର ଅଞ୍ଚଳରେ ଜମିଦାରୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ସରକାର ରୟତମାନଙ୍କ ସହିତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ପ୍ରଥା ଚଳାଇଲେ । ଲର୍ଡ କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଯେଉଁଭଳି ନାମ ଅର୍ଜି ଥିଲେ, ଟମାସ ମନ୍‌ରୋ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ 'ରୟତୱାରୀ' ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଚଳାଇ ନାମ ରଖି ଯାଇଛନ୍ତି ।

'ରୟତୱାରୀ' ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ସାଧାରଣତଃ ମୂଳସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଥିଲା—

(୧) ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଜାର ସଙ୍ଗେ କରାହେବ ।

(୨) ପ୍ରତି ବର୍ଷ ଚାଷ ଜମି ବଢିବା କମିବା ଅନୁସାରେ ରାଜସ୍ୱର ପରିମାଣର ମଧ୍ୟ ହ୍ରାସ-ବୃଦ୍ଧି ହେବ ।

(୩) ଚାଷୀ ଯଦି ନିଜ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ଜମିରେ ଜଳସେଚନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରେ, ତାହା ହେଲେ ଖଜଣା ଶତକଡ଼ା ୮ ଟଙ୍କା ମାଫ କରାଯିବ ।

(ଚ) ଯେତେବେଳ ଯାଏ କୃଷୀ ଜମିର ରାଜସ୍ୱ ଯଥାବିଧି ଦେଉଥିବ, ସେତେବେଳ ଯାଏ ତାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାଲିକାନ ସତ୍ତ୍ୱ ରହିବ।

ମନ୍‌ରୋଙ୍କ ଅବଶ୍ୟ ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ, ଏହି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ହେବା ଉଚିତ; କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ହେଲା ନାହିଁ। ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଗୁଣାଗୁଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ହେଲାବେଳେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ରେଭେନ୍ୟୁ ବୋର୍ଡ଼ ପ୍ରତି ଗ୍ରାମ ସହିତ ଚିରସ୍ଥାୟୀ 'ମୌଜାୱାରୀ' ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାପାଇଁ ମତ ଦେଇଥିଲେ। କେହି କେହି ରୟତୱାରୀକୁ ଚିରସ୍ଥାୟୀ କରିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ମତ ଦେଇଥିଲେ। ମନ୍‌ରୋ ୧୮୨୦ ରେ ଯେତେବେଳେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ଗଭର୍ଣ୍ଣର ହିସାବରେ ଦ୍ୱିତୀୟଥର ପାଇଁ ଭାରତକୁ ଆସନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ରୟତୱାରୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତକୁ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ। କିନ୍ତୁ କମ୍ପାନୀର ଡିରେକ୍ଟରବୋର୍ଡ଼ ଏହାକୁ ଚିରସ୍ଥାୟୀ କରିବା ପାଇଁ ଅସମ୍ମତ ହେଲେ। ଫଳରେ ରାଜସ୍ୱର ମାତ୍ରା ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ବଢ଼ିଚାଲିଲା ଏବଂ କୃଷୀଙ୍କ ଉପରେ ଭୟଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାର ଶେଷ ହେଲା; ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାର ତାତ୍କାଳୀନ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଏହା ଜଣାଯାଏ।

ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ଜମିର ମୋଟ ଅମଳର ଶତକଡ଼ା ୪୫, ୫୦ ଓ ୫୫ ଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖଜଣା ରୂପେ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଗଲା। ପ୍ରତି ଦଶବର୍ଷେ ଖଜଣାର ହ୍ରାସ-ବୃଦ୍ଧିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିବାରୁ କୃଷକକୁଳ ଗୋଟାଏ ଅନିଶ୍ଚିତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପଡ଼ି ଅଥୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ। ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦତ୍ତ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"The uncertainty of the state demand, now altered at each recurring setetlement on grounds which are unintelligible to the people, leaves the agriculture population of *Madras* in a state of perpetual uncertainty and chronic poverty."

"ପ୍ରତି ସେଟଲ୍‌ମେଣ୍ଟରେ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିରେ ସରକାର ରାଜସ୍ବର ପରିମାଣ ନିଶ୍ଚିତ ନ ରଖି ବଦଳାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ, ତାହା ଲୋକଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିର ଅଗମ୍ୟ ହେଲା । ଫଳରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର କୃଷକ ସାଧାରଣ ବରାବର ଅନିଶ୍ଚିତ ଆର୍ଥିକ ପରିସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟରେ ରହି ସ୍ଥାୟୀ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଭୋଗିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।"

ଉତ୍ତରଭାରତର ଦଶା ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ଅପେକ୍ଷା କୌଣସିମତେ ନ୍ୟୂନ ବୋଲି କୁହାଯିବ ନାହିଁ । କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସଙ୍କ ଅମଳରେ କାଶୀରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । କ୍ରମଶଃ ଏଲାହାବାଦ, ଅଯୋଧ୍ୟା, ଆଗ୍ରା ଏବଂ ଉତ୍ତରଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ହାତକୁ ଆସିଲା । ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବଙ୍କ ଠାରୁ ଏଲାହାବାଦ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତକୁ ଆସିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲର୍ଡ଼ ଓ୍ୱେଲେସ୍‌ଲି ଖୁବ୍ ଚଡ଼ା ରାଜସ୍ବ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରି ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ସହିତ ତିନିବର୍ଷିଆ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ କମ୍ପାନୀ ଯେଉଁ ରାଜସ୍ବ ଆଦାୟ କଲେ, ତାହା ନବାବଙ୍କ ରାଜସ୍ବ ଅପେକ୍ଷା ୬୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବେଶୀ ହୋଇଥିଲା । ପୁଣି ନବାବଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରଜାଙ୍କ ଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜସ୍ବ ଆଦାୟ କରାଯାଇପାରୁ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ ପାହୁଲାଏ ମଧ୍ୟ ବାଦ ଦେଲେ ନାହିଁ । ରାଜସ୍ବ ହାନୀ ହେବା ଭୟରେ

ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କଥା ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଉଠିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରଥମେ ବଙ୍ଗ ଓ ମାଡ୍ରାଜ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅନ୍ୟାୟ ବିଚାର କରା ହୋଇଥିଲା, କମ୍ପାନୀ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି କଲେ ।

ଇତିମଧ୍ୟରେ ବୋର୍ଡର ତାତ୍କାଳୀନ ସମ୍ପାଦକ ହୋଲ୍ଟ ମାକେଞ୍ଜି ୧୮୧୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଉତ୍ତର-ଭାରତ ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକର ପଞ୍ଚାୟତି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ସମ୍ଭାବନା ବିଷୟରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ତାଙ୍କର ବିଖ୍ୟାତ ସ୍ମାରକଲିପିରେ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ଯେ, ଏ ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରାଯାଉ । ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କଥା ଆଉ ଉଠୁ ନ ଥିବାରୁ ମାକେଞ୍ଜିଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରାଗଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମ କସ୍ପ ହୋଇ ଗ୍ରାମର ଜଣେ ମୁଖିଆଙ୍କ ସହିତ ଏବଂ ଯେଉଁଠାରେ ଜମିଦାର ଥିଲେ ସେଠାରେ ଜମିଦାରଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାହାଲ ସହିତ ଏଭଳି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେବା ଫଳରେ ଏହାକୁ 'ମାହାଲୱାରୀ' ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କୁହାଯାଏ । ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ଲାଭ ରାଜସ୍ୱର ଏକ ପଞ୍ଚମାଂଶରୁ ବେଶୀ ହେଲେ ପୁଣି ରାଜସ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଲା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ କଲେକ୍ଟରମାନଙ୍କୁ ମୋଟ ଖଜଣାର ଶତକଡ଼ା ୯୫ ଟଙ୍କା ଯାଏ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କରିବାର କ୍ଷମତା ଦିଆଗଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠୋର ହେବାରୁ ଏହା ବେଶି ଦିନ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ୧୮୩୩ରେ ଲର୍ଡ଼ ବେଣ୍ଟିଙ୍କ ଏହାକୁ ବଦଳାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ ।

ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହେବାରୁ ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ନୂତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । ୧୮୧୯ରେ

ଏଲଫେନଷ୍ଟୋନ ସାହେବ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ରିପୋର୍ଟ ଦେଇଥିଲେ । ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ଭଳି ବମ୍ବାଇ ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପଞ୍ଚାୟତ ସଂସ୍ଥା ସେ ସମୟରେ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଇଂରେଜ ସରକାର ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରଥମେ ଭାଙ୍ଗ ଦେଲେ ।

ଏଲଫେନଷ୍ଟୋନ ଯେଉଁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ସୁପାରିଶ କରିଥିଲେ, ତାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରିଙ୍ଗଲେଙ୍କ ଉପରେ ଭାର ଦିଆଗଲା । ଏହା ମାଦ୍ରାଜର ରୟତୱାରୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ହୋଇଥିଲା । ଜମି ଫସଲର ପରିମାଣ ଏତେ ଅଧିକ ଧରା ହୋଇଥିଲା ଯେ, ତାହା ଫଳରେ ରାଜସ୍ୱର ପରିମାଣ ଅତ୍ୟଧିକ ବଢ଼ିଗଲା । ଖଜଣା ବୃଦ୍ଧି ଭୟରେ ଚାଷୀମାନେ ଜମି ଅନାବାଦୀ ରଖିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ଏପରି କି କୌଣସି କୌଣସି ଜିଲ୍ଲାରେ ଏକ ତୃତୀୟାଂଶରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଜମି ଅନାବାଦୀ ରହିଲା । ଏହି କାରଣରୁ ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ଏହି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ରହିତ ହୋଇ ପୁଣି ନୂତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା ।

ଗୋଲ୍‌ଡ୍‌ସ୍ମିଥ ଓ ଉଇନ୍‌ଗେଟ୍ ଏହି ନୂତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାର ଭାର ନେଲେ । ସେମାନେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ତିନି ପ୍ରକାର ନିୟମ ଧାର୍ଯ୍ୟ କଲେ;—

(୧) ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜମିର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେବ;

(୨) ଆଗ ଭଳି ଅଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ନ ହୋଇ ୩୦ ବର୍ଷ ପାଇଁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରାଯିବ;

(ଗ) ଫସଲର ପରିମାଣ ଉପରେ ରାଜସ୍ୱ ଧାର୍ଯ୍ୟ ନ ହୋଇ ଜମିର ଅନୁମାନିକ ମୂଲ୍ୟ ଉପରେ ରାଜସ୍ୱ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଯିବ ।

ଏଥିରେ ଦାନ; ବିକି, ହସ୍ତାନ୍ତର ଆଦି ଅଧିକାର କୃଷକକୁ ଦିଆଗଲେ ମଧ୍ୟ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଅଞ୍ଚଳର 'ମୀରଶୀ ପ୍ରଜା' ନାମକ ଯେଉଁ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରଜା ପୂର୍ବକାଳରୁ ସରକାରଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ବନ୍ଧା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଖଜଣା ଦେଇ ଆସୁଥିଲେ, ସେ ଅଧିକାରରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିତ କରାଗଲା । ପୁଣି ଜମିର ଦାମ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଭାର ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ହାତରେ ଥିବାରୁ, ପ୍ରଜାଙ୍କ ଉପରେ ସେଥିରୁ ଅତ୍ୟାଚାର ହେଲା । ଫଳରେ କୃଷୀମାନଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଦୁର୍ଗତି ହୋଇଛି ଏବଂ ସେମାନେ କ୍ରମଶଃ ମହାଜନର କବଳରେ ପଡ଼ି ନିଃସ୍ୱ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।

ରଣଜିତ୍ ସିଂହଙ୍କ ଶାସନରେ ପଞ୍ଜାବରେ ରାଜସ୍ୱ ବେଳେବେଳେ ପରିମାଣରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବେଶି ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ପଞ୍ଜାବୀମାନେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ରଣଜିତ୍ ସିଂହଙ୍କ ସୈନ୍ୟବାହିନୀରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଦରମା ହିସାବରେ ରାଜସ୍ୱର ଅଧିକାଂଶ ଧନ ପୁଣି ଗ୍ରାମକୁ ଫେରି ଆସୁଥିଲା । ପୁଣି ଟଙ୍କା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଫସଲ ମଧ୍ୟ ରାଜସ୍ୱ ହିସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିବାରୁ କୃଷୀଙ୍କୁ ବାଧି ନ ଥିଲା । ୧୮୪୯ରେ ପଞ୍ଜାବ ଇଂରେଜ ହାତକୁ ଆସିଲା । ସେତେବେଳେ ଲର୍ଡ଼ ଡାଲହାଉସୀ ଭାରତର ବଡ଼ଲାଟ । ଡେପ୍‌କମିଶନର ଜନ ଲରେନ୍ସ ପ୍ରଥମେ ପଞ୍ଜାବରେ ରାଜସ୍ୱ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମୂଳନୀତି ଥିଲା ଯେ, ପ୍ରଜାଙ୍କ ଖଜଣା କମାଇ ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ଖଜଣା ବଢ଼ାଇବା; କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ତାହା ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ଫଳରେ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ୩ବର୍ଷ

ମଧ୍ୟରେ ବଣିକଜାତି ସଂଘଙ୍କ ରାଜସ୍ୱ ଅପେକ୍ଷା ୨୦ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ଅଧିକ ରାଜସ୍ୱ ପଞ୍ଜାବରୁ ଆଦାୟ କରାଗଲା।

ଏହିପରି ଏଠାରେ କମ୍ପାନୀ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ଶହ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ଭିତରେ ବଙ୍ଗ, ମାନ୍ଦ୍ରାଜ, ବମ୍ବାଇ, ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ଓ ପଞ୍ଜାବ ଆଦି ପ୍ରଦେଶରେ ଯେଉଁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଓ ରାଜସ୍ୱ ଧାର୍ଯ୍ୟନୀତି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲା, ତାହାର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ଦିଆଗଲା। ଏହି ନୀତି ଅବଶ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବଦଳିଛି। କିନ୍ତୁ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ପୀଡ଼ାଦାୟକ ଭାବରେ ଯେଉଁ ରାଜସ୍ୱ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଗଲା ଏବଂ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପଞ୍ଚାୟତ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଯେଉଁପରି ଭାବରେ ନଷ୍ଟ କରି ଦିଆଗଲା, ତାହା ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା। ଇଂରେଜମାନେ ଏହିପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରି ଭାରତର ଯେଉଁ କ୍ଷତି ସାଧନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଭାରତବାସୀ କଦାପି ଭୁଲି ପାରିବେ ନାହିଁ।

ଡାକ୍ତର ବୁକାନନ ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଥିଲେ—

ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳରେ କମ୍ପାନୀର ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିଛି, ସେହି ସେହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଯୁଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହ ବନ୍ଦ ହୋଇଛି ଏବଂ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି; କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବରେ ରାଜସ୍ୱ ହାର ବଢ଼ାଇ ଦିଆଯାଇଛି। ସୁତରାଂ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ସେହି ଅନୁପାତରେ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି।

'ଚିରସ୍ଥାୟୀ' ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଜାରି ହେବା ପରେ ଚାଷୀଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ବାଡ଼ପତ୍ରା ଜିଲ୍ଲାର କଲେକ୍ଟର ଲେଖିଥିଲେ—

ପ୍ରଜାଗଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗରିବ । ସେମାନେ ଯେଉଁଭଳି ମହାଜନଠାରେ ଋଣଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି, ତାହା କଳ୍ପନା କରିଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ବେଲ୍ଲାରୀର ଜିଲ୍ଲା କଲେକ୍ଟର ୧୮୪୭ରେ ଲେଖିଥିଲେ—[illegible] କମାଇ ଦେବାପାଇଁ ଚାଷୀମାନେ ଅନବରତ ଦାବି କରୁଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ, ଚାଷବାସ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟେ ଲାଭଜନକ ହେଉ ନାହିଁ । ଅତେ ଯେଉଁ ଚାଷୀ ସମୃଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ଥିଲେ, ଜମିର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ପାରୁଥିଲେ; ସରକାରୀ ଖଜଣା ସହଜରେ ପରିଶୋଧ କରି ପାରୁଥିଲେ, ସେମାନେ ଆଜି ଋଣଜର୍ଜରିତ ହୋଇ ମହାଜନଙ୍କୁ ଚଢ଼ା ସୁଧ ଗଣୁଛନ୍ତି ।

ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀର ଅବସ୍ଥା ଅଧିକ ଶୋଚନୀୟ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୩୦,୩୧ ରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ, ୧୮୩୫।୩୬।୩୭ ଭଲ ଚାଷ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ୧୮୩୮ ଠାରୁ ୪୦ ଯାଏ ଏକାବେଳକେ କିଛି ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲା ନାହିଁ । ଫଳରେ ୧୮୩୦ ରେ ଯେଉଁ ଜିଲ୍ଲାର ଜନସଂଖ୍ୟା ୬,୯୫,୧୧୬ ଥିଲା ୧୦ ବର୍ଷ ପରେ ତାହା କମି ୫,୩୩,୮୩୬ରେ ରହିଲା ।

୧୮୩୩ ରେ ଗୁଣ୍ଟୁର ଜିଲ୍ଲାରେ ଯେଉଁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହେଲା, ତାହା ଅଭୂତପୂର୍ବ । କ୍ୟାପ୍ଟେନ କ୍ୟାମ୍ପବେଲ୍ ନାମକ ଜଣେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଦର୍ଶୀ ଲେଖିଛନ୍ତି—"କଷନ୍ତୁ ଅବରୋଧ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଲେଖା ଅଛି ଯେ, କୁକୁର ମଇଁଷି ମାଂସ ଖାଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଗୁଣ୍ଟୁର ଜିଲ୍ଲାର ଅବସ୍ଥା ତା ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଖରାପ । ମଲା କୁକୁର ଓ ଘୋଡ଼ାର ମାଂସ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ଖାଉଛନ୍ତି । କଙ୍କାଳରୁ ଗୋଟିଏ

ଶବ ଚଢ଼ାକୁ ଚାହାଁର ପଡ଼ିଥିଲା । ବୁଭୁକ୍ଷୁ ଜନତା ବାଘଙ୍କ ଭଳି ତତ୍କ୍ଷଣାତ ତା'ର ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରି କାଟି ନେଇ ଖାଇ ପକାଇଲେ ।"

୧୮୦୮ରୁ୧୮୧୫ ଭିତରେ ଡ଼କ୍ଟର ବୁକାନନ ପୁଣି ଉତ୍ତର-ଭାରତର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ପରିଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ପାଟଣା ଜିଲ୍ଲା ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଟଙ୍କାକୁ ଗହମ ଏକ ମହଣ ୩୦ ସେର ମିଳୁଥିଲା । ଏହାଛଡ଼ା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଫସଲ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚୁର ଚାଷ ହେଉଥିଲା । ଜମିର ଉତ୍ପାଦନ ବ୍ୟୟ ବାଦ ଉତ୍ପନ୍ନ ଫସଲରୁ ଅଧେ ଜମିଦାରଙ୍କୁ ଖଜଣା ସ୍ୱରୂପ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ କ୍ରମଶଃ ଖଜଣା ହିସାବରେ ଫସଲ ନେବା ବଦଳରେ ଟଙ୍କା ନେବାର ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଛି । ସୂତାକଟା ଓ ଲୁଗା ବୁଣାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ହସ୍ତକ୍ଷେପ ଫଳରେ ଏହାର ଯଥେଷ୍ଟ ଅବନତି ଘଟିଛି ।"

ଶାହାବାଦ ଜିଲ୍ଲାରେ ଖଜଣା ହାର ଏତେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା ଯେ ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ଲାଭ ହେବା ଦୂରେ ଥାଉ ପ୍ରକୃତରେ କ୍ଷତି ହେଉଥିଲା । କାରଣ ଚାଷୀମାନେ ଖଜଣା ଦେଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଯେତେବେଳେ ଜମିଦାରୀ ନିଲାମରେ ଉଠେ, ସେତେବେଳେ କିଣିବା ପାଇଁ ଲୋକ ମିଳୁ ନ ଥିଲେ । ଏହି କାରଣରୁ ଜମିଦାରମାନେ ଜଳସେଚନର ମଧ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ବୁକାନନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଏହାଦ୍ୱାରା ଜମିର ଉତ୍ପାଦନ କ୍ଷେତ୍ର ଶୋଚନୀୟ ହେବ ଭଳି ଯାଉଥିଲା ।

ଗୋରଖପୁରର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ବୁକାନନ ଲେଖିଥିଲେ,—ଏକଥା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ନବାବ ସୁଜାଉଦ୍ଦୌଲାଙ୍କ ସମୟରେ ଜିଲ୍ଲାର ଅବସ୍ଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପେକ୍ଷା ବହୁ ଗୁଣରେ-

ଲକ୍ଷ ଥିଲା । କର୍ଣ୍ଣେଲ ହ୍ୟାମ୍ପା ନାମକ ଜଣେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଏ ଜିଲ୍ଲାରେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଜାରୀ କରି ଏଭଳି ଭାବରେ ଖାଜଣା ଅଦାୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଯେ, ଦେଶ ଜନଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ପଡିଲା । ଏଭଳି ଅନେକ ଜାଗା ମୁଁ ଦେଖିଛି—ଯେଉଁଠାରେ ଗୃହବାସର ଚିହ୍ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା କ୍ରମଶଃ ଜଙ୍ଗଲମୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ।

ଉପରୋକ୍ତ ବିବରଣୀମାନଙ୍କରୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଶୋଷଣନୀତିର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ମିଳେ । ଯେଉଁ ଭାରତକୁ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ବୋଲି ଇଂରେଜ ସରକାର ଚିତ୍କାର କରି ଆସୁଛନ୍ତି, ସେହି ଭାରତର କୃଷିର ଉନ୍ନତି ଦିଗରେ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଇଂରେଜମାନେ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଦୂରେ ଥାଉ ବରଂ ଇଂରେଜ ନିଜ ସୁଗ ଅପେକ୍ଷା ତାର ଅଧିକ କ୍ଷତି କରିଛନ୍ତି ।

ଏହା ଛଡ଼ା ସମ୍ପଦର ଏକ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ 'ହୋମ-ଚାର୍ଜ' ନାମରେ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ବିଲାତକୁ ପଠା ହେଉଥିଲା । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଦତ୍ତ ହିସାବ କରି କହିଛନ୍ତି ଯେ, ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ବେତନ ଯୋଗ କଲେ ବାର୍ଷିକ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ କୋଟି ପାଉଣ୍ଡ ଧନ ପ୍ରତି ବର୍ଷ ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ବେଳକୁ ବିଲାତକୁ ଯାଉଥିଲା । ଅଥଚ ସେହି ସମୟକୁ ପ୍ରତି ଇଂରେଜଙ୍କ ବାର୍ଷିକ ଆୟ ୪୨ ପାଉଣ୍ଡ ଏବଂ ପ୍ରତି ଭାରତୀୟଙ୍କ ବାର୍ଷିକ ଆୟ ମାତ୍ର ଦୁଇ ପାଉଣ୍ଡ ଥିଲା । ଭାରତୀୟଙ୍କର ଏହି ସ୍ୱଳ୍ପ ଦୁଇ ପାଉଣ୍ଡ ଆୟରୁ ଇଂରେଜମାନେ ମୁଣ୍ଡପିଛା ୧୦ ଶିଲିଂ ହିସାବରେ ସଂଗ୍ରହ କରି ପକେଟସ୍ଥ କରୁଥିଲେ । ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଭାରତ କାହିଁକି ଯେ କୌଣସି ଦେଶ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସର୍ବନାଶ ଯେ ସୁନିଶ୍ଚିତ ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ବିନାଶ

ପୂର୍ବରୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି ଯେ, ଆମ ଦେଶ ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କେବଳ କୃଷିପ୍ରଧାନ ନୁହେଁ, ଶିଳ୍ପପ୍ରଧାନ ଦେଶ ରୂପେ ମଧ୍ୟ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଅଂଶ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଶିଳ୍ପକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ବୟନ ଶିଳ୍ପ ଭାରତର ଜାତୀୟ ଶିଳ୍ପ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ ବିସ୍ତାରର ସହାୟତା କରିବା ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥ ବିରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠିଲା । ବିଷୟ-ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପୂର୍ବରୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି ଯେ, କମ୍ପାନୀର ଡିରେକ୍ଟରବର୍ଗ ୧୭୬୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତରେ ରେଶମ ଶିଳ୍ପର ସହାୟତା କରା ନ ହୋଇ, କଞ୍ଚା ରେଶମ ଉତ୍ପାଦନର ସହାୟତା କରାଯିବ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଏ ଦେଶର ରେଶମ ଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କୁ କେବଳ କମ୍ପାନୀ ପରିଚାଳିତ କାରଖାନାମାନଙ୍କରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ବାହାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ନିଷିଦ୍ଧ ହେଲା । ରେଶମ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ଏହିଭଳି ଭାବେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେବାରୁ କ୍ରମଶଃ ଦେଖାଗଲା ଯେ, ଯେଉଁ ଦେଶ ୟୁରୋପ ଏବଂ ଏସିଆର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ରେଶମ ତଥା ତୁଳାଜାତ ଜିନିଷମାନ ରପ୍ତାନି କରୁଥିଲା, ସେହି ଦେଶ ଏହି ସମସ୍ତ ଜିନିଷ ଖୋଦ୍ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଆମଦାନୀ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା । ହିସାବରୁ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ୧୭୯୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଏ ଦେଶକୁ ମାତ୍ର ୧୫୬ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ତୁଳାଜାତ

ଦ୍ରବ୍ୟ ଆସିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ୧୯ ବର୍ଷ ପରେ ଅର୍ଥାତ ୧୮୧୩ ବେଳକୁ ଭାରତକୁ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଆସିବା ତୂଳାଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟର ମୂଲ୍ୟ ୧୦ ଲକ୍ଷ ୮ ହଜାର ୮୨୦ ପାଉଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼ିଗଲା।

ଭାରତ କମ୍ପାନୀର ଶାସନାଧୀନ ଥିଲାବେଳେ ବ୍ରିଟିଶ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟରେ ମଝିରେ ମଝିରେ ଭାରତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ହେଉଥିବା କଥା ସରକାରୀ ରିପୋର୍ଟ ଆଦିରୁ ମିଳେ। ତାହାଦ୍ୱାରା କମ୍ପାନୀକୁ ଶାସନଗତ ସଂସ୍କାର ବିଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ସମୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ସଂରକ୍ଷଣ ଦିଗରେ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟ ପକ୍ଷରୁ କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା ହୋଇ ନାହିଁ। ବରଂ ବିଲାତର ଶିଳ୍ପ-ଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ କିପରି ଭାରତରେ ବହୁତ ପରିମାଣରେ ବିକ୍ରୀ ହେବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେବ, ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇ ଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟାରୀ ଅନୁସନ୍ଧାନ ରିପୋର୍ଟ ଆଦିରୁ ମିଳେ।

ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ଅବନତିର କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଆମ ଦେଶରେ ଜାତୀୟଶିଳ୍ପ ରୂପେ ବୟନ ଶିଳ୍ପ କିଭଳି ଜଗଦ୍‌ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଥିଲା; ତାହାର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା।

[୧] ମୋହେଞ୍ଜୋ ଦଡ଼ୋଠାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରାଚୀନ ନଗରୀ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି, ସେଠାରେ କେତେକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ମିଳିଛି। ଏହା ପ୍ରାୟ ୫୦୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ପୁରୁଣା ସହର।

[୨] ମିଶର ଦେଶର ଫାରୋୟା ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଯେଉଁ ମମି (ଶବ) ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି, ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ମିଳିଛି।

[୩] ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୨୦୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ପୁରୁଣା ଯେଉଁ ସବୁ ମମି ମିଶର ଦେଶରେ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି, ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ସୂକ୍ଷ୍ମ ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ଥିବାର ଦେଖା ଯାଇଛି ।

[୪] ପ୍ରାଚୀନ ରୋମ ସହରରେ ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର ବହୁ ପରିମାଣରେ ମିଳୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଅଛି ।

[୫] ଗ୍ରୀକ୍ ଐତିହାସିକ ହେରୋଡୋଟାସ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଜନ୍ମର ୫୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି ଯେ, ଭାରତୀୟ ବୃକ୍ଷଜାତ ଏକ ପ୍ରକାର ଫଳ (କପା)ର ଭିତର ଅଂଶ (ତୁଳା)ରୁ ସୂତା କାଟି ଭାରତୀୟମାନେ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ଲୁଗା ବୁଣି ପାରୁଥିଲେ ।

[୬] ଗ୍ରୀକ ଐତିହାସିକ ପ୍ଲିନି ଆରବ ଓ ଇଜପଠ୍ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କ ଦେଶକୁ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ଆମଦାନି ହେଉଥିବା କଥା ଲେଖିଛନ୍ତି ।

[୭] ଢାକା ସହରରେ ବୁଣା ହେଉଥିବା ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ଗ୍ରୀକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ 'ଗାଞ୍ଜେଟିକା' ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲା ।

[୮] ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଇହୁଦୀମାନେ ଯେଉଁ ସବୁ ବସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ, ତାହା ଭାରତବର୍ଷରୁ ଯାଉଥିଲା ।

[୯] ବ୍ୟାବିଲନ ଓ ଗ୍ରୀସ ଦେଶବାସୀ ଭାରତର ସିନ୍ଧ୍ ପ୍ରଦେଶକୁ ତୁଳାର ଆଦି ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ବୋଲି କହୁଥିଲେ ।

[୧୦] 'Travels of Marcopoe' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଭାରତବାସୀ ନିଜ ଦେଶର ସମସ୍ତ ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ପରିଧାନ ଯୋଗାଇବା ପରେ ଜଳପଥରେ ଉତ୍ତମାଶା ଅନ୍ତରୀପଠାରୁ ଲୋହିତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ସ୍ଥଳପଥରେ ପାରସ୍ୟ ପାଲେଷ୍ଟାଇନ, ଆରବ, ମିଶର, ଗ୍ରୀସ ଓ ରୋମକୁ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ର ଯୋଗାଇ ପାରୁଥିଲେ।

[୧୧] ଜେମସ୍ ଟେଲର ନାମକ ଜଣେ ଇଂରେଜ ଲେଖିଛନ୍ତି— ପୂର୍ବେ ଢାକା ଜିଲ୍ଲାର ସକଳ ଅବସ୍ଥାର ଏବଂ ସକଳ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୂତାକଟା ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା। ୧୮ ବର୍ଷରୁ ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସ୍କା ହିନ୍ଦୁ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଭଲ ସୂତା କାଟି ପାରୁଥିଲେ। ଭରିଏ ଓଜନ ତୁଳାରୁ ୪ ମାଇଲ ଲମ୍ବା ତତୋଧିକ ଲମ୍ବା ସୂତା ସେ ସମୟରେ କଟା ଯାଇ ପାରୁଥିଲା।

[୧୨] ମସଲିନ୍ ଲୁଗାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାପାଇଁ ଯେଉଁ ସବୁ ପରିମାପ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା, ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ ତାର ଅପରିସୀମ ଶିଳ୍ପ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ପରିଚୟ ମିଳେ। ଗୋଟିଏ ସୁନା ମୁଦି ଭିତରେ ୨୦ ଗଜ ଲମ୍ବା ମସଲିନ୍ ଲୁଗାକୁ ପ୍ରବେଶ କରାଇ ଦେବା ଏକ ପ୍ରକାର ପରିମାପ ଥିଲା। ଓଜନ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଲୁଗାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ। ୧୫ ଗଜ ଲମ୍ବା ଓ ୧ ଗଜ ଚୌଡ଼ା ଖଣ୍ଡିଏ ମସଲିନ୍‌ର ଓଜନ ମାତ୍ର ୪ ତୋଳା ହେଉଥିଲା। ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପାରସ୍ୟ ଦେଶର ଜଣେ ରାଜଦୂତ ଭାରତରୁ ଫେରିବା ବେଳେ ୩୦ ଗଜ ଲମ୍ବା ଥିବା ଗୋଟିଏ ମସଲିନ୍ ପଗଡ଼ି ନେଇଥିଲେ।

ସେହି ପଟଉଣିକୁ ସେ ତାଙ୍କ ମାଲିକଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ନଡ଼ିଆ ସଢ଼େଇ ଭିତରେ ଭର୍ତ୍ତି କରି ଉପହାର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

[୧୩] ଡ଼ାକ୍ତର ଉର ନାମକ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ୧୮୩୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, "ବସ୍ତ୍ର ଶିଳ୍ପରେ ୟୁରୋପୀୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ନିପୁଣତା ତାହାର ସୂକ୍ଷ୍ମତା ଓ ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ବୁଣା ସଙ୍ଗେ କଦାପି ସମକକ୍ଷ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।"

[୧୪] ଇଂଲଣ୍ଡର ଖ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ ବେନ୍ସ ସାହେବ ଲେଖିଛନ୍ତି —"ଭାରତବାସୀ ସୂକ୍ଷ୍ମତାରେ ଅସାଧାରଣ ନିପୁଣତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏକ ପ୍ରକାରର ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ବାସ୍ତବରେ ମନୁଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । କୌଣସି ଅପ୍ସରା ବା କୀଟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କଳ-କବ୍ଜା ଏବଂ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀ ସମ୍ଭୂତ ନିପୁଣ କାରିଗରୀ କୌଶଳ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ର ଶିଳ୍ପ ସଙ୍ଗେ ସମକକ୍ଷ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।"

[୧୫] କୌଣସି ପରିବ୍ରାଜକ କହନ୍ତି—"ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର ଏତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଯେ, ତାକୁ ଅନୁଭବ କରିବା କଷ୍ଟକର ଏବଂ ତାହାର ସୂତା ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମଧ୍ୟ ଧରା ପଡ଼େ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉଲଗ୍ନ ଥିଲା ଭଳି ମନେ ହୁଏ । କଥିତଅଛି ଯେ, ବସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଶରୀରକୁ ଭଲ ଭାବରେ ଆବୃତ କରି ନ ଥିବା ଅଭିଯୋଗରେ ସମ୍ରାଟ ଅଉରଙ୍ଗଜେବ ନିଜ କନ୍ୟାକୁ ଥରେ ତିରସ୍କାର କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସମ୍ରାଟ ଦୁହିତା ସେତେବେଳେ ସାତପ୍ରସ୍ତ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିଥିଲେ ।

(୧୬) ମାର୍କୋପୋଲ ଲେଖିଛନ୍ତି—ମସୁଲ୍ ପାଟଣାରେ ଯେଉଁ ଭଳି ସୂକ୍ଷ୍ମ-ବସ୍ତ୍ର ବୁଣା ହେଉଥିଲା ସେଭଳି ବସ୍ତ୍ର ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ପାରୁ ନଥିଲା ।

(୧୭) ବିଦେଶୀୟମାନେ ଢାକାର ମସଲିନ୍‌କୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହାର ଗୋଟିଏ ନାମ 'ସାବନାମ୍' ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁ । ମାଟିରେ ବିଛା ହୋଇଥିବା ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ଉପରେ ଶିଶିର ପଡିଲେ ଲୁଗା ଅଛି କି ନାହିଁ ବାରି ହେଉ ନଥିଲା ବୋଲି ଏଭଳି ନାମ ଦିଆ ହୋଇଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ନାମ 'ଅବାରେୟାଁ' ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳ-ପ୍ରବାହ । ମସଲିନ୍ ଲୁଗାକୁ ଜଳସ୍ରୋତରେ ଭସାଇ ଦେଲେ ତାହା ଲୁଗା ବୋଲି ବାରି ନ ହୋଇ ଜଳ-ସ୍ରୋତ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ଭାବେ ମିଶି ଯାଉଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଏକ ନାମ ଥିଲା 'ତାନ୍‌ଜେବ୍' ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହର ଅଳଙ୍କାର । କେହି କେହି "Textile 'Breeze (ବାୟୁବସ୍ତ୍ର) Webe of Woven Air (ପବନରେ ବୁଣା ହୋଇଥିବା ଜାଲ) ଏବଂ Cobewebe (ତୁଳା·ତନ୍ତୁ) ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଏହି ଲୁଗାର ନାମ ରଖିଥିଲେ ।

(୧୮) ପିଟ୍‌ସ୍ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ୧୬୭୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ଇଂରେଜ ବଣିକମାନେ ବଙ୍ଗଦେଶ ସହିତ ବାଣିଜ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଏ ଦେଶକୁ ପଶମ୍ ଓ ସିଲ୍‌କ ଆମଦାନି କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ବଦଳରେ କୋଟି କୋଟି ଟଙ୍କାର ଲୁଗା ଏ ଦେଶରୁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ନେଉଥିଲେ ।

(୧୯) ବିଲାତକୁ ୧୬୭୫ ରେ ୮୨ ଲକ୍ଷ, ୧୬୮୦ ରେ ୧୨୦ ଲକ୍ଷ, ୧୬୯୦ ରେ ୧୮୫ ଲକ୍ଷ ଏବଂ ୧୭୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ୨୪୨ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର ରପ୍ତାନୀ ହୋଇଥିଲା ।

(୨୦) ୧୬୨୦ ରେ ବିଲାତକୁ ଭାରତରୁ ୫୦,୦୦୦ ଖଣ୍ଡ ଲୁଗା ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରତି ଖଣ୍ଡ ଭାରତରେ ୭ ଶିଲିଂ ହିସାବରେ ଖରିଦ ହୋଇ ବିଲାତ ବଜାରରେ ୨୦ ଶିଲିଂ ହିସାବରେ ବିକ୍ରି ହୋଇଥିଲା ।

(୨୧) ବିଲାତ ବଜାରରେ ୧୭୯୩ ରେ ୧୭,୯୭, ୩୪୫ ପାଉଣ୍ଡ, ୧୭୯୮ ରେ ୩୨,୪୫,୭୪୫ ପାଉଣ୍ଡ, ୧୮୦୫ ରେ ୯୭,୮,[illegible]୧୭ ପାଉଣ୍ଡ ଏବଂ ୧୮୧୦ ରେ ୧୮, ୧, ୨୭୧ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର ବିକ୍ରୀ ହୋଇ ଥିଲା ।

ଉପରର ବିବରଣୀରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଦଶକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତୀୟ ବୟନ ଶିଳ୍ପ ଉନ୍ନତ ଥିଲା । ତା ପରେ କ୍ରମଶଃ ତାହାର ଅବନତି ଘଟିଲା । ଇଂରେଜମାନେ ତାଙ୍କ ଦେଶର ଜିନିଷକୁ ଏ ଦେଶରେ ଜୋର କରି ଚଳାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ଅଥଚ ଏ ଦେଶ ଜିନିଷ ବିଲାତରେ ପ୍ରବେଶ ନିଷିଦ୍ଧ ହେଲା । ଆମ ଦେଶର ଛାପାକନା ବିଲାତକୁ ଗଲେ ଶତକଡ଼ା ୩ ପାଉଣ୍ଡ ୬ ଶିଲିଂ ୮ ପେନ୍ସ କର ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା କିନ୍ତୁ ତାହା ଯଦି ଖାସ ଇଂରେଜ ଲୋକେ କିଣନ୍ତି ତାହାହେଲେ ତା ଉପରେ ଶତକଡ଼ା ୬୮ ପାଉଣ୍ଡ ୬ ଶିଲିଂ ୮ ପେନ୍ସ କର ଧାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହି

ପରିମାଣରେ କର ଧାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ। ଏହା ଛଡ଼ା ଚୌରାଶି ପ୍ରକାର ଛିଟଖାପୁ ରଙ୍ଗୀନ ଲୁଗା ବିଲାତକୁ ଆମଦାନୀ ହେଲେ ତା ଉପରେ ୩ ପାଉଣ୍ଡ ୭ ଶିଲିଂ ୭ ପେନ୍ସ କର ଧାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ। କିନ୍ତୁ ତାହା ପୂଃଗ୍ରହର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳକୁ ରପ୍ତାନୀ କରିବା ପାଇଁ କେବଳ ନିଆଯାଉଥିଲା; ଇଂଲଣ୍ଡରେ ତାର ବ୍ୟବହାର ଅଚଳ ଓ ନିଷିଦ୍ଧ ଥିଲା।

ଭାରତର ଯେଉଁ ଶିଳ୍ପଗୁଡ଼ିକ ବିଲାତ ବଜାରରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲା, ହଠାତ୍ ତା ଉପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ କରଧାର୍ଯ୍ୟ କରି ଲୋକେ ଯେପରି ତାକୁ କିଣି ପାରିବେ ନାହିଁ ସେପରି ଭାବ ଦାମ ବଢ଼ାଇ ଦିଆଯାଉଥିଲା। ଅଥଚ ୧୮୧୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର ବିଲାତୀ ବସ୍ତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ବହୁ ଗୁଣରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିଲା।

ଏ ଦେଶରେ ବିଲାତୀ ମାଲ୍ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ନାନାପ୍ରକାରର ଫନ୍ଦି-ଫିକର କରା ହୋଇଥିଲା। ଲର୍ଡ଼ ଓ୍ୱେଲ୍ସ୍ଲି ରୋହିଲଖଣ୍ଡ ଅଞ୍ଚଳରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ମେଳା ବସାଇ ସେଥିରେ ବ୍ରିଟିଶ ତିଆରି ଜିନିଷମାନଙ୍କର ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ଖୋଲିଥିଲେ। ହରିଦ୍ୱାର କୁମ୍ଭ ମେଳାରେ ତାତ୍କାଳୀନ ବ୍ରିଟିଶ ରେସିଡେଣ୍ଟ ମଧ୍ୟ ଏହିଭଳି ପ୍ରଦର୍ଶନୀମାନ ଖୋଲି ବିଲାତୀ ମାଲ ଚଳାଇବା ଦିଗରେ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ପାଇଁ ଓ୍ୱେଲ୍ସ୍ଲିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ।

୧୮୧୩ ରେ କମ୍ପାନୀର ସନନ୍ଦ ନବୀକୃତ କରିବା ସମୟ ଆସିବାରୁ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟ ପକ୍ଷରୁ ପୁଣି ଏକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କମିଟି ବସିଥିଲା। କମ୍ପାନୀ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତରେ ଏକଚାଟିଆ ବାଣିଜ୍ୟ

ଚଳାଇବାର ଅଧିକାର ପାଇଥିବାରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇଂରେଜ ବଣିକଗଣ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିଲେ । କାରଣ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କାହାକୁ ଭାରତରୁ ଲାଭ କରିବାର ସୁବିଧା ଦିଆଯାଇ ନ ଥିଲା । ଯାହାହେଉ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟ କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରୁ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଗ୍ରହଣ କରି ୧୮୧୩ରେ ନୂତନ ସନନ୍ଦ ଦେଲବେଳେ କମ୍ପାନୀର ଏକଚାଟିଆ ଅଧିକାର ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ଫଳରେ ଇଂରେଜ ବଣିକମାନେ ଭାରତରେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାବିହାର କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ମଧ୍ୟ ଦ୍ରୁତ ଅବନତି ଘଟିଲା ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟାରି ଅନୁସନ୍ଧାନ କମିଟି ଆଗରେ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଡକା ହୋଇଥିଲା, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହେଷ୍ଟିଂସ, ମନ୍ରୋ, ଜନ୍ ମାଲ୍କମ୍ ଆଦି ବିଶିଷ୍ଟ ଇଂରେଜମାନେ ଥିଲେ । ଏମାନେ ବହୁବର୍ଷ କମ୍ପାନୀର ଚାକିରି ଗ୍ରହଣ କରି ଭାରତରେ ରହି ଭାରତକୁ ଭଲ ଭାବେ ଚିହ୍ନିଥିଲେ । ବିଲାତି ମାଲ ଭାରତରେ ଚଳିବ କି ନାହିଁ—ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଆୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏତେ ସାମାନ୍ୟ ଆୟରେ ବିଲାତି ମାଲ ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ କିଣିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ବୋଲି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ମନ୍ରୋ କହିଥିଲେ—'ଭାରତୀୟ କୃଷିଜୀବୀଙ୍କ ଆୟ ମାସିକ ୭ ଶିଲିଂ ୬ ପେନ୍ସ (ପ୍ରାୟ ୪ ଟଙ୍କା); ପୁଣି ମୁଣ୍ଡ ପିଛା ଖାଇବା ଆଦି ବ୍ୟୟରେ ୧୮ ଶିଲିଂରୁ ୨୭ ଶିଲିଂ ଭିତରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ସେମାନଙ୍କୁ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ସୁତରାଂ ଏତେ କମ୍ ଆୟରେ ବିଲାତି ଜିନିଷ କିଣିବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବ ନୁହେ ।'

ଜନ ଷ୍ଟ୍ୱାର୍ଟ ମେଲ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କୋମ୍ପାନୀର ଜୁଡ଼ିସିଅଲ ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟର ଅଣ୍ଡର ସେକ୍ରେଟରୀ ହିସାବରେ ବହୁ ଦିନ ଭାରତରେ ଥିଲେ, ସେ ଏହିଭଳି ଏକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ କହିଥିଲେ— “ସାଧାରଣ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଆୟ ମାସିକ ୩ ଶିଲିଂ ୬ ପେନ୍‌ସରୁ ୭ ଶିଲିଂ ୬ ପେନ୍‌ସ ମଧ୍ୟରେ ହେବ । ଏତେ କମ ଆୟରେ ସେମାନେ ବା କେତେ ଜିନିଷ କିଣିବେ କିପରି ? ଯଦି କେଉଁଠି କିଛି ସସ୍ତା ମାଲ ସେମାନଙ୍କୁ ହଠାତ୍ ମିଳିଯାଏ, ତାହାହେଲେ ହୁଏତ କିଣନ୍ତି ।’

ଅଷ୍ଟମ କଥା ସାକ୍ଷ୍ୟଦାତାମାନଙ୍କର ଉପରୋକ୍ତ ଭାବରେ ଭାରତର ଶୋଚନୀୟ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ସମ୍ପର୍କୀୟ ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟାରୀ କମିଶନ୍ ମନ୍‌ରୋ ସାହେବଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲେ, “If the civilisation of Hindus could not be improved by the establishment of an open trade ?” (ଭାରତରେ) ଅବାଧ ବାଣିଜ୍ୟ (ଇଂରେଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା) ଚଳାଇବା ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁ ସଭ୍ୟତା ବୃଦ୍ଧି ପାଇବ ନାହିଁ କି ?

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ମନରୋ ସାହେବଙ୍କର ଉପାରେ ଯେଉଁ ଦୀର୍ଘ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ, ତାହାର ସାରାଂଶ ହେଉଛି ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସକଳ ମାନବୀୟ ମହତ୍ ଗୁଣାବଳୀକୁ ଯଦି ସଭ୍ୟତାର ଦ୍ୟୋତକ ବୋଲି ଧରିଯାଏ, ତାହାହେଲେ “Hndus are not inferior to the nations of Europe, and if civilisation is to become an article of trade between the two countries, I am convinced that this country

(England) will gain by the import cargo." (ୟୁରୋପୀୟ ଜାତିସକଳ ଅପେକ୍ଷା ହିନ୍ଦୁମାନେ ନ୍ୟୂନ ନୁହନ୍ତି, ଏବଂ ଯଦି ସଭ୍ୟତା ଦୁଇ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ବାଣିଜ୍ୟ ବସ୍ତୁ ହୋଇ ଯାଏ ରହେ, ତାହାହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ଆମ ଦେଶ(ଇଂଲଣ୍ଡ) ଆମଦାନୀ ଜିନିଷରୁ ଲାଭ ଉଠାଇପାରିବ)

ଏହି ଭଳି ଆମମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ, ଇଂରେଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଶୋଷିତ ହେବା ଫଳରେ ଭାରତବାସୀଙ୍କ କ୍ରୟଶକ୍ତି କମି ଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଶେଷକୁ ସଭ୍ୟତା ପ୍ରଚାର ବାହାନାରେ ବିଲାତି ମାଲ ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଜବରଦସ୍ତ ଗିଳାଇବା ପାଇଁ ଇଂରେଜ ରାଜନୀତିଜ୍ଞମାନେ ଚେଷ୍ଟା ନ କରି ଛାଡ଼ି ନାହାନ୍ତି । ଦୁଃଖର କଥା, ସେମାନେ ଏ ଚେଷ୍ଟାରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଆମ ଦେଶରେ ଏକଚାଟିଆ ବାଣିଜ୍ୟ ଚଳାଇବା ସତରେ ଇଂରେଜମାନେ ଯେ ଭଳି 'ସଭ୍ୟତା' ପ୍ରଚାର କରିବାର 'ମହାନ୍ ଦାୟିତ୍ୱ' ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ଫଳରେ ଆମର ଜାତୀୟ ବୟନ ଶିଳ୍ପର କିଭଳି ଶୋଚନୀୟ ଅବନତି ଘଟିଲା ନିମ୍ନରେ ତାହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା :—

[୧] ୧୬୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଥମେ ବିଲାତରେ ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ରଶିଳ୍ପ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବିଲାତର ପଶମ ଶିଳ୍ପକୁ ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର-ଶିଳ୍ପ ନଷ୍ଟ କରୁଛି ଏବଂ ସେ ଦେଶରୁ ଭାରତକୁ ବହୁ ଧନ ଚାଲି ଆସୁଛି ବୋଲି ସେଠା ଲୋକେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଇଥିଲେ ।

[୨] ୧୭୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଅପ୍ରେଲ ୧୧ ତାରିଖ ଦିନ ବିଲାତ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଆଇନ କରାଯାଇ ବିଲାତବାସୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହାର ନିଷେଧ କରାଗଲା । ୧୭୦୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୯ ତାରିଖ ଦିନ ଏହି ଆଇନ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିଲା ।

[୩] ୧୭୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତୃତୀୟ ଉଇଲିୟମଙ୍କ ୧୧ ଓ ୧୨ ଆଇନ ଅନୁସାରେ ଭାରତୀୟ ରଙ୍ଗୀନବସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହାରକାରୀ ଇଂରେଜଙ୍କ ପ୍ରତି ୨୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ଜୋରିମାନା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା ।

[୪] ଅଧ୍ୟାପକ ଲେକି ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଇଂଲଣ୍ଡବାସିନୀ କୌଣସି ମହିଳାଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଭାରତୀୟ କାଲିକୋ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ କୌଣସି ପୋଷାକ ପରିଧାନ କରିବା ଆଇନ ବିରୁଦ୍ଧ ଥିଲା ।"

[୫] ୧୭୬୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜଣେ ଇଂରେଜ ମହିଳାଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ରୁମାଲଟିଏ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ଅପରାଧରେ ୩୦୦୦ ଟଙ୍କା ଜୋରିମାନା ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା ।

[୬] ବାର୍କ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀବୃନ୍ଦ ଭାରତୀୟ ବୁଣାଳୀ ଓ କଟାଳୀମାନଙ୍କର ହାତ ଅଙ୍ଗୁଠି କାଟି ଦେଉଥିଲେ କିମ୍ବା ଏତେ ନୃଶଂସ ଭାବରେ ପେଷି ପକାଉଥିଲେ ଯେ, ସେହି ହାତ ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଜୀବନବ୍ୟାପୀ କିଛି କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ ।

[୭] ୧୭୯୨ ଠାରୁ ୧୮୧୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁରଟ ସହରରେ ଥିବା ଇଂରେଜ କୋଠୀର ମାନେଜର ବର୍ଗୁସନ ସାହେବଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ସମୟରେ ଭାରତୀୟ ତନ୍ତୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଭଳି ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିଲେ—ଯାହା ଫଳରେ ଅତ୍ୟାଚାରରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ବହୁ ତନ୍ତୀ ଶରଧନ ନିମନ୍ତେ ନିଜ ବଂଶଗତ ବ୍ୟବସାୟ ଛାଡ଼ିଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ।

[୮] ଆଇନ ଦ୍ୱାରା ଇଂଲଣ୍ଡ ବଜାରରେ ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର-ଶିଳ୍ପର ଯେଉଁ ଭଳି କ୍ଷତି କରା ହୋଇଥିଲା, ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଏ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜମାନେ ବସ୍ତ୍ର-ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କୁ ଏକଚାଟିଆ କରିବାକୁ ଯାଇ କ୍ଷତି କରିଥିଲେ । ବିଭିନ୍ନ କୋଠୀର ଇଂରେଜ ମାନେଜରମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଇଲାକା ଭିତରେ ଥିବା ତନ୍ତୀମାନଙ୍କୁ କିଛି କିଛି ଟଙ୍କା ଅଗ୍ରୀମ ଦେଇ କେବଳ କମ୍ପାନୀ ପାଇଁ ଲୁଗା ବୁଣିବା ନିମନ୍ତେ ସର୍ତ୍ତ-ମୁଚୁଲିକା ଲେଖାଇ ନେଉଥିଲେ ଏବଂ ସର୍ତ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଯଥା ସମୟରେ ଲୁଗା ଦେଇ ନ ପାରିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ତଥାବିଧି ଗିରଫଦାର କରିଆଣି କୋଠୀରେ ବନ୍ଦୀକରି ରଖୁଥିଲେ । ନୃଶଂସ ଭାବରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟାଚାର କରାଯାଉଥିଲା । ଏହି କାରଣରୁ ବହୁ ତନ୍ତୀ ମୁଚୁଲିକାରେ ନିଜେ ଦସ୍ତଖତ୍ କରି ନାହିଁ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଢାଣ ବାଟଲରେ ନିଜ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିଜେ କାଟି ପକାଉଥିଲେ ।

[୯] ତନ୍ତୀମାନେ ସେମାନଙ୍କ ବୁଣା ଜିନିଷ ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟ ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟକୁ ବିକ୍ରି କରିବା ଦୋଷାବହ ଥିଲା। ଏ ନେଇ ବିବାଦ ଦେଖାଗଲେ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନେ ତନ୍ତୀମାନଙ୍କୁ ବାନ୍ଧିଆଣି ବନ୍ଦୀ କରି ରଖୁଥିଲେ ଏବଂ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଘନ୍ୟ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି ହିନ୍ଦୁ ତନ୍ତୀଙ୍କୁ ଗୋମାଂସ ଓ ମୁସଲମାନ ତନ୍ତୀଙ୍କୁ ଶୁକର ମାଂସ ଖୁଆଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଜାତିଭ୍ରଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ।

[୧୦] ହେନେରି କଟନ ୧୮୯୦ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"୧୭୮୭ ରେ ଢାକାରୁ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ୩୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ମସଲିନ୍ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲା। କିନ୍ତୁ ୧୮୨୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ଢାକାରୁ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ରପ୍ତାନୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା।

[୧୧] ବ୍ରେଟରୁ ଆମଦାନୀ ହୋଇଥିବା ଲୁଗା ଭାରତ ବଜାରରେ ୧୭୯୩ ରେ ୨୭୨ ପାଉଣ୍ଡ, ୧୭୯୮ ରେ ୪୮,୫୨୫ ପାଉଣ୍ଡ ଏବଂ ୧୮୧୦ ରେ ୧୧,୮୪,୦୮ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ବିକ୍ରି ହୋଇଥିଲା।

[୧୨] ମିଲବର୍ଣ୍ଣ ସାହେବ ଲେଖିଛନ୍ତି—"୧୮୧୩ ବେଳକୁ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରି ମଧ୍ୟ ଭାରତ ବିଲାତକୁ ୧୩ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ଲୁଗା ରପ୍ତାନି କରିପାରୁଥିଲା। କିନ୍ତୁ ସେହି ସମୟରୁ ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର-ଶିଳ୍ପର ପତନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା।

[୧୩] ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର-ଶିଳ୍ପର ପତନ ହୋଇ ଯାଇଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ପାଇବା ପରେ ୧୮୧୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଲିକତା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଫୋର୍ଟ ଗ୍ଲୋଷ୍ଟାର ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଇଂରେଜ ପୁଞ୍ଜିପତିମାନଙ୍କ ମୂଳଧନରେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମ କଟନମିଲ୍ ବା ଲୁଗାକଳ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ମିଲଟି ବାଉଡ଼ିଆ କଟନ୍ ମିଲ୍ ନାମରେ ପରିଚିତ ।

[୧୪] ୧୮୨୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ଏ ଦେଶକୁ ଇଂରେଜ ସୂତା ଆମଦାନୀ ହେଲା ।

[୧୫] ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ଭାରତ ୧୮୩୨ ବେଳକୁ ରପ୍ତାନୀ-କାରୀ ଦେଶରୁ ଆମଦାନୀକାରୀ ଦେଶ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଏହା ଇଂରେଜ ଶାସନର ୭୫ ବର୍ଷ (୧୭୫୭-୧୮୩୨) ମଧ୍ୟରେ ଘଟିଗଲା ।

ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ, ବିଶେଷତଃ ବୟନ ଶିଳ୍ପର ସର୍ବନାଶ ହେଲା କିପରି, ଉପର ଲିଖିତ ବିବରଣୀରୁ ପାଠକ-ପାଠିକାଗଣ ଭଲଭାବେ ବୁଝି ପାରୁଥିବେ । ଭାରତହିତୈଷୀ ଇଂରେଜ ହେନେରୀ ମଣ୍ଟଗମେରୀଙ୍କ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ "India is thus reduced from the state of a manufacturing to that of an agricultural country." (ଭାରତକୁ ଏହିପରି ଶିଳ୍ପ-ପ୍ରଧାନ ଅବସ୍ଥାରୁ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଅବସ୍ଥାକୁ ଖସାଇ ଦିଆଗଲା) ,

କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ଭାରତର ଆର୍ଥିକ ରୂପ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଦିଗରେ କମ୍ପାନୀ ତାହାର ଅନୁଚିତ କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ

କରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ଉଇଲ୍‌ସନ ସାହେବ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"British goods were forced upon her without paying any duty, and the foreign manufacturer employed the arm of political injustice to keep down and ultimately strangle a competitor with whom he could not have contended on equal terms."

ଏହି କଥାର ସାରାଂଶ ଏହି ଯେ, ବିଦେଶୀ ଶିଳ୍ପୋତ୍ପାଦକଗଣ [illegible] ନ୍ୟାୟପରାୟଣତାର ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜ-ଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷମତାର ଅପପ୍ରୟୋଗ କରି ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ଟଣ୍ଟି ଚିପିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତ ବଜାରରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆମଦାନୀ କର ନ ଦେଇ ବିଦେଶୀମାଲ ଘୁଞ୍ଚାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

[୨]

୧୮୧୩ ରେ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ସନଦ କାଳ ବର୍ଦ୍ଧିତ କରିବା ସମୟରେ ଭାରତରେ କମ୍ପାନୀର ଏକଚେଟିଆ ବାଣିଜ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱ ଉଠାଇ ନିଆଯାଇଥିବା କଥା ପୂର୍ବରୁ ଜଣାଯାଇଛି । ୨୦ ବର୍ଷ ପରେ ୧୮୩୩ ରେ ପୁଣି କମ୍ପାନୀର ସନଦ ବର୍ଦ୍ଧିତ କରିବାର ସମୟ ଆସିଲା । ସେତେବେଳେ କମ୍ପାନୀକୁ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ଷାନ୍ତ ହେବାପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରାଗଲା

ହୁଅ ନ ଥିବ—ସେହି କଥା ନେଇ ନାନା ଆଲୋଚନା ଚାଲିଲା। କମ୍ପାନୀ ୧୮୧୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକଚାଟିଆ ବାଣିଜ୍ୟ କରି ପ୍ରଚୁର ଧନ ଉପାର୍ଜନ କରିଥିଲେ। ପୁଣି ୧୮୧୩ ରୁ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା କମ୍ପାନୀର ବ୍ୟବସାୟ ଭଲ ଚାଲୁଥିଲା। କାରଣ କମ୍ପାନୀ ହାତରେ ସରକାରୀ କ୍ଷମତା ଥିବାରୁ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ଅନ୍ୟ କେହି ପାରି ଉଠୁ ନ ଥିଲେ। ସୁତରାଂ କେତେକ ଇଂରେଜ ବଣିକବର୍ଗଙ୍କ ତୁମୁଳ ଆନ୍ଦୋଳନ ଫଳରେ ୧୮୩୩ରେ ପାର୍ଲ୍ୟାମେଣ୍ଟ କମ୍ପାନୀକୁ ଆଉ ଭାରତରେ ବ୍ୟବସାୟ ନ ଚଳାଇ କେବଳ ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ। ଅତଏବ କମ୍ପାନୀ ବ୍ୟବସାୟ ବନ୍ଦ କରିବା ଫଳରେ ଭାରତର କୌଣସି ଉପକାର ହୋଇ ନାହିଁ। କାରଣ ସେତେବେଳକୁ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ ବୋଲି ଯାହା ଥିଲା, ତାହା ପ୍ରାୟ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା। ପୁଣି ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଚାଷଭୂମିରେ ହଜାର ହଜାର ସାହେବ ଇଂରେଜ କମ୍ପାନୀ ଦେଖା ଦେଇ ଆଉ ଯାହା ସାମାନ୍ୟ ବଞ୍ଚି ରହିଥିଲା, ତାକୁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶେଷ କଲେ।

କିଛି ଦିନ ପରେ ୧୮୪୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଫେବୃଆରୀ ୧୧ ତାରିଖରେ ଭାରତର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ପାଇଁ ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟରେ ପୁଣି ଗୋଟିଏ ସିଲେକ୍ଟ କମିଟି ବସିଲା। ଏହି କମିଟିର ସଭାପତି ହେଲେ ଲର୍ଡ଼ ସେମୋର (Lord Seymour)। ସଭ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ଗ୍ଲାଡ୍‌ଷ୍ଟୋନ ଏବଂ ବସ୍ତ୍ର ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ମିଷ୍ଟର ବ୍ରୋକେଲ ହାର୍ଷ୍ଟ କମିଟିରେ ରହିଲେ। ଏହି କମିଟି ଯେଉଁ ସବୁ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ସେଥିରୁ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଭାରତର ବାଣିଜ୍ୟ-

ଶିଳ୍ପବ୍ୟବସାୟକୁ କି ଭଳି ଧ୍ୱଂସ କରାଯାଇଛି, ତାହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ଜେ. ସି. ମେଲ୍‌ଭିଲ୍ ନାମକ ଜଣେ ସାହେବ ପଶମ, ସିଲ୍କ ଓ ତୁଳାଜାତୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ କହୁଥିଲେ—

"ବ୍ରିଟିଶ ଜାହାଜମାନଙ୍କରେ ବୋଝେଇ ହୋଇ ଇଂଲଣ୍ଡ ନିର୍ମିତ ଯେଉଁ ସବୁ ସିଲ୍କ ଓ ତୁଳାଜାତୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଭାରତକୁ ଆସୁଥିଲା, ସେ ସବୁ ଉପରେ କେବଳ ଶତକଡ଼ା ମାତ୍ର ତିନି ପାଉଣ୍ଡ ଏବଂ ଇଂଲଣ୍ଡ ନିର୍ମିତ ପଶମ୍ ଜାତୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଉପରେ ଶତକଡ଼ା ୨ ପାଉଣ୍ଡ ମାତ୍ର ଆମଦାନୀ କର ବସୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭାରତ ନିର୍ମିତ ତୁଳା, ସିଲ୍କ, ଓ ପଶମ୍ ଜାତୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ବଜାରରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଶତକଡ଼ା ୧୦, ୨୦ ଓ ୩୦ ପାଉଣ୍ଡ ହିସାବରେ ବିଲାତ ସରକାର ଆମଦାନୀ କର ବସାଉଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଭାରତୀୟ ଜିନିଷର ରପ୍ତାନୀ ବ୍ୟବସାୟ କ୍ରମଶଃ ଧ୍ୱଂସ ହେଇ ଯଉଛି । କାରଣ ଚଢ଼ା ଟିକସ ବସୁଥିବାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ଦାମ ବିଲାତ ବଜାରରେ ଅତ୍ୟଧିକ ବେଶି ହେଉଥିଲା ଏବଂ କେହୁ ବେଶି ଦାମ ଦେଇ କିଣି ନ ଥିଲେ । ଶେଷକୁ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଅଧିକ ଟିକସ ଦେଇ ତୁଳାଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ବିଲାତକୁ ପଠାଇବା ପରିବର୍ତ୍ତେ କଞ୍ଚାମାଲ ହିସାବରେ କେବଳ ତୁଳା ମାତ୍ର ବିଲାତକୁ ପଠାଇବାକୁ ଲଗିଲେ ।"

ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର ବିଷୟ ଯେ, ଇଂରେଜ କାରଖାନା ମାଲିକମାନଙ୍କ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ କଞ୍ଚାମାଲ ହିସାବରେ

ଭାରତରୁ ରପ୍ତାନି ହେଉଥିବା ତୁଳା ଉପରେ ଅଧିକ ଟିକସ ବସିଲା ନାହିଁ; ବରଂ ତୁଳାଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତରେ କେବଳ ତୁଳା ପଠାଇବା ପାଇଁ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀଗଣଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରାଗଲା। ଅର୍ଥାତ୍ କଞ୍ଚାମାଲ ଭାରତରୁ ବୋହି ନେଇ ତାହାଦ୍ୱାରା ବିଲାତୀ କାରଖାନାମାନଙ୍କରେ ଲୁଗା ଇତ୍ୟାଦି ବ୍ୟବହୃତ ଜିନିଷ (Finished Goods) ତିଆରି କରି ତାକୁ ପୁଣି ଭାରତ ବଜାରକୁ ଲାଭଆଶାରେ ଲେଉଟାଇ ଦେବାର ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା। ଏଥିପାଇଁ ଇଂରେଜ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଯଥାବିଧି ଭାରତର ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ଆଇନଗତ ସୁବିଧା ପାଇଲେ। କିନ୍ତୁ ସେହି କଞ୍ଚାମାଲରୁ ଅବାହମାନ କାଳରୁ ଭାରତରେ ଯେଉଁସବୁ ବ୍ୟବହୃତ ଜିନିଷମାନ ତିଆରି କରାଯାଉଥିଲା ଏବଂ ସେହି ସୂତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରେ ଶିଳ୍ପକାର୍ଯ୍ୟ ଗାଁ ଗହଳରେ ବଞ୍ଚି ରହୁଥିଲା, ତାକୁ ବିଦେଶୀ ବଜାରରେ ଉନ୍ନତ କରିବାକୁ ସୁବିଧା ଦେବା ଦୂରେ ଥାଉ, ସ୍ୱଦେଶରେ, ନିଜ ଗାଁରେ ଓ ନିଜ ଘରେ ବଞ୍ଚି ରହିବାର ସୁବିଧା ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ। ଅଥଚ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ବିଶେଷତଃ ସରୁଲୁଗା, ଶାଲ, କମ୍ବଳ ଓ ଶିଲ୍‌କ ଆଦିର ଚାହିଦା ୟୁରୋପୀୟ ବଜାରରେ ଅତ୍ୟଧିକ ମାତ୍ରାରେ ଥିଲା। ୧୮୧୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତରୁ ଶିଲ୍‌କ ଲୁଗା, ଥାନ ଇତ୍ୟାଦି ଖାସ୍ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ପାଇଁ ୧୬ ହଜାର ଖଣ୍ଡ ଏବଂ ୟୁରୋପର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରେ ବିକ୍ରି କରିବା ପାଇଁ ୩ ଲକ୍ଷ ୧୦ ହଜାର ଖଣ୍ଡ ଇଂରେଜ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ନେଉଥିଲେ। ତାପର ବର୍ଷ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ଯଥାକ୍ରମେ ୩୮ ହଜାର ଓ ୩ ଲକ୍ଷ ୫୨ ହଜାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଠିଥିଲା।

ବଙ୍ଗ ତଥା ଗୁଜୁରାଟ ଭଳି ଦେଶରେ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଓ କଟତି ଦେଖି ବିଲାତି ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ । ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ କମିଟି ଆଗରେ ସାକ୍ଷ୍ୟଦେବାକୁ ଯାଇ ଜୋସେଫ ଟକର (Joseph Tucker) ନାମକ ଜଣେ ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟୀ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ ଯେ, "ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ ଉପରେ ଯଦି ବିଲାତରେ ଶତକଡ଼ା ୧୦ ପାଉଣ୍ଡ ଟିକସ ନ ବସେ, ତାହାହେଲେ ବ୍ରିଟିଶ ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବା ସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ଫ୍ରାନ୍ସରେ ବ୍ରିଟିଶ ମାଲ ଅପେକ୍ଷା ଭାରତୀୟ ମାଲର ଚାହିଦା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବେଶି, ଏହି କାରଣରୁ ଫ୍ରାନ୍ସକୁ ଭାରତୀୟ ମାଲ ପଠାଇବା ନିଷେଧ କରାଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ନିଷେଧ ଆଦେଶ ଉଠିଯିବା ପରେ ଫରାସୀ ଲୋକେ ପୁଣି ଭାରତୀୟ ମାଲକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଛନ୍ତି ।"

ତାଙ୍କ କଥାକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ହିସାବ ମଧ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ;—

ବିଲାତରୁ ଫ୍ରାନ୍ସକୁ ପଠାଯାଇଥିବା ଶିଳ୍ପ ଦ୍ରବ୍ୟ

(ପାଉଣ୍ଡ ହିସାବରେ)

ବର୍ଷ		ବ୍ରିଟିଶ ମାଲ		ଭାରତୀୟ ମାଲ
୧୮୩୨	—	୫୦, ୬୦୦	—	୨୯, ୫୦୦
୧୮୩୩	—	୩୬, ୩୦୦	—	୬୦, ୪୦୦
୧୮୩୪	—	୩୨, ୬୦୦	—	୨୨, ୨୦୦
୧୮୩୫	—	୧୬, ୮୦୦	—	୧୧୪, ୩୦୦

ବର୍ଷ		ବ୍ରିଟିଶ ମାଲ		ଭାରତୀୟ ମାଲ
୧୮୩୬	—	୧୫,୬୦୦	—	୧୦୭,୬୦୦
୧୮୩୭	—	୧୦,୦୦୦	—	୧୬୪,୫୨୦
୧୮୩୮	—	୮,୪୦୦	—	୨୦୨,୨୦୦
୧୮୩୯	—	୪,୫୦୦	—	୧୬୮,୫୨୦

ୟୁରୋପୀୟ ବଜାରରେ ଭାରତୀୟ ମାଲର ଉତ୍କୃଷ୍ଟତା ଓ ଚାହିଦା ଏହି ସଂଖ୍ୟାରୁ ବେଶ୍ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ।

ମେଲଭିଲ ସାହେବଙ୍କୁ କମିଟି ପକ୍ଷରୁ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇଥିଲା ତାହା ଅବଶ୍ୟ ପଠନୀୟ ।

ପ୍ରଶ୍ନ—“ଆପଣ କଣ ମନେ କରନ୍ତି ଯେ, ୟୁରୋପୀୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦେଶୀ (ଭାରତର) ଶିଳ୍ପ ଉତ୍ପାଦକ ଶ୍ରେଣୀ ଶୋଚନୀୟ ଭାବେ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛନ୍ତି ?”

ଉତ୍ତର—“ହଁ , ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ।”

ପ୍ରଶ୍ନ—“ଠିକ୍ କେଉଁ ସମୟରୁ ?”

ଉତ୍ତର—“ମୋର ମନେହୁଏ ୧୮୧୪ରୁ ।”

ପ୍ରଶ୍ନ—ବ୍ରିଟିଶ ଶିଳ୍ପପତିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତୀୟ କାରବାରମାନେ କି ଏଭଳି ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି, ଯାହା ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ?

ଉତ୍ତର—‘ହଁ, ମୁଁ ମନେ କରେ ଠିକ୍ ତାହା ।’

ଗତ   ଅନ୍ୟଏକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ସେ କହିଥିଲେ-“ଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟର ରପ୍ତାନୀ କ୍ରମଶଃ କମି ଆସିବା ଫଳରେ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀଗଣ କେବଳ କଞ୍ଚାମାଲ୍ ମାନ ବେଶି ପରିମାଣରେ ରପ୍ତାନୀ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।” ସେ ପୁଣି ହିସାବ ଦେଇ କହିଥିଲେ—“୧୮୧୩ ସୁଦ୍ଧା ଶେଷ ହୋଇଥିବା ୫ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତରୁ ତୁଳା ଓ ପଶମ ଜାତୀୟ କଞ୍ଚାମାଲ ମାନ ବାର୍ଷିକ ୯ କୋଟି ୫୭ ଲକ୍ଷ ୮୦୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ଓଜନର ରପ୍ତାନୀ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ୧୮୩୮ ବେଳକୁ ଏହି ଜିନିଷର ରପ୍ତାନୀ ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ି ୪୮ କୋଟି ୩୨ ଲକ୍ଷ ୯ ହଜାର ୨୨୦ ପାଉଣ୍ଡ ଓଜନରେ ଯାଇ ରହିଥିଲା ।”

ଟମାସ୍ କୋପ (Thoms Cope) ନାମକ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଇଂରେଜ ଶିଲ୍କ ବ୍ୟବସାୟୀ, ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ସର୍ବନାଶ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ସବୁ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଥିଲେ, ତାହା ଅପୂର୍ବ । ନିମ୍ନରେ ତାହା ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ;—

ପ୍ରଶ୍ନ—“ଯଦି ଭାରତୀୟ ଶିଲ୍କ ଉପରୁ କେବଳ ୨୦ ପାଉଣ୍ଡ ଟିକସ କମାଇ ଦେଇ ମାତ୍ର କେବଳ ସାଢ଼େ ୩ ପାଉଣ୍ଡ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଏ, ତାହା ହେଲେ ବିଲାତି ଶିଲ୍କ ଶିଳ୍ପ ଉପରେ ତାହାର କିଭଳି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ଆପଣ ମନେ କରୁଛନ୍ତି ?”

ଉତ୍ତର—“ମୋର ମନେହୁଏ, ଏହା ଫଳରେ ଆମ ଦେଶର ସେହି ବ୍ୟବସାୟ ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଯିବ କେବଳ ତାହା ନୁହେ, ଯେଉଁ ଶ୍ରମିକମାନେ ତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି

ପେଟ ପାଉଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଶୋଚନୀୟ ଭାବରେ ବେକାର ହୋଇ ପଡ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ସମାଜର ଗଳଗ୍ରହ ହୋଇ ରହିବେ । ଏହାଛଡ଼ା ସେଥିରେ ଖଟାଯାଇଥିବା ଆମର ପୁଞ୍ଜି ମଧ୍ୟ ଅଚଳ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ଅଥଚ ଆମେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସାୟରେ ଗୃହପରସା ରୋଜଗାର କରୁଥାଉଁ ବିଦେଶୀ ଲୋକେ ତାକୁ ମାରିନେଇ ଲାଭବାନ୍ ହେବେ ।

ପ୍ରଶ୍ନ—ଆପଣଙ୍କ ମତରେ ଇଂରେଜ ଶ୍ରମିକବର୍ଗଙ୍କ ପ୍ରତି ନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ବଜାରରୁ ସମସ୍ତ ବିଦେଶୀ ମାଲକୁ ବହିଷ୍କୃତ କରିବା କଅଣ ଉଚିତ ?

ଉତ୍ତର—ମୋ ମତରେ ଇଂରେଜ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କୁ ଏଭଳି ସୁବିଧା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଆମମାନଙ୍କ (ପୁଞ୍ଜିପତିଙ୍କ ?) ଭଳି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଜୀବନଯାପନ କରି ପାରିବେ । ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଶ୍ରମିକମାନେ ଦୈନିକ ଛଅପଇସା ବା ଦୁଇଅଣା (ଦେଢ଼ ବା ଦୁଇ ପେନ୍ସ) ରୋଜଗାର କରି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଚଳିଯାଇ ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ଶ୍ରମିକମାନେ ଦୈନିକ ଦୁଇଶିଲିଂ (ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ ଟଙ୍କା) ରୋଜଗାର ନ କଲେ ଚଳିପାରିବେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀଙ୍କୁ ଆମ ସହିତ ଏ ଦେଶରେ ଅନ୍ୟାୟ ଉପାୟରେ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିବାକୁ ସୁଯୋଗ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନ—ଆପଣ କ'ଣ ମନେ କରନ୍ତି ଯେ, ଏ ଦେଶର ଶ୍ରମିକମାନେ —ଯେଉଁମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଭଲରେ ଚଳନ୍ତି—ସେମାନଙ୍କର କେବଳ ପେଟ ଭରାଇବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅଧିକାର ନାହିଁ ? ଭାରତୀୟ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କୁ କଣ ଆମର ଏଭଳି ରଖିବା ଉଚିତ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଭାତଖୋରାକ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ?

ଉତ୍ତର—ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଦୁଃଖରେ ଦୁଃଖିତ ନ ହୋଇ ରହିପାରୁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନିଜ ଦେଶରେ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ସୁଖ ସୁବିଧାକୁ ବଳିଦେବା ସପକ୍ଷରେ ମୁଁ ନାହିଁ । ଭାରତୀୟଶ୍ରମିକଙ୍କ ପରିବାର ଅପେକ୍ଷା ମୋ ନିଜ ପରିବାର କଥା ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ନଭାବି ରହିପାରୁନାହିଁ । ମୋର ମନେହୁଏ, ଭାରତୀୟ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଖରାପ ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ସୁଖରେ ରଖିବା ପାଇଁ ନିଜ ଶ୍ରମିକଙ୍କୁ ସୁଖରୁ ବଞ୍ଚିତ କରିବାର 'ଧାରଣା ଠିକ ନୁହେ ।

ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ମନ୍ତବ୍ୟ କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ଆଶାକରେ ପାଠକ-ପାଠିକାଗଣ ଏହିସବୁ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ପାଠ କରିବା ପରେ ଭାରତସ୍ଥିତ ବ୍ରିଟିଶ ବଣିକଗୋଷ୍ଠୀର କିଭଳି କଠୋର ମନୋଭାବ ଥିଲା, ତାହା ସହଜରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବେ । ଅନ୍ୟ କେତେଜଣଙ୍କ ସାକ୍ଷର ସାରାଂଶ ମଧ୍ୟ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।—

ଚାର୍ଲସ୍ ଇ. ଟ୍ରେଭେଲିୟନ (Charls E. Trevelyan) ନାମକ ଜଣେ ସାହେବ କମ୍ପାନୀ ଅମଳରେ ଭାରତରେ ବହୁ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାକିରି କରିଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ହିତମନା ଓ ଉଦାର-ହୃଦୟର ଭାରତବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ-ବ୍ୟବସାୟକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ କେବଳ ତୀବ୍ର ପ୍ରତିବାଦ କରି ନ ଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ୧୮୫୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶର ଲାଟରୂପେ ପଠାଗଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ନୂତନ ନୂତନ କରଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଯିବାର ପ୍ରତିବାଦସ୍ୱରୂପ ଲାଟପଦରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । ପରେ ଅବଶ୍ୟ ସେ ୧୮୬୨ ରୁ ୬୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲର୍ଡ଼ ଏଲ୍‌ଗିନ୍‌ ଓ ଲରେନ୍‌ସଙ୍କ ସମୟରେ ଭାରତର ଅର୍ଥମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସଦାଶୟ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ରିଟିଶଶାସନ ଫଳରେ ଭାରତର ଢାକା ଓ ଶାନ୍ତ୍ର ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟର କିପରି ଶୋଚନୀୟ ପରିଣତି ଘଟିଛି, ତାହାର ଉଦାହରଣ ଦେଇ ସିଲେକ୍ଟ କମିଟି ଆଗରେ କହିଥିଲେ —

'ଭାରତୀୟ ବୟନ-ଶିଳ୍ପର ସ୍ଥାନ ବହୁ ଅଂଶରେ ବ୍ରିଟିଶ ବୟନ ଶିଳ୍ପଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ ହୋଇଗଲଣି । ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଯେଉଁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ରେଶମ-ତୁଳା ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଯେଉଁ ତୁଳାରୁ ଢାକାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୂକ୍ଷ୍ମ ମସଲିନ୍ ଲୁଗା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲା, ତାହା ଆଉ ପ୍ରାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏହା ଫଳରେ ଢାକା ସହରର ଜନସଂଖ୍ୟା ଦେଢ଼ଲକ୍ଷରୁ କମି କମି ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାୟ ୩୦,୦୦୦ ହଜାରରେ ଆସି ଠେକିଲାଣି । ଉକ୍ତ ସହର କ୍ରମଶଃ ଜଙ୍ଗଲରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ ହୋଇ ଯାଉଛି । + + + ଯେଉଁ ଢାକାସହର ଭାରତର ମାନଚେଷ୍ଟର ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲା, ତାହା

ନିଜର ସମସ୍ତ ବିଭବ ହରାଇ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଓ ମ୍ଳାନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲଣି । ତାହାର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବାସ୍ତବରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ।”

ମିଷ୍ଟର ଟ୍ରେଭେଲିୟନ ପରିଶେଷରେ ଭାରତରୁ ଯେଉଁସବୁ କଞ୍ଚାମାଲ ବିଲାତ ବଜାରକୁ ରପ୍ତାନି ହୁଏ ସେ ସବୁ ଉପରୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ଅନୁଚିତ କର ଉଠିଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି ମତ ଦେଇ କହିଥିଲେ —

“ଆମେ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ-ବ୍ୟବସାୟର ମୂଳପୋଛ କରିସାରିଲଣି । କୃଷିଜାତ ପଦାର୍ଥ ଛଡ଼ା ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଆଉ ଅନ୍ୟ କାହାଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଚଳିବାର ରାସ୍ତା ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ ମନେକରେ ଯେ, ଯଦି ଭାରତୀୟ କଞ୍ଚାମାଲକୁ ବିଲାତ ବଜାରରେ ବିଲାତୀ ମାଲ ସହିତ ବ୍ୟବସାୟଗତ ସମାନ ଅଧିକାର ଓ ସମାନ ସୁଯୋଗ ଦିଆ ନ ଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଆମ ପକ୍ଷରେ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟାୟକର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ ।”

୧୮୩୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଢ଼ାଯାଇଥିବା ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ ଓ ଚୀନା ଅସୋସିଏସନର ସଭାପତି ମିଷ୍ଟର ଜି. ଜି. ଡ଼ି. ଏଚ୍, ଲରପେଣ୍ଟ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ କହିଥିଲେ—

“ହିସାବରୁ ଦେଖାଯାଉଛି ଯେ କ୍ରମଶଃ ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର-ଶିଳ୍ପର ଅଧୋଗତି ଘଟିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବ୍ରିଟିଶ ବସ୍ତ୍ର-ଶିଳ୍ପର ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଉନ୍ନତି ଘଟୁଛି । ତଥାପି ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର ଏ ମୁମୂର୍ଷୁ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ତା ଉପରୁ ଅଯଥା ଟିକସ ଉଠାଇ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉ ନାହିଁ । କମ୍ପାନୀର ସୁଯୋଗ୍ୟ କର୍ମଦକ୍ଷ

ମିଷ୍ଟର ଶୋର କହୁଛନ୍ତି—'ଭାରତୀୟ ବୟନ-ଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ଅଧୋଗତିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ବ୍ରିଟିଶ ବୟନ-ଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ବିଜୟ ଅଭିଯାନ ବୋଲି ସଗର୍ବରେ କୁହାଯାଇ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଏହାକୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ବୋଲି ମାତ୍ର କୁହାଯିବା ଉଚିତ ।' ବାସ୍ତବରେ ମିଷ୍ଟର ଶୋରଙ୍କ କଥିତ ସହିତ ମୁଁ ଏକମତ ନ ହୋଇ ରହି ପାରୁନାହିଁ ।"

ତାପରେ ମିଷ୍ଟର ଲରେନ୍ସ ଯେତେବେଳେ ଭାରତୀୟ ରେଶମୀ କନାଷ ଉପରୁ ଅଧିକା ଟିକସ ଉଠାଇ ଦେବାପାଇଁ ନିବେଦନ କଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଗଲା— "ବିଲାତର ରେଶମ ଶିଳ୍ପ ଉପରେ ଏହାର କୁଫଳ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିବ, ତା'ହା ନ ଭାବି ନ ଚିନ୍ତି କିପରି ଆପଣ ଏହି ମତ ପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି !"

ଉତ୍ତର—ଅବଶ୍ୟ ଏହାର କେତେକ ପ୍ରଭାବ ଆମ ଦେଶର ରେଶମୀ ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟ ଉପରେ ପଡ଼ିବ । ତେବେ ନ୍ୟାୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଆମ ମାଲ ଯେତେବେଳେ ଭାରତରେ ଏତେ କମ୍ ଟିକସ ଦେଇ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରୁଛି, ସେତେବେଳେ ଆମଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ମାଲକୁ ସେହିଭଳି କମ୍ ଟିକସ ଦେଇ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଅଧିକାର ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ।

ପ୍ରଶ୍ନ—ଏ ଦେଶର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପନିବେଶର ମାଲ କଅଣ ଆମେ ଏ ଦେଶରେ କମ୍ ଟିକସରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଦେଉଥାଉଁ ?

ଉତ୍ତର—ଭାରତୀୟ ମାଲ ସହିତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପନିବେଶର ମାଲ ତୁଳନାଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ପୁଣି ଆମେ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର

ସର୍ବନାଶ କରି ସାରିଲଣି । ୧୮୨୯ ମଇ ୩୦ ତାରିଖରେ ‘ବୋର୍ଡ ଅଫ୍ ଟ୍ରେଡ୍’ର ରିପୋର୍ଟ ଉପରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇ ଲର୍ଡ ବେଣ୍ଟିକ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟର ଶୋଚନୀୟ ପତନ ପ୍ରତି ତୀବ୍ର ସମବେଦନା ପ୍ରକାଶ କରି କହିଛନ୍ତି— ‹ଯାହାଦ୍ୱାରା ଭାରତର ଅଗଣିତ ଜନତା ଯେଉଁଭଳି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି, ତାହା ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟର ଇତିହାସରେ ଅତୁଳନୀୟ ।

ମିଷ୍ଟର ଲରପେଣ୍ଟ ତାଙ୍କ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଭିତରେ ବିଲାତକୁ ଭାରତୀୟ ଲୁଗା କପଡ଼ା ଆସିବା କିଭଳି କ୍ରମଶଃ କମିଛି ଏବଂ ସେହି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଲାତରୁ ଭାରତକୁ ଯିବା ମାଲ୍ କିପରି ବଢ଼ିଛି, ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବରେ ତାହାର ହିସାବ ଦେଇଥିଲେ—

	ବିଲାତକୁ ଭାରତୀୟ ମାଲ—	ଭାରତକୁ ବିଲାତୀ ମାଲ
୧୮୧୪—	୧,୨,୬୬,୬୦୮ ଖଣ୍ଡ—	୮,୧୮,୨୦୮ ଗଜ
୧୮୨୧—	୫,୩୪,୪୯୫ ,,—	୧୯.୧,୩୮,୭୨୬ ,,
୧୮୨୮—	୪,୨୨,୫୦୪ ,,—	୪୨,୮,୨୨,୪୬୭ ,,
୧୮୩୫—	୩,୦୬,୦୮୬ ,,—	୫୧,୭,୭୬,୨୬୭ ,,

ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ମଣ୍ଟଗୋମାରୀ ମାର୍ଟିନ୍ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଉଦାରମନା ସାହେବଙ୍କ ମତାମତ ମଧ୍ୟ ପଠନଯୋଗ୍ୟ । ସେହି ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରାୟ ୧୦ ବର୍ଷଯାଏ ବିଭିନ୍ନ ଉପନିବେଶମାନଙ୍କରେ ନିଜ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ଭ୍ରମଣ କରି ବହୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ‘ବ୍ରିଟିଶ ଉପନିବେଶମାନଙ୍କର ଇତିହାସ’ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ

ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ଭାରତରେ ସେ ନିଜେ ବହୁକାଳ କଟାଇ କମ୍ପାନୀ ଅମଳର ଭାରତ ସମ୍ପର୍କରେ ଖଣ୍ଡିଏ ତଥ୍ୟବହୁଳ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା ବୋଲି ମଧ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଛନ୍ତି ।

ସିଲେକ୍ଟ କମିଟି ସମ୍ମୁଖରେ ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରାଯିବାରୁ ସେ କହିଥିଲେ—

"ମୁଁ କମ୍ପାନୀ ବାହାଦୁରଙ୍କ ଅଫିସରେ ରକ୍ଷିତ କାଗଜପତ୍ର ଭଲ ଭାବରେ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ସୁବିଧା ପାଇଥିଲି ଏବଂ ସେଥିରୁ ମୋ ମନରେ ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ଜନ୍ମିଛି ଯେ, ଆମେ ଆମ ନିଜ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କୁ ବିନା ଟିକସରେ ବିଲାତୀ ଜିନିଷ ଭାରତରେ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଫଳରେ କେବଳ ଭାରତ ବଜାରରେ ଭାରତୀୟ ଜିନିଷ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ, ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବଜାରରେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସେହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଘଟିଛି ।"

ତା ପରେ ସେ ଭାରତସ୍ଥ ତୁଳାଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ କହିଲେ—"୧୮୧୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତରୁ ଏ ଜିନିଷ ୧,୩୦୦,୦୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟରେ ବିଲାତକୁ ଆସିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ୧୮୩୨ ବେଳକୁ ତାହା କମି ୧ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ଜିନିଷ ବିଲାତକୁ ଆସିଲା । ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ୧୮୧୫ରେ ଆମ ଦେଶର ତୁଳାଜାତୀୟ ଜିନିଷ ଭାରତକୁ ମାତ୍ର ୨୬ହଜାର ୩୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟରେ ଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ୧୮୩୨ ବେଳକୁ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ି ବଢ଼ି ୪ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ପ୍ରକୃତରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଆମେ ପ୍ରାୟ ୨୫ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଆମ ମାଲ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ କରିଛୁ । ଆମର ପକ୍ଷେ ଜିନିଷ ବିନା ଟିକସରେ,

ଆମର ତୁଳାଜାତୀୟ ଜିନିଷ ଢେରେ ମାତ୍ର ଅଢେଇ ପାଉଣ୍ଡ ହିସାବରେ ସେ ଦେଶରେ ବିକି ହେଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ୨୫ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ବିଲାତ ଭାରତୀୟ ମାଲ ଉପରେ ଥରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟାୟ ଭାବରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଶତକଡ଼ା ୧୦, ୨୦, ୩୦, ୫୦, ୧୦୦, ୫୦୦ ଓ ୧୦୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ଯାଏ ଟିକସ ବସାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି କାରଣରୁ ସୁରଟ, ଢାକା, ମୁର୍ଶିଦାବାଦ ଭଳି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାରତୀୟ ବସ୍ତ୍ର ଉତ୍ପାଦକ କେନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଯେଉଁଭଳି ଶୋଚନୀୟ ପତନ ଘଟିଛି, ତାହା ବାସ୍ତବରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମର୍ମନ୍ତୁଦ । ବ୍ୟବସାୟଗତ ନ୍ୟାୟ-ନୀତି ଫଳରେ ଏହା ହୋଇଛି ବୋଲି ମୁଁ କଦାପି କହିପାରିବି ନାହିଁ । ବରଂ ଦୁର୍ବଳ ଉପରେ ପ୍ରବଳର ଅତ୍ୟାଚାର ଫଳରେ ଏହା ହୋଇଛି ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ।”

କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ ଓ ବାଣିଜ୍ୟକୁ ଇଂରେଜମାନେ କେଉଁଭଳି ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ ତଣ୍ଟି ଚିପି ମାରିଛନ୍ତି—ଜଣେ ଇଂରେଜଙ୍କ ମୁହଁରୁ ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣି ସିଲେକ୍ଟ କମିଟିର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଫଳରେ ବିଲାତର ରେଶମ ବ୍ୟବସାୟୀ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତକାରକଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ କମିଟିରେ ଥିବା ସଭ୍ୟ ମିଷ୍ଟର ଟୋଟେଲ ହାର୍ଡ଼ି, ମଣ୍ଟଗୋମାରୀଙ୍କୁ ତୁହାଇ ତୁହାଇ ନିମ୍ନଲିଖିତଭାବେ ପ୍ରଶ୍ନମାନ ପଚାରି ଥିଲେ —

ପ୍ରଶ୍ନ—ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖା ଯାଉଛି, ଭାରତ କିମ୍ବା ବିଲାତ—ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଦେଶର ଶ୍ରମିକଙ୍କ ସର୍ବନାଶ ସୁନିଶ୍ଚିତ । ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଭାରତୀୟ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ସର୍ବନାଶ

ଯେତେବେଳେ ହୋଇ ସାରିଲାଣି, ଆପଣ କଣ ମନେ କରନ୍ତି ଯେ ସେମାନଙ୍କ ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ ନିମନ୍ତେ ଆମ ଦେଶର ଶ୍ରମିକଙ୍କ ସର୍ବନାଶ କରାଯିବା ଉଚିତ ?

ଉତ୍ତର—ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ କଥା ଏଠାରେ କହୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ଚାହେଁ ଯେ ଭାରତୀୟ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଉ ଅଧିକଭାବେ ଅନ୍ୟାୟ କରା ନ ଯାଉ । ପୁଣି ଭାରତୀୟ ମାଲ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଆମ ଦେଶର ଶ୍ରମିକଙ୍କର ସର୍ବନାଶ ହୋଇଯିବ—ଏ କଥାରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ସମ୍ମତ ନୁହେ । କାରଣ ଭାରତୀୟଙ୍କ ହାତରେ ଆମ ଦେଶ ଭଳି କଳକବ୍ଜା ସୁଲଭ ଯନ୍ତ୍ର ନାହିଁ ଏବଂ ଗ୍ଲାସଗୋ ଓ ମାନଚେଷ୍ଟରର ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରଚୁର ପୁଞ୍ଜି ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଖଟାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି ।”

ପ୍ରଶ୍ନ—ଅସଲ କଥା ଉଠୁଛି ହସ୍ତ ସୂତା ନେଇ । ଏଭଳି ଛନାସ ଭଳରେ କଥା ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ଆମେ ସବୁ ସୂତା ବୁଣିବାର ଚେଷ୍ଟା ଛାଡ଼ିବା ନା ତାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ?

ଉତ୍ତର—ଯଦି ଏହି ଚେଷ୍ଟାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାକୁ ଗଲେ ଭାରତ ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ମୋ ମତରେ ଆମକୁ ଏ ଚେଷ୍ଟା ଛାଡ଼ିବା ଉଚିତ । ଏହାର ଫଳାଫଳ ଯାହା ହେବାର ପଛେ ହେବ, ନିଜର ଉପକାର ନିମନ୍ତେ ଗୋଟିଏ ପରାଜିତ ଏବଂ ଅଧିକୃତ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବାର ଅଧିକାର ଆମମାନଙ୍କର ନାହିଁ ।

ବିଶେଷତଃ ଏ ଦେଶର ଦଳେ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଲୋକଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥ ନିମନ୍ତେ ଆମେ ଏ ଭଳି କରିବାକୁ ଯିବା କାହିଁକି ?

ପ୍ରଶ୍ନ—୧୮୫୮ ରେ ଯେତେବେଳେ ଭାରତର ଶାସନଭାର ଆମ ସରକାରଙ୍କ ହାତକୁ ଆସିଲା, ସେତେବେଳକୁ ଭାରତର ବୟନଶିଳ୍ପ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ସୁତରାଂ ଯାହା ଗତ ହୋଇସାରିଲାଣି ତାକୁ ପୁଣି ଧ୍ୱଂସ କରାଯାଉଛି ବୋଲି ଏଠାରେ ଅଭିଯୋଗ ଉଠି ନ ପାରେ । ବରଂ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି ଯେ, ଭାରତ ଶିଳ୍ପ-ପ୍ରଧାନ ଦେଶ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୃଷି-ପ୍ରଧାନ ଦେଶ ହୋଇ ସାରିଲାଣି ଏବଂ ତାହାର ଯେଉଁ ଶ୍ରମିକମାନେ ଶିଳ୍ପକାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗୁଥିଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟରେ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇ ସାରିଲେଣି । କିନ୍ତୁ ଆପଣ କଅଣ ମନେ କରନ୍ତି ଯେ, ଆମ ଦେଶରେ ଯଦି ଶିଳ୍ପକାର୍ଯ୍ୟ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଏ, ଲୋକଙ୍କୁ ଭାରତ ଭଳି କୃଷି-କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଯିବା ପାଇଁ କୌଣସି ସୁବିଧା ମିଳିବ ?

ଉତ୍ତର—ଭାରତ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ମୁଁ ରାଜି ନୁହେଁ । ବରଂ ସେ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ, ସେହି ପରିମାଣରେ ମଧ୍ୟ ଶିଳ୍ପ-ପ୍ରଧାନ ଦେଶ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯେଉଁମାନେ ତାର ଶିଳ୍ପ-ବ୍ୟବସାୟକୁ ଧ୍ୱଂସ କରି ତାକୁ କେବଳ କୃଷି-ପ୍ରଧାନ ଦେଶ କରି ରଖିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ତାର ସଭ୍ୟତାକୁ ନ୍ୟୂନ କରି ଦେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ।

ଭାରତକୁ ଇଂଲଣ୍ଡର କୃଷିକ୍ଷେତ୍ର କରି ରଖିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ଆଶା କରେ ନାହିଁ । ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ତାହାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଶିଳ୍ପ ସମୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ଆସିଛି ଏବଂ ପୃଥିବୀର ଯେ କୌଣସି ଅଂଶରେ ହେଉନା କାହିଁକି ନ୍ୟାୟ-ନୀତି ମାନି ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଇ କେହି କେବେ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କୁ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ କାବୁ କରିପାରି ନାହିଁ । ଢାକା, ମସଲିନ୍ କିମ୍ବା କାଶ୍ମୀର ଶାଲ୍ କଥା କେବଳ ମୁଁ ଏଠାରେ କହୁ ନାହିଁ । ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ଅପେକ୍ଷା ଭାରତ ବସ୍ତ୍ରର ସବୁ ପ୍ରକାରର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଜିନିଷପତ୍ର ତିଆରି କରିପାରୁଥିଲା । ସୁତରାଂ ତାକୁ ଏବେ କେବଳ କୃଷି-ପ୍ରଧାନ ଦେଶ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା ତା ପ୍ରତି ଘୋର ଅନ୍ୟାୟକର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ ।

ତା ପରେ ମିଷ୍ଟର ମଣ୍ଟଗୋମାରୀ ଭାରତର ପଶମ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତି କିଭଳି ଅନ୍ୟାୟ କରାଯାଉଛି ସେ ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଥିଲେ—

"ଗତ ୨୫ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଆମ ଦେଶର ପଶମ ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଭାରତ ବଜାରରେ ପ୍ରାୟ ବିନା ଶୁଳ୍କରେ ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଇ ପାରୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କୁ ସେ ଦେଶର ସ୍ଥପଲୋମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଜିନିଷମାନଙ୍କ ଉପରେ ଶେକଡ଼ା ୩୦ ପାଉଣ୍ଡ ହିସାବରେ ଆମ ଦେଶ ବଜାରରେ ଶୁଳ୍କ ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଏହା ଫଳରେ ୧୮୨୮ ରୁ ୧୮୩୮ ମଧ୍ୟରେ ଏ ଦେଶକୁ ବାର୍ଷିକ ହାରାହାରି ୨୮ ହଜାର ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟରୁ ବେଶୀ ଦାମର ଭାରତୀୟ ପଶମ ମାଲ୍ ଆସି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ଅବଶ୍ୟ ଆମ ଦେଶର ଶିଳ୍ପପତିମାନଙ୍କର କୌଣସି

ଯଥେଷ୍ଟ ଲାଭ ହୋଇ ନାହିଁ । କାରଣ ୟୁରୋପର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ପଶମୀ-ବସ୍ତ୍ର ବହୁ ପରମାଣରେ ଏହି ଦେଶ ବଜାରରେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ଯାଉଛି ।'

ଉପରୋକ୍ତ କଥନରୁ ପ୍ରମାଣମିଳେ ଯେ ଇଂରେଜମାନେ ବରଂ ୟୁରୋପର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚୋରବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କୁ ସୁବିଧା ଦେଉଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ବଜାରରୁ ତଡ଼ି ବାହାର କରିବା ଦିଗରେ କୌଣସି ତ୍ରୁଟି କରି ନାହାନ୍ତି ।'

ଯେଉଁ ଭାରତର ଲୋକେ ବୋଇତ ନିର୍ମାଣ ଓ ବୋଇତ ବଣିଜରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନଯୁଗରୁ ଜଗତପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ, ଇଂରେଜଙ୍କ ଆଗମନ ପରେ କିପରି ଏହି ଦୁଇଟି ବିଷୟ କ୍ରମଶଃ ଭାରତରୁ ଲୋପ ପାଇଲେ, ତାହା ମଧ୍ୟ ମିଷ୍ଟର ମଣ୍ଟଗୋମାରୀଙ୍କ ସାକ୍ଷ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ଭାରତୀୟ ନୌଶିଳ୍ପ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ କହୁଛନ୍ତି— 'ଭାରତରେ ସମସ୍ତେ ନୌ-ଶିଳ୍ପର ଅବନତ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ୧୭୯୫ରେ କଲିକତାରେ ୪୧୦୫ ଟନ ଓଜନର ୭ ଗୋଟି ଜାହାଜ ତିଆର ହୋଇଥିଲା । ୧୭୯୭-୯୮ରେ କଲିକତା ବନ୍ଦରରେ କେତୋଟି ଜାହାଜର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ (୧୮୪୦) କଲିକତାରେ ଜାହାଜ ତିଆର ଶିଳ୍ପ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂଳପୋଛ ହୋଇ ଯାଉଛି । × × × ଦୁଃଖର କଥା ଯେ ୧୮୧୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ସନଦରେ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଜା ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ନାବିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ବାଣିଜ୍ୟ ଜାହାଜଗୁଡ଼ିକୁ ବହୁସ୍ଥଳରେ ଇଂରେଜ

ନାବିକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଜାହାଜଭଳି ସୁବିଧା ଦିଆଯାଉ ନାହିଁ।

ଜନ ଫ୍ରେଟ ନାମକ ଜଣେ ଇଂରେଜ ରେଶମ୍ ଶିଳ୍ପପତିଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ ହେବାରୁ ସେ କହିଲେ—

"ଇଂଲଣ୍ଡ ବଜାରରେ ଭାରତୀୟ ରେଶମୀ ମାଲ ଉପରୁ ଯଦି ଟିକସ କମାଇ ଦିଆଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଏ ଦେଶର ରେଶମୀ ବସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସାୟ ଓ ଶିଳ୍ପର ସର୍ବନାଶ ସୁନିଶ୍ଚିତ। ମୋର ଏହି ଅଭିମତ ସହିତ ସମସ୍ତ ଇଂରେଜ ରେଶମ୍ ବ୍ୟବସାୟୀ ଏକମତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ମୁଁ କହିପାରେ।"

ସର୍ବଶେଷରେ ଜନ ଫ୍ରାନସିସ୍ ନାମକ ଜଣେ ଇଂରେଜ ଶିଳ୍ପପତି ସାକ୍ଷ୍ୟପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତୀବ୍ରଭାବରେ ଅଭିଯୋଗ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲେ। ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ହଠାତ୍ ଭାରତୀୟ ମାଲ ଉପରୁ ଟିକସ୍ କମାଇ ଦେବାପାଇଁ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ ନିକଟରେ ଅନୁରୋଧ କରିଥିବାରୁ ସେ ସେଥିପ୍ରତି ଘୋର ଅସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କମ୍ପାନୀ ସ୍ୱଦେଶୀ (ବିଲାତୀ) ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟ ପ୍ରତି ଦଗାଦାର କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ସେଦ୍ୱାରା ଇଂରେଜଙ୍କର ଘୋର କ୍ଷତି ହେବ ବୋଲି କହିଥିଲେ।

ଉପରୋକ୍ତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ଆମେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ ଯେ, ଜଣେ ଦୁଇଜଣ ଉଦାରମନା ଇଂରେଜଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ବିଲାତ ବଜାରରୁ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟକୁ ମୂଳପୋଛ କରି ଦେବାପାଇଁ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟର ସିଲେକ୍ଟ କମିଟିକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ। ସେହିଁ ସନ ୧୮୧୨ ମସି ଏହା

ବକ୍ତୃତାରେ ମତ ପ୍ରକାଶ କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ବିଲାତର ରାଜନୀତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସାୟୀ ଧନକୁବେରମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ହାତମୁଠାରେ ରଖି ପାରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଯେ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ପ୍ରଥମେ ଗୃହୀତ ହେବାର କଥା— ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । ଏହିରୂପଭାବେ ଆମେମାନେ ଦେଖିପାରୁ ଥାଉଁ ଯେ ବିଲାତରେ ଶିଳ୍ପ—ବିପ୍ଳବ ସଂଘଟିତ ହେବା ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କର ଅଶେଷ ପୌଷମାସ ହେଲା, କିନ୍ତୁ ଆମମାନଙ୍କର ଶୋଚନୀୟ ଭାବରେ ସର୍ବନାଶ ଘଟିଲା । ଏ ସର୍ବନାଶର ମାତ୍ରା ଏତେ ଅଧିକ ଯେ, ତାହା ଫଳରେ ବିରାଟ [illegible] ସଭ୍ୟତାର ଭିତ୍ତି ଭାଙ୍ଗିଚୁରି ଛାରଖାର ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । କୃଷି ଓ ଶିଳ୍ପ ଭିତରେ ଯେଉଁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରଖି ଆମ ଦେଶର ଜୀବନ-ଯାତ୍ରା ପ୍ରଣାଳୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ହଠାତ୍ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଯିବା ଫଳରେ ଏ ଦେଶରେ ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଯେଉଁମାନେ ପରମ୍ପରା ଅନୁକ୍ରମେ ଶିଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରି ଆସୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ହଠାତ୍ ହଳ-ଲଙ୍ଗଳ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ଏବଂ କ୍ରମଶଃ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜନୀତିଜ୍ଞମାନେ ଭାରତ-ବର୍ଷ ଗୋଟାଏ ବିରାଟ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ବୋଲି ମତ ଢୋଲ-ଢମକା ପିଟି ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏ ଦେଶର ଶିଳ୍ପ-ବୈଭବ କ୍ରମଶଃ ଇତିହାସର କାହାଣୀ ହୋଇ ଅତୀତର ଗୋଟିଏ କରୁଣ ସ୍ମୃତିରୂପେ ରହିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ଦେଶର ନ ଥିଲା କ'ଣ ? ସୁନା ରୁପା, ମୋତି ମାଣିକ୍ୟ, ପାଟ ପତନୀରେ ବୋଇତ ବୋଝାଇ କରି ସାଧବପୁଅ ଦଳେ ଭାରତ ଉପକୂଳରୁ ସମୁଦ୍ର ବକ୍ଷ ଭେଦ କରି ଦେଶରୁ ଦେଶାନ୍ତରକୁ ବ୍ୟବସାୟ ପାଇଁ ଯାଉଥିଲେ ।

ସେ ଯୁକ୍ତି ଏବେ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶ ଭୁଲି ନାହିଁ; ତା ମଧ୍ୟ ଭୁଲିଯିବାର ନୁହେଁ। ଭାରତ କେବଳ ଆଂଶିକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଭାବରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ କଥା ଭାବୁଛି। ଐତିହାସିକ ଉଇଲସନ ହୋଇ ୱଥର୍ଟରେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି—"ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇଥିଲେ ଭାରତବର୍ଷ ଏହାର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇଥାନ୍ତା, ବିଲାତୀ ମାଲ ଉପରେ ଟିକସ ବସାଇ ତାର ନିଜର ଶିଳ୍ପକୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତା। ଅସ୍ୱୀକାର ଏହି ଅଧିକାର ତାକୁ ଦିଆ ହୋଇ ନାହିଁ, ସେ ବିଦେଶୀ ଶତ୍ରୁର କରାୟତ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସହାୟ।"

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଦତ୍ତ ମଧ୍ୟ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି—+ + ଇଂରେଜ ଯଦି ଏ ଦେଶର କେବଳ ଶାସକ ହୋଇ ଆସିଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଭାରତବର୍ଷ ଏତେ ଶ୍ରୀହୀନ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା। ଇଂରେଜ ଏଠାରେ ଶାସକ ଏବଂ ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତର ପ୍ରତିଯୋଗୀ। ସୁତରାଂ ରାଜନୀତିକ କ୍ଷମତାର ସୁବିଧା ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରତିଯୋଗୀ ଭାରତକୁ ଇଂରେଜ ଏଭଳି ଭାବେ ପଙ୍ଗୁ କରିପାରିଛି।"

* * *

କେତେ ଅସ୍ୱରେ ଲୋକେ ବଞ୍ଚୁଛନ୍ତି

ଭାରତରେ ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶହ ବର୍ଷ ଅତି ହେଲାଣି । ବିଗତ କେତୋଟି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଇଂରେଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କ୍ରମୋନ୍ନତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା କି ଭଳି ଆକାର ଧାରଣ କରିଛି ତାହା ମୋଟାମୋଟି ଦର୍ଶାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରାହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ମାନବ ସଭ୍ୟତା ଉନ୍ନତିର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲଣି । କିନ୍ତୁ ବ୍ରିଟିଶ ପୂର୍ବ ଯୁଗର ସେହି "ଧନ ଧାନ୍ୟ ପୁଷ୍ପେଭରା" ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ଭାରତବର୍ଷର ଦଶା ଆଜି କଣ ହୋଇଛି ? ଇଂରେଜଶାସକଗଣ ଅଳ୍ପମାତ୍ର ଉପମାଦେଇ ଭାରତବର୍ଷକୁ ରେଲ୍ ଲାଇନରେ ଛନ୍ଦି ଦେଇଛନ୍ତି । ଡାକ, ତାର, ଟେଲିଫୋନ ଓ ବେତାର କେନ୍ଦ୍ର ଖୋଲିଛନ୍ତି । ଗମନାଗମନର ପଥ ସୁଗମ କରିଛନ୍ତି । ଭାରତର ନିଜସ୍ୱ ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସଭ୍ୟତାର ଲୋପ ସାଧନପାଇଁ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ସୂତ୍ରରେ ଇଂରେଜ ଭାଷା ଶିଖାଇବା ନିମନ୍ତେ ନୂଆ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀ ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ଏ ଦେଶରେ ଦଳେ ଆତ୍ମସମ୍ମାନହୀନ ଦାସଶ୍ରେଣୀୟ ଲୋକଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଏହି ଦାସମନୋଭାବାପନ୍ନ ଲୋକେ ବ୍ରିଟିଶପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରସାଦପୁଷ୍ଟ ହୋଇ ବଂଶପରମ୍ପରାକ୍ରମେ "God save the king" କୀର୍ତ୍ତନରେ ମଜ୍ଜି ରହିବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ; ଜାଣିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା ବି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଚକତଳେ ନିଷ୍ପେଷିତ ପତିତ ଜନତାର କରୁଣ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଏମାନଙ୍କୁ ତିଳେ ପାଇଁ ହେଲେ ବିଚଳିତ କରିପାରେ ନାହିଁ । ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ଏହା ହେଉଛି ଭାରତକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଦାନ ।

ସାଢ଼େ ୧୭ ଲକ୍ଷ ବର୍ଗମାଇଲ ପରିମିତ ବିଶାଳ ଭାରତବର୍ଷରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ୩୮ କୋଟି ୯୦ ଲକ୍ଷ (୧୯୪୧ର ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ) ଲୋକ ବସବାସ କରୁଛନ୍ତି । ଏହି ବିରାଟ ଜନତା ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଜନସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରାୟ ଏକପଞ୍ଚମାଂଶ । ଭାରତରେ ପ୍ରତି ବର୍ଗମାଇଲରେ ଅନ୍ୟୂନ ୧୯୫ ଜଣ ଲୋକ ବସବାସ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କେତେକ ପ୍ରଦେଶରେ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ୫ଗୁଣ ଯାଏ ଅଧିକ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରଦେଶରେ ବହୁତ କମ୍ ସଂଖ୍ୟକ ଲୋକେ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ମୋଟ ଉପରେ ଭୂମିର ଉର୍ବରତା ଓ ଅନୁର୍ବରତା ଉପରେହିଁ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା କମ୍ ବେଶୀ ହେବା ନିର୍ଭର କରେ । ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ପରେ ଭାରତରୁ ଶିଳ୍ପ ଓ ବାଣିଜ୍ୟ କିପରି ଲୋପ ପାଇଲା ତାହା ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ଦେଶ ପୃଥିବୀରେ ଏକ ବିରାଟ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ରୂପେ ପରିଚିତ । ଏହି ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ମୋଟ ୭ ଲକ୍ଷ ଗ୍ରାମ ରହିଛି । ଭାରତର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ୯୦ ଅଂଶ ଏହି ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକରେ ବାସ କରନ୍ତି । ମୋଟ ଉପରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ଭଳି ସହର ସଭ୍ୟତା ଆମ ଦେଶରେ ଗଢ଼ି ଉଠି ନାହିଁ । ଆମ ଦେଶର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଜୀବନଯାପନ ଧାରା ଅବହମାନ କାଳରୁ ଗ୍ରାମଗତ ହୋଇ ରହିଛି । ଯଥାର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଗ୍ରାମ ଓ ଗ୍ରାମୀୟ ଜନତା ଆମ ଦେଶର ପ୍ରାଣ ସ୍ୱରୂପ ।

କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା ଯେ, ଯେଉଁ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଦେଶର ଅସଲ ମେରୁଦଣ୍ଡ, ଶାସକଗୋଷ୍ଠୀ ସେମାନଙ୍କ ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ

କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହାନ୍ତି । ବିଲାତର ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ କାମ ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କୁ ସରକାର ବେକାର ଭତ୍ତା ଦିଅନ୍ତି । ସେହି ବେକାର ଭତ୍ତା ଅନ୍ୟୂନ ମୁଣ୍ଡପିଚ୍ଛା ୪ ପାଉଣ୍ଡ ବା ୬୦ ଟଙ୍କା ହୁଏ । ତାହା ସହିତ ଆମ ଦେଶର ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କୁ ତୁଳନା କରିହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ମାସିକ ୬୦ ଟଙ୍କା ଆୟ କରୁଥିବା ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଆମ ଦେଶରେ ଶତକଡ଼ା କେତେ ? ସୁତରାଂ ଆମ ଦେଶର ଅସଲ ଗରିବ—ଯେଉଁମାନେ ଦୈନିକ ପେଟ ପୂରାଇ ଖାଇବାକୁ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ—ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ବିଲାତର ଗରିବଙ୍କୁ ତୁଳନା କରିବାକୁ ଯିବା ହାସ୍ୟକର । ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେ. ଏସ୍. ଶେଲଭାନକର ତାଙ୍କ 'Problem of India' ବା 'ଭାରତୀୟ ସମସ୍ୟା' ଶୀର୍ଷକ ଇଂରେଜୀ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ, ଡରଦ୍ରାନ୍ସ ବେକାର ଇଂରେଜ-ଶ୍ରମିକ ବସ୍ତ୍ର ଓ ସିଗାରେଟ ପାଇଁ ଯାହା ଦୈନିକ ବ୍ୟୟ କରେ, ସେହି ଅନୁପାତ ଆୟରେ ଭାରତୀୟ ଜନସାଧାରଣ ଜୀବନଯାତ୍ରା ନିର୍ବାହ କରନ୍ତି କିପରି ? ଏହାର ସରଳ ଉତ୍ତର ହେଉଛି—ସେମାନେ ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ଅଜ୍ଞତା, ବ୍ୟାଧି, ଅନଶନ ଓ ଅପରିଚ୍ଛନ୍ନତା ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରି ସମୟ କଟାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ।

ଇଂଲଣ୍ଡର ଭୂତପୂର୍ବ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାମ୍‌ଜେ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍‌ଡ଼ ଭାରତୀୟ କୃଷକମାନଙ୍କର ଏହି ଶୋଚନୀୟ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି—"ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ୫ କୋଟିଯାଏ କୁଟୁମ୍ବ (ଅର୍ଥାତ୍ ୧୫ ରୁ ୨୫ କୋଟିଯାଏ ଲୋକ) ଦୈନିକ ମାତ୍ର ସାଢେ ୩ ଅଣା ଆୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଚଳନ୍ତି ।

କୃଷକକୁଳ ଋଣବୋଝରେ ଏଭଳି ଦବି ଯାଉଛନ୍ତି ଯେ, ଭଲ ଫସଲ୍ ଅଧୁ ହୋଇଥିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଅନନ୍ଦ ନ ଥାଏ । ଗାଁ ଗହଳ ବୁଲି ଦେଖିଲେ ଦଳ ଦଳ କଙ୍କାଳସାର ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେମାନେ ଦିନସାରା ପରିଶ୍ରମ କରି ଶୀର୍ଣ୍ଣକାୟ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପେଟପୂରା ଖାଇବାକୁ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଖାଲି ପେଟରେ ଦଉଁ-ଦେବାଳୟ ଭିତରେ ଯାଇ ଗୁହାରି ଜଣାଇବା ଛଡ଼ା ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନଥାଏ । ପ୍ରକୃତରେ ଭାରତର ଦରିଦ୍ରତା କେବଳ କଳ୍ପନାମୂଳକ ନୁହେଁ, ତାହା ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟ ।”

ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇଂରେଜ ସମ୍ବାଦିକଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ କଥନ ବାସ୍ତବରେ ଅକାଟ୍ୟ, ଅଥଚ ଏ ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ଯେ ଏଭଳି ନ ଥିଲା, ତାହା ବହୁ ନିରପେକ୍ଷ ଇଂରେଜ ଐତିହାସିକ ଓ ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞଙ୍କ କଥନରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଅକବରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଏକାଧିକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି ଯେ, ଉତ୍ତର ଭାରତର ସାଧାରଣ କୃଷକ ଓ ଦିନ ମଜୁରିଆ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକେ ସେତେବେଳେ ଖେଚୁଡ଼ିରେ ନିୟମିତ ଭାବରେ ଲହୁଣୀ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ (Were consuming butter every day with kichiri) । ଟେଗ୍ ନାମକ ଜଣେ ଐତିହାସିକ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ, ଭାରତରେ ପ୍ରଚୁର ଚିନି ଓ ଲୁଣ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ସେର ଦୁଇପଇସା ଭାବରେ ଗାଁ ଗହଳରେ ପ୍ରଚୁର ଲୁଣ ମିଳୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞ ଡକ୍ଟର ରାଧାକମଳ ମୁଖାର୍ଜୀ ୧୬୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଯାଏ ଭାରତର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା (Economics Condition of India from 1600 to 1800" ନାମକ ବହିରେ ହିସାବ କରି ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଯେ, ୧୬ଶ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତର ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ହାରାହାରି ମୁଣ୍ଡପିଛା ବାର୍ଷିକ ଆୟ ୧୦୦ ଟଙ୍କା ଥିଲାବେଳେ ୧୯୫୮ ବେଳକୁ ତାହା କ୍ରମଶଃ କମି କମି ୩୫ ଟଙ୍କା ଅନୁପାତରେ ରହିଛି । ହିସାବ କରି ସେ ଅଧିକ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଅକବରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱସମୟରେ, ସାଧାରଣ ଶ୍ରମିକମାନେ ଯେଉଁ ହାରରେ ମଜୁରି ପାଉଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରମିକମାନେ ତାହାର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ମାତ୍ର ମଜୁରି ପାଉଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ହିସାବ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଗଲା —

ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ		ଶ୍ରମିକଙ୍କ ହାରାହାରି ମୁଣ୍ଡପିଛା ବାର୍ଷିକ ଆୟ
୧୬୦୦	—	ଟ ୧୦୦
୧୬୫୦	—	ଟ ୧୨୫·୩
୧୭୨୯	—	ଟ ୪୫·୪
୧୮୦୭	—	ଟ ୭୨·୦
୧୮୨୦	—	ଟ ୨୩·୦
୧୮୪୦	—	ଟ ୨୯·୪
୧୮୭୦	—	ଟ ୨୬·୦
୧୮୮୦	—	ଟ ୨୬·୭
୧୮୯୦	—	ଟ ୨୧·୯
୧୯୦୧—୫	—	ଟ ୨୭·୫
୧୯୧୧	—	ଟ ୨୪·୯
୧୯୨୮	—	ଟ ୨୪·୩
୧୯୫୮	—	ଟ ୩୪·୫

ଉଇଲ୍‌ସନ ଡିଗ୍‌ବି ତାଙ୍କର ବିଖ୍ୟାତ ବହି (Prosh erous British India) ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ୧୮୫୦ ବେଳକୁ ପ୍ରତି ଭାରତୀୟଙ୍କ ମୋଟାମୋଟି ଦୈନିକ ଆୟ ଦୁଇଅଣା, ୧୮୮୦ରେ ଛ ପଇସା ଏବଂ ୧୯୦୦ରେ ମୋଟେ ପଇସାଏ ମାତ୍ର ଥିଲା । ସେ ପୁଣି ସ୍ପଷ୍ଟ ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି ଯେ, ୧୮୫୭ର ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହର ୫୦ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଆୟ ସେମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ ଆୟର ଅଧା କମିଯାଇଥିଲା ।

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦାଦାଭାଇ ନାଓରୋଜୀ ୧୮୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହିସାବ କରି ପ୍ରତି ଭାରତବାସୀର ବାର୍ଷିକ ଆୟ ୨୦ ଟଙ୍କା ଧରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ତାହା କ୍ରମଶଃ ଏ ମଧ୍ୟରେ କିଛି କିଛି ବଢ଼ିଛି । କେ.ମର ଓ ବାରବୁର୍‌ଙ୍କ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ୧୮୮୨ ବେଳକୁ ଭାରତୀୟଙ୍କ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ୨୭ ଟଙ୍କା ଥିଲା । ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ବେଳକୁ ତତ୍‌କାଳୀନ ବଡ଼ଲାଟ ଲର୍ଡ଼ କର୍ଜନ ପ୍ରତି ଭାରତବାସୀଙ୍କ ବାର୍ଷିକ ଆୟ ୩୦ ଟଙ୍କା ବୋଲି ହିସାବ କରିଥିଲେ । ୧୯୧୩ ଓ ୧୪ ବେଳକୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ୍ୱାଦିଆ ଓ ଯୋଶୀଙ୍କ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତି ଭାରତବାସୀ ବାର୍ଷିକ ସାଢ଼େ ୪୪ ଟଙ୍କା ଆୟ କରୁଥିଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ଫିଣ୍ଡ୍‌ଲେ ଶିରାସ୍‌ଙ୍କ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତି ଭାରତବାସୀଙ୍କ ୧୯୨୧ ରେ ୧୦୭ ଟଙ୍କା, ୧୯୨୨ ରେ ୧୧୬ ଟଙ୍କା, ୧୯୨୬ ରେ ୧୦୮ ଟଙ୍କା ଓ ୧୯୨୯ ରେ ୧୦୯ ଟଙ୍କା ହାରାହାରି ବାର୍ଷିକ ଆୟ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ୧୯୨୯ ରୁ ଆର୍ଥିକ ମାନ୍ଦା ଅବସ୍ଥା ଅବନତ ହେବା ଫଳରୁ ତାହା କ୍ରମଶଃ କମିକମି ୧୯୩୨ ବେଳକୁ କେବଳ ୫୮ ଟଙ୍କାରେ ରହିଥିଲା । ଭାରତର [illegible] ଶିଳ୍ପ ବିଶେଷଜ୍ଞ ସାର୍ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରୟାଙ୍କ ମତରେ ସେହି ବର୍ଷ ଭାରତର

ଫସଲର ଅବସ୍ଥା ଭଲ ଥାଏ, ସେହି ବର୍ଷ ଭାରତୀୟଙ୍କ ମୁଣ୍ଡପିଛା ବାର୍ଷିକ ଆୟ ଅଙ୍କବାଲ୍ ୮୨ ଟଙ୍କା ହୁଏ । ଅଧ୍ୟାପକ ବେସ୍ ଓ ଅଧ୍ୟାପକ ଗାଠବଙ୍କ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତୀୟଙ୍କ ହାରାହାରି ବାର୍ଷିକ ଆୟ ୫୫ ଟଙ୍କା ଯାଏ ଉଠିଛି ।

ଏଠାରେ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ୨ । ୩ ଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ-ନୀତିଜ୍ଞଙ୍କ ମତାମତ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ଭି, କେ, ଆର, ଭି, ରାଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ବ୍ରିଟିଶ ଭାରତର ଜାତୀୟ ଆୟ' (The National Income of British India) ରେ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ହାରାହାରି ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ମାତ୍ର ୬୨ ଟଙ୍କା । ଅଧ୍ୟାପକ କେ. ଟି. ଶାହା ଓ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ଜେ. ସି. କୁମାରପ୍ପା ମଧ୍ୟ ଏ ହିସାବକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ମୁଣ୍ଡପିଛା ମୋଟାମୋଟି ଆୟର ହିସାବ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାରତର ଗରିବ କୃଷୀ-ମୂଲିଆଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ସୂଚାଇବା ଭଳି ସଠିକ ହିସାବ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ନାହିଁ । ତାହାର କାରଣ ଏପରି ହିସାବ ରଖିବା ଦିଗରେ ସରକାର ଅଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ନୁହନ୍ତି । ତେବେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ଅଧ୍ୟାପକ ଶାହା ଓ ଅଧ୍ୟାପକ କୁମାରପ୍ପା ନିଜେ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ଅର୍ଥନୈତିକ ଯାଞ୍ଚ ବା ସର୍ଭେ କରି ସେଥିର ହିସାବ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ ସେହି ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଭାତହାଣ୍ଡିରୁ ଗୋଟାକୁ ଟିପିଲେ ଯେପରି ହାଣ୍ଡିଟାଯାକର ଅବସ୍ଥା ଜାଣି ହୁଏ, ସେହିପରି ଭାରତର ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ମୋଟାମୋଟି ସମଗ୍ର ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ଜଣା ଅଧିକେ ବାର ହୋଇଯାଉଛି ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କୁମାରପ୍ପା ଗୁଜରାଟ ଅଞ୍ଚଳର ମାତର ତାଲୁକାର ୫୦ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରାମକୁ ନେଇ ତାଙ୍କର ଏହି ଅନୁସନ୍ଧାନ କାମ ଚଳାଇଥିଲେ । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ, ଗୁଜରାଟର ମାତର ତାଲୁକା ଏକ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ଅଞ୍ଚଳ । ଜମି-ଜମାର ଆୟ ଛଡ଼ା ସେଠା ଲୋକଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟରୁ ମଧ୍ୟ ଆୟ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତରେ ଓଡ଼ିଶା ଯେଉଁଭଳି ଗରିବଙ୍କ ପ୍ରଦେଶ, ଗୁଜରାଟ ସେହିଭଳି ସେଠ ସାହୁକାରଙ୍କ ପ୍ରଦେଶ । ବିଶେଷତଃ ଏ କଥା ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ବନ୍ୟା-ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦେଖାଦେଲେ ନେତାଙ୍କ ନିବେଦନ କ୍ରମେ ଗୁଜରାଟ ଅଞ୍ଚଳରୁ ସାହାଯ୍ୟର ସ୍ରୋତ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବନ୍ୟାସ୍ରୋତ ଭଳି ମାଡ଼ି ଆସିଥିବା ଘଟଣା ବହୁବାର ଦେଖା ଯାଇଛି । ସୁତରାଂ ଗରିବ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୁଜରାଟିମାନେ କୋଟୋଲୀ ସେଠ । କିନ୍ତୁ ହାୟ ! ଏହା ଯେ ଠିକ ନୁହେ ତାହା ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ସନ୍ଧାନୀ ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରମାଣିତ କରିପାରିଛି । ଗୁଜରାଟର ତଥାକଥିତ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ମାତର ତାଲୁକାର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାର ଟିକିନିଖି ଯାଞ୍ଚ କରିବା ପରେ ଅଧ୍ୟାପକ କୁମାରପ୍ପା ହିସାବଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକଙ୍କ ମୁଣ୍ଡପିଛା ହାରାହାରି ବାର୍ଷିକ ଆୟ ମାତ୍ର ୧୪ଟଙ୍କା (A Suvey of Matar Taluka by wr. G. C. Kumarappa) ଗୁଜରାଟ ଭଳି ଧନୀ ପ୍ରଦେଶର ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଯଦି ଏଭଳି ହୁଏ; ତାହାହେଲେ ଆମ ନିଜ ପ୍ରଦେଶ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା କଣ ତାହା ସହଜରେ କଳ୍ପନା କରି ହେବ ।

ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ୬୦୦ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରାମରେ ଏହିଭଳି ଯାଞ୍ଚ ହୋଇଥିଲା । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି ଯେ, ସେ ଅଞ୍ଚଳର

ଲୋକଙ୍କ ମୁଣ୍ଡପିଚ୍ଛା ବାର୍ଷିକ ଆୟ ୧୨ ଟଙ୍କାରୁ ଅଧିକ ନୁହେଁ । (Report of the C. P. Govt. Industrial Survey Commitee) । ପୁଣି ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମୋଟାମୋଟି ମୁଣ୍ଡପିଚ୍ଛା ଆୟରୁ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା ଠଉରେଇ ହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଶାହା ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ଧନ ବଣ୍ଟନ ନୀତରେ କିଭଳି ପ୍ରଭେଦ ରହୁଛି ତାହା ହିସାବ କରି ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ୧୯୦୧ ରୁ ୧୯୨୧ ଯାଏ ୨୦ ବର୍ଷର ମୋଟ ଆୟକୁ ଯଦି ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମାନ ଭାବରେ ବଣ୍ଟା ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ମୁଣ୍ଡପିଚ୍ଛା ପ୍ରତ୍ୟେକେ ବାର୍ଷିକ ୭୪ ଟଙ୍କା କରି ପାଇଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ସମାନ ସମାନ ଭାଗବଣ୍ଟନନୀତି ପରିବର୍ତ୍ତେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାରର ନୀତି ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ବୋଲି ସେ ହିସାବରୁ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ଯଦି ଶହେଟଙ୍କା ଶହେ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରଚଳିତ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ବଣ୍ଟାହୁଏ, ତାହା ହେଲେ ସେଥିରୁ ପୁଞ୍ଜିପତି ବା ଜମିଦାର ଶ୍ରେଣୀର ଜଣକ ଭାଗରେ ୩୩ ଟଙ୍କା, ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ୩୩ ଜଣଙ୍କ ଭାଗରେ ୩୩ ଟଙ୍କା ଏବଂ ଶ୍ରମୀ ମୂଲିଆ ଶ୍ରେଣୀର ୬୬ ଜଣଙ୍କ ଭାଗରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ୩୦ ଟଙ୍କା ପଡ଼ିବ । ଏହି ହିସାବରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ୁଛି ଯେ, ସମାଜର ତିନିଭାଗରୁ ଭାଗେ ଲୋକ ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟରୁ ଅଧେ ମାରି ନେଉଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ ପୁଣି ଶତକଡ଼ା ଜଣକ ଭାଗରେ ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶରୁ ଅଧିକ ପଡ଼ୁଛି । ଅବଶିଷ୍ଟ ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ଆୟ ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ତିନିଭାଗରୁ ଦୁଇଭାଗ ଗରିବ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଣ୍ଟା ହେଉଛି ।

ଏଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶର ଜାତୀୟ ଆୟ ସହିତ ଭାରତର ଜାତୀୟ ଆୟର ହିସାବ ଦେଲେ ପାଠକ-ପାଠିକାଗଣ ବାସ୍ତବରେ ଆମ ଅବସ୍ଥା କଣ ତାହା ସହଜରେ ବୁଝି ପାରିବେ ।

ଦେଶ		ମୁଣ୍ଡପିଚ୍ଛା ବାର୍ଷିକ ଆୟ
ଆମେରିକା	—	୧୪୦୬ ଟଙ୍କା
ଇଂଲଣ୍ଡ	—	୯୮୦ ,,
ଡେନମାର୍କ	—	୭୪୨ ,,
ଜର୍ମାନୀ	—	୬୦୩ ,,
ଫ୍ରାନ୍ସ	—	୪୫୩ ,,
ଚେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆ	—	୪୭୨ ,,
ଜାପାନ	—	୨୧୮ ,,
ବୃଟିଶ ଭାରତ (୧୯୩୭)	—	୫୪ ,,

ସୁତରାଂ ଏଭଳି ସ୍ୱଳ୍ପ ଆୟ ଯୋଗୁଁ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଜୀବନଧାରଣର ମାନ (Standard of Living) ଯେ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିମ୍ନ ହେବ ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ସାର୍ ଦତ୍ତାର ସିଂ ତାଙ୍କର 'Economic Background' ପୁସ୍ତକରେ ଯଥାର୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି— "ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିମ୍ନ । ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଲୋକେ ଏହା ଶୁଣି ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ନାହିଁ; ବରଂ ରୂପକଥା ବୋଲି ମଣିବେ । ଗାଁ ଗହଳର ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଯେପରି ଜଣାପଡ଼େ ସେମାନେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଆହାର ପାଉ ନାହାନ୍ତି; ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗର ଅସଭ୍ୟ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଭଳି ଜୀବନଯାପନ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର

ରହିବା ପାଇଁ ଘର ଓ ପିନ୍ଧିବା ପାଇଁ ଲୁଗା ଅବଶ୍ୟ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ତାହା ଏ ଯୁଗରେ ମନୁଷ୍ୟର ବ୍ୟବହାର ଉପଯୋଗୀ ନୁହେ । ଖାଦ୍ୟ-ପଦାର୍ଥ କଥା ବା କାହିଁକି କହିବା ? ବଣର ଫଳମୂଳ ଏକପ୍ରକାର କହିବାକୁ ଗଲେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଖାଦ୍ୟ । ମୋଟ ଉପରେ ସେମାନେ ଭାତ ଓ ରୋଟି ଅଭାବରେ ଖାଦ୍ୟ-ପଦାର୍ଥ ଦୁଇବେଳା ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ପେଟପୂରା ନୁହେ । ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସହରବାସୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଅବଶ୍ୟ ଟିକିଏ ଭଲ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଧନୀମାନଙ୍କ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଓ ନିମ୍ନ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ଜାଗାମାନଙ୍କରେ ବସବାସ କରନ୍ତି ଏବଂ ଅର୍ଥାଭାବରୁ ନିକୃଷ୍ଟ ଧରଣର ଖାଦ୍ୟ-ପଦାର୍ଥ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଏହା ଫଳରେ ଶରୀରର ପୁଷ୍ଟିସାଧନ ହେଲାଭଳି ଉପଯୁକ୍ତ ଖାଦ୍ୟସାର ବା ଭିଟାମିନ ସେମାନଙ୍କୁ ମିଳେ ନାହିଁ ଏବଂ କ୍ରମଶଃ ସେମାନଙ୍କ ଦୈହିକ ଓ ମାନସିକ ଶକ୍ତି ଶୋଚନୀୟ ଭାବରେ କମିଆସେ ।

ତା ପରେ ସା'ର୍ ଡଟାର ସିଂ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଏହି ବିରାଟ ଭୂଖଣ୍ଡର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଜୀବନଯାପନର ଏଭଳି ନିମ୍ନମାନର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଉଛି ଶୋଚନୀୟ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ । ସୁତରାଂ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କ ମତରେ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟପାଇଁ ଦୈନିକ ୩୨୦୦ କ୍ୟାଲୋରି ଶକ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥର ଆବଶ୍ୟକତା ଥିବା ସ୍ଥଳେ ସାଧାରଣ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଦୈନିକ ୨୦୦ କ୍ୟାଲୋରି ଶକ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥ ମାତ୍ର ଜୁଟିଥାଏ । ଏହା ହେଉଛି ଦୀର୍ଘ ଦୁଇଶହ ବର୍ଷର ଇଂରେଜ ଶାସନ ପରେ ଆମମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ।

ଭାରତର ଏହି ଶୋଚନୀୟ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ବିଚଳିତ ହୋଇ କେତେଜଣ ବୈଦେଶିକ ପଣ୍ଡିତ ଯେଉଁ ମତାମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଡକ୍ଟର ଜେ. ଅଏଲଫିଲଡ୍ 'ଡେଲିନଉଜ୍' ଖବର କାଗଜକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ରରେ ଲେଖିଥିଲେ—

ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ନିଜ ଆଖିରେ ଦେଖି ଆସିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଭାରତ ଭ୍ରମଣରେ ଯାଇ ନିକଟରେ ଫେରିଛି । କିନ୍ତୁ ସେଠାର ଗାଁ ଗହଳର ଲୋକେ ବିଶେଷତଃ ସନ୍ତାନବତୀ ମହିଳାଗଣ କେବଳ ବଞ୍ଚି ରହିବାପାଇଁ ଯେଉଁ ଶୋଚନୀୟ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ଆସିଲି, ତାହାର ଯଥାର୍ଥ ଛବି ପାଠକ-ପାଠିକାମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିପାରୁ ନାହିଁ । ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚେଷ୍ଟା କରି ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥର ଅଧେ ବି ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ଇଂଲଣ୍ଡର ଦରିଦ୍ରତମ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ମୁଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିଛି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ବସ୍ତିକୁ ଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଭାରତର ସାହସୀ, ପରିଶ୍ରମୀ, ସ୍ୱଳ୍ପବ୍ୟୟୀ ଓ ସାଧୁପ୍ରକୃତିର କୃଷକ ସାଧାରଣଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଯାହା ଦେଖି ଆସିଲି, ତାହା ଏକ ଭୟଙ୍କର ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନ ଭଳି ମୋ ମନରେ ଆତଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ।

ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞ ହାଇଣ୍ଡମେନ୍ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନରେ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଥିଲେ—"ଭାରତ ଦିନକୁ ଦିନ ହୀନଶକ୍ତି ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ଆମ ଶାସନାଧୀନରେ ରହି ତାହାର ଜୀବନୀଶକ୍ତି କ୍ରମଶଃ ଲୋପ ପାଇଯିବାକୁ ବସିଲଣି ।

୧୯୨୩।୨୪ ରେ ମିଷ୍ଟର ରସ୍‌ବ୍ରୁକ୍ ଉଇଲ୍ଲିୟମ୍‌ସ୍ ଭାରତର ଆର୍ଥିକ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନିମନ୍ତେ ଇଂରେଜ ସରକାର ଦାୟୀ ବୋଲି ଦୃଢ଼ ଅଭିଯୋଗ ଆକ୍ଷେପ କରି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ, "ଧନ ଉତ୍ପାଦନ ପାଇଁ ଏ ଦେଶରେ କୌଣସି ସଂଗଠିତ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇ ନାହିଁ ।"

ଇଂଲଣ୍ଡର ଭୂତପୂର୍ବ ଶ୍ରମିକ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାମ୍‌ସେ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍‌ଡ଼ ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି—"ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତୀୟମାନେ ବିଶେଷ ପରିଶ୍ରମୀ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଜମିବାଡ଼ ମଧ୍ୟ ଉର୍ବର । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଭାରତର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂର ନ ହେବାର ପ୍ରକୃତ କାରଣ ହେଉଛି ଯେ, ଆମେ ତାହାର ସମସ୍ତ ଅର୍ଥ ଆମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ବିନିଯୋଗ କରୁଆଛୁ । ଭାରତର ଉନ୍ନତି ବିଧାନ ଦିଗରେ ଆମର ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ ।"

କୃଷି ଭାରତର ନଗ୍ନରୂପ

ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିମାନଙ୍କରୁ ବ୍ରିଟିଶଶାସନ ଫଳରେ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା କଣ ହୋଇଛି ତାହା ବୁଝିହେବ । ଏହି ବିରାଟ ଭୂଖଣ୍ଡ ଯାହାର ଶିଳ୍ପ ଓ ବାଣିଜ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧ୍ୱଂସ କରି ଇଂରେଜ ସରକାର ଗତ ଦୁଇଶହ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ତାକୁ ପୃଥିବୀର ଏକ 'ବିରାଟ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ'ରେ ପରିଣତ କରି ରଖିଛନ୍ତି, ସେହି ତଥାକଥିତ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶରେ କୃଷକ କୁଳର ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ବିଚାର କଲେ ଆଖିରେ ଲୁହ ଆସିବ । ଅଥଚ ଭାରତର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୯୦ ଭାଗ ଲୋକର ପ୍ରଧାନ ଅନ୍ନ

ହେଉଛି କୃଷି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶେଲଭନଙ୍କର ତାଙ୍କର 'ଭାରତୀୟ ସମସ୍ୟା' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଭାରତୀୟ କୃଷକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ କେବଳ ଜମି କାମୁଡ଼ି ପଡ଼ି ରହିଛନ୍ତି; ସେମାନେ ପ୍ରାୟ ଦେଉଳିଆ । ଋଣ ସେମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରାସ କରି ରଖିଛି ।" ଅଧ୍ୟାପକ ସଦାଶିବ ମିଶ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି—"ପୃଥିବୀର ଯେତେ ଦେଶରେ ଧାନ ଫସଲ ହୁଏ, ପରିମାଣ ହିସାବରେ ଭାରତବର୍ଷର ସ୍ଥାନ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱିତୀୟ । ଚୀନ ଦେଶରେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଧାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକର ପିଚ୍ଛା ଯାହା ଅଦାୟ ହୁଏ ଅନ୍ୟ ଦେଶ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରି ଦେଖିଲେ ଲଜ୍ଜିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ଯଥା :—

ଦେଶ		ଏକର ପିଚ୍ଛା ହାରାହାରି ଉତ୍ପନ୍ନ ଗୃହୀତ
ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା	—	୧୮ ମହଣ
ଜାପାନ	—	୨୮ ,,
ମିଶର	—	୨୫ ,,
ଇଟାଲୀ	—	୩୭ ,,
ଭାରତବର୍ଷ	—	୯ ,,

ଧାନ ଭାରତବର୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ସମ୍ପଦ, ମାତ୍ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଜମିରୁ ଅଦାୟ ହୁଏ ଏତେ ଅଳ୍ପ । ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ଏଦେଶର ବିମାତା ନୁହେ । ତେଣୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏ ଦେଶର କୃଷିପ୍ରଣାଳୀ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଧରଣର, ଅଧୁନାତ ବିଜ୍ଞାନ ଏ ଦିଗରେ ବିଶେଷ ସହାୟତା କରିନାହିଁ । (ସହକାର ୨୪ଶ ଭାଗ, ୫ମ ସଂଖ୍ୟା)

ଅଧ୍ୟାପକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ କଥନରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ଯେ ଯେଉଁ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବିଜ୍ଞାନର ଚରମ ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହୋଇଛି, ସେହି ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶର କୃଷି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତି ସମ୍ବନ୍ଧେ କିଛି କରା ହୋଇ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଭାରତ ନାମ ମାତ୍ର କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ହୋଇ ରହିଛି । କୃଷିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ କିନ୍ତୁ ତାର ମୋଟେ ନାହିଁ । ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ପଦାର୍ଥର ପରିମାଣ କେଡ଼େ କମ୍, ତାହା ନିମ୍ନରେ ଦିଆ ଯାଉଥିବା ହିସାବରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯିବ—

ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଉତ୍ପନ୍ନ ପରିମାଣ

(ଏକର ପିଛୁ ପାଉଣ୍ଡ ହିସାବରେ)

ଦେଶ—	ଗହମ,	ଗୃଞ୍ଜଳ,	ଭୁଟ୍ଟା,	ଆଖୁ,	ତୁଳା
ମିଶର—	୧୯୧୮	୨୯୯୮	୧୮୯୧	୬୦,୩୦୨,	୫୩୫
ଜାପାନ—	୧୭୮୩	୩୪୦୬	୧୩୯୨	୪[illegible],୫୩୪,	୧୯୬
ଆମେରିକା—	୧୮୧୩	୨୧୮୫	୧୦୭୯	୪୩,୨୭୦,	୬୬୮
ଚୀନ—	୯୬୮	୨୪୩୩	୧୨୮୬	୦	୨୦୪
ଇଟାଲି—	୧୩୮୨	୪୫୦୮	୨୦୭୯	୦	୧୭୦
ଭାରତବର୍ଷ-	୬୬୦	୧୨୪୦	୮୦୩	୩୪,୯୦୪	୮୯

ଭାରତର ବିଶିଷ୍ଟ ଜନନେତା ଓ ବମ୍ବେର ଭୂତପୂର୍ବ ସ୍ୱରାଷ୍ଟ୍ର ସଚିବ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କହ୍ନାଇଲାଲ୍ ମୁନ୍ସି ତାଙ୍କ ଲିଖିତ

"The Ruin that Britain Wrought" ନାମକ ବହିରେ ଉପରୋକ୍ତ ହିସାବ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ, ଭାରତର କୃଷି ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଏପରି ଅବହେଳା ଯୋଗୁଁ ଆମ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ଶୋଚନୀୟ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ଦେଖାଯାଉଛି ସେଥିପାଇଁ ଦାୟୀ କିଏ ? ଆଶା କରାଯାଏ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ଲେଖି ଏଠାରେ ପାଠକ ପାଠିକାମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଦେବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ।

ଇଂରେଜ ଶାସନରେ ଭାରତର ଉତ୍ପାଦନଶକ୍ତି କ୍ରମଶଃ କମି ଆସୁଛି । ୧୬୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କେବଳ ଯୁକ୍ତପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରତି ଏକର ପିଛା ୧୫୫୫ ପାଉଣ୍ଡ ଗହମ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପରେ ୧୮୨୭—୮୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ସେହି ପ୍ରଦେଶର କେନାଲ ପାଣି ମାଡୁଥିବା ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରତି ଏକର ପିଛା ଏକ ହଜାର ପାଉଣ୍ଡ ଓ କେନାଲ ପାଣି ମାଡୁ ନ ଥିବା ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରତି ଏକର ପିଛା ୬୨୦ ପାଉଣ୍ଡ ଗହମ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ୧୯୩୧ ବେଳକୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ହିସାବରେ କୌଣସି ବିଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିନାହିଁ । ସୁତରାଂ ପ୍ରାୟ ସାଢ଼େ ୩ଶହ ବର୍ଷପୂର୍ବେ ମୋଗଲ ଅମଳରେ ଆମ ଦେଶର କୃଷି ଅବସ୍ଥା ଯାହା ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ଅପେକ୍ଷା ବହୁ ପରିମାଣରେ କମିଛି । ଏହା ଅବଶ୍ୟ କୌଣସି ସଭ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଗୌରବର କଥା ନୁହେ ।

୧୯୩୧ରୁ ୧୯୪୧ ଭିତରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶର ଖାଦ୍ୟ-ପଦାର୍ଥ ଉତ୍ପନ୍ନରେ କିଭଳି ଅବନତି ଘଟିଛି ତାହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ଟେବେଲ ହିସାବରୁ ଜଣାଯିବ:—

(ଏକର ପିଚ୍ଛା ପାଉଣ୍ଡ ହିସାବରେ)

ଗହମ

ପ୍ରଦେଶ	୧୯୩୧ ୩୨	୧୯୪୦ ୪୧	କେତେ କମିଛି
ବମ୍ବେ	୪୩୦	୩୮୫	୪୫
ବଙ୍ଗ	୫୨୫	୪୫୧	୭୪
ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ	୪୨୯	୩୯୭	୩୨

ଚାଉଳ

ବଙ୍ଗ	୯୬୧	୬୫୨	୩୦୯
ବିହାର	୯୧୨	୫୧୯	୩୯୩
ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ	୬୧୮	୪୧୯	୨୧୯

ଆଖୁ

ପ୍ରଦେଶ	୧୯୩୧-୩୨	୧୯୪୦-୪୧	କେତେ କମିଛି
ବମ୍ବେ	୬୦୭୧	୫୭୮୨	୨୮୯
ଦିଲ୍ଲୀ	୩୧୩୫	୨୫୩୧	୬୦୪
ଯୁକ୍ତପ୍ରଦେଶ	୧୪୯୩	୧୦୯୬	୩୯୭

ଏହିଭଳି ଫଳଅବନତିର କାରଣ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀରେ କୃଷିର ଉନ୍ନତି ବିଧାନ ପାଇଁ ବ୍ୟାପକ ଚେଷ୍ଟା ହେବା ଦୂରେ ଥାଉ, ଜଳସେଚନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା ହୋଇ ନାହିଁ । ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ୧୯୦୨-୦୩ ରେ ମୋଟ ଚାଷ ଜମିର ଶତକଡ଼ା ୧୯.୫ ଭାଗରେ ଜଳସେଚନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା । ୧୯୩୯-୪୦ ବେଳକୁ ତାହା ୨୨.୫ ଭାଗ.

ଦେଇଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଗତ ୩୭ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଇଂରେଜ ସରକାର ଭାରତର ମୋଟ ଚାଷଜମିର ମାତ୍ର ଶତକଡ଼ା ୩ ଅଂଶରେ ଜଳସେଚନ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଅଥଚ ଜମି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଚଳୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ିଛି ଏବଂ ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜମିହୀନ କୃଷି ଶ୍ରମଜୀବୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ୧୮୯୧ ରେ ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୬୧.୧ ଭାଗ କେବଳ କୃଷି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଚଳୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ୧୯୩୧ ବେଳକୁ ସେହି ସଂଖ୍ୟା ଶତକଡ଼ା ୭୫ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି । ଜମିହୀନ କୃଷିଜୀବୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ମୋଟ କୃଷକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ୧୮୮୨ ରେ ଶତକଡ଼ା ୭ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ୧୯୨୧ରେ ସେହି ସଂଖ୍ୟା ଶତକଡ଼ା ୨୧·୭ ଓ ୧୯୩୧ରେ ଶତକଡ଼ା ୩୩.୫ ବଢ଼ିଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ଜମିର ପ୍ରକୃତ ମାଲିକ କୃଷକକୁଳକୁ ଜମିରୁ ବିତାଡ଼ନ କରିବା କିମ୍ବା ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ଅମଳରେ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ଅଗେଇ ଚାଲିଛି । ଫଳରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋଟ କୃଷି ଜମିର କେବଳ ତିନିଭାଗରୁ ଭାଗେ ଏବେ ଚାଷୀଙ୍କ ହାତରେ ରହିଛି । ଅନ୍ୟ ଦୁଇଭାଗ ମହାଜନ, ଜମିଦାର ଓ ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ହାତକୁ ଚାଲିଗଲାଣି । ଭାରତ ସହିତ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ତୁଳନା କରାଯାଉ । ଫ୍ରାନ୍ସରେ ମୋଟ ଚାଷଜମିର ଶତକଡ଼ା ୬୦ ସ୍ୱିଜରଲାଣ୍ଡରେ ଶତକଡ଼ା ୮୦ ଓ ଜର୍ମାନୀରେ ଶତକଡ଼ା ୮୮ ଭାଗ ଜମିର ଏବେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ମାଲିକ ହେଉଛନ୍ତି କୃଷକ ।

"ବୋଝ ଉପରେ ନଳିତା ବିଡ଼ା" ଭଳି ଏ ନିପଟ ଦରିଦ୍ର ଓ ଦୁଃସ୍ଥ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଉପରେ ଋଣଭାର ପର୍ବତଭାର ଭଳି ରହିଛି । ମନୁମାଶାନଙ୍କ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ଜମିରୁ ଅନ୍ତତଃ ୬୦୦ ଟଙ୍କା

ଆୟ କରୁଥିବା ଭାରତୀୟ କୃଷକକୁ ଅନ୍ୟୁନ୍ ୪ ଏକର ଜମିର ମାଲିକ ରୂପେ ଧରାଯାଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ୪ ଏକର ଜମି ନ ଥିଲେ ୨୦୦ ଟଙ୍କା ବାର୍ଷିକ ଆୟ ହେବା ବର୍ତ୍ତମାନର ଉତ୍ପାଦନ ଅନୁପାତରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏଭଳି ଜଣେ କୃଷକକୁ ତାହାର ଏହି ଆୟ ମଧ୍ୟରୁ ସରକାରୀ ଖଜଣା ୩୦, ମହାଜନଠାରୁ ଆଣିଥିବା ଋଣ ବାବଦ ସୁଧ ୫୦, ଏଭଳି ମୋଟ ୮୦ ଟଙ୍କା ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଗଣିଦେବାକୁ ପଡ଼େ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଯେଉଁ ୧୨୦ ଟଙ୍କା ରହିଲା ସେଥିରେ ହଳ ବଳଦ ଖର୍ଚ୍ଚ, ୪ ଏକର ଜମିର ଚାଷକାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇ କୁଟୁମ୍ବ ପରିପୋଷଣ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଏହାର ଅର୍ଥ ଏହି ହେଲା ଯେ ୪ ଏକର ଚାଷ ଜମିର ମାଲିକ ହୋଇଥିବା ଜଣେ ଭାରତୀୟ କୃଷକ ଭାଗ୍ୟରେ ମାସିକ ୧୦ ଟଙ୍କାରୁ ଅଧିକ ଜୁଟେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତାକୁ ଋଣ କରି କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇବାକୁ ପଡ଼େ ଏବଂ ସେ କ୍ରମଶଃ ଋଣଭାରରେ ନିଃସ୍ବ ହୋଇପଡ଼େ । ଏହିଭଳି ଭାବରେ ଭାରତୀୟ କୃଷକମାନେ ଋଣରେ ବୁଡ଼ି ରହିଛନ୍ତି । ନିମ୍ନଲିଖିତ ହିସାବରୁ ଇଂରେଜ ଶାସନରେ ଭାରତୀୟ କୃଷକମାନଙ୍କ ଋଣ କିଭଳି ବଢ଼ିଚାଲିଛି ତାହା ଜଣାଯାଏ :—

୧୮୯୫	...	ମୋଟ କୃଷିଋଣ	୪୫	କୋଟି
୧୯୧୧	...	,,	୩୦୦	,,
୧୯୨୫	...	,,	୬୦୦	,,
୧୯୨୮	...	,,	୯୦୦	,,
୧୯୩୫	...	,,	୧୨୦୦	,,
୧୯୩୭	...	,,	୧୮୦୦	,,
୧୯୩୯	...	,,	୧୨୦୦	,,

ମିଷ୍ଟର ପି. ଜେ. ଟମାସ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ୧୯୩୯ ବେଳକୁ କୃଷିଜାତ ୧୨ ଶହକୋଟି ବୋଲି ଯାହା ଧରାଯାଇଛି, ତାହା ଖୁବ୍ କମ୍ ହାରରେ ଧରାଯାଇଛି । ତାହା ଅନ୍ୟୂନ ଦୁଇ ହଜାର କୋଟି ହେବା ଉଚିତ । କାରଣ ୧୯୨୯ ରୁ ୧୯୩୪ ଭିତରେ କୃଷିଜାତ ପଦାର୍ଥର ଦର ଶତକଡ଼ା ୫୦ କମିଯାଇଥିଲା ।

ବ୍ୟାଧି ଓ ଅନଶନ

ଅଧ୍ୟାପକ କେ. ଟି. ସାହା ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଭାରତର ଜନସାଧାରଣ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପରିମାଣରେ ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବାକୁ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହାର ଫଳ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତି ୩ ଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଉପବାସ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନଚେତ୍ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥର ତିନିଭାଗରୁ ଭାଗେ କମାଇବାକୁ ହେବ । ଉପରୋକ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥାଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ସାଧାରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି । ଏହି କାରଣରୁ ଭାରତବାସୀଙ୍କ କର୍ମଶକ୍ତି ଓ ଉଦ୍ୟମ କମି ଅସୁଛି । ଫଳରେ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥର ସର୍ବ ନିମ୍ନ ପରିମାଣର ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ।" (Wealthy and Taxable Capacity of India).

ବାସ୍ତବରେ ଏହି କାରଣରୁ ଯେଉଁ ବର୍ଷ ବନ୍ୟା ମରୁଡ଼ି ଆଦି ନ ହୋଇ ଭଲ ଫସଲ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ୧୩।୧୪ କୋଟି ମହଣ ଯାଏ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଭାରତରେ ଅଭାବ ଘଟେ । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଭୂତପୂର୍ବ ଖାଦ୍ୟବିଭାଗ ସଦସ୍ୟ ସାର୍ ଜ୍ୱାଳାପ୍ରସାଦ ଶ୍ରୀବାସ୍ତବ ଥରେ ଭାରତର ଖାଦ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତି

ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଥିଲେ ଯେ, ଚଳିତବର୍ଷ ମୋଟ ୩୦ ଲକ୍ଷ ଟନ ବା ୮ କୋଟି ସାଢ଼େ ୧୭ ଲକ୍ଷ ମହଣ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଭାରତର ନିଅଣ୍ଟ ପଡ଼ିବ । ଏହି ପରିମାଣରେ ଖାଦ୍ୟ-ଶସ୍ୟ ବିଦେଶରୁ ନ ଆସିଲେ ଭାରତର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦେଖାଦେବ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସେ କହୁଥିଲେ । ବାସ୍ତବରେ ତାହା ସତ୍ୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଭାରତରେ ପ୍ରାୟ ୩୨ କୋଟି ଏକର ଜମିରେ ଚାଷ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିରୁ ୩୦ କୋଟି ଏକରଯାଏ ଜମିରେ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଚାଷ ହୁଏ ଏବଂ ଅନ୍ଦାଜ ୧୩୨ କୋଟି ୨୫ ଲକ୍ଷ ମହଣ ଯାଏ ଖାଦ୍ୟ-ଶସ୍ୟ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଖୁବ୍ ଭଲ ଫସଲ ହେଲେ ୩ କୋଟି ମହଣ ଯାଏ ଖାଦ୍ୟ-ଶସ୍ୟ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଭାରତର ମୋଟ ଆବଶ୍ୟକତା ତୁଳନାରେ ଏହା କମ୍ । ସୁତରାଂ ଅଧିକାଂଶ ଅଧିବାସୀ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଆହାର ନ ପାଇ କ୍ରମଶଃ ଜୀବନୀ ଶକ୍ତି ହରାଉଛନ୍ତି । ଭାରତର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସର୍ଜନ ଜେନରଲ୍ ସାର୍ ଜନ ମେଗ୍ ହିସାବ କରି ଦେଖାଇଛନ୍ତି— "ଭାରତର ଶତକଡ଼ା ୩୯ ଜଣ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପରିମାଣରେ ଆହାର ପାଆନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଦେହ ସାଧାରଣତଃ ପୁଷ୍ଟ ଥାଏ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଶତକଡ଼ା ୬୧ ଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୪୧ ଜଣ ଦରକାର ମୁତାବକ ଖାଇବାକୁ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କର ଦେହ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁଷ୍ଟିଲାଭ କରି ପାରେ ନାହିଁ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଶତକଡ଼ା ୨୦ ଜଣ, ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପାଞ୍ଚଭାଗରୁ ଭାଗେ ଲୋକ ପ୍ରତିଦିନ ଉପବାସ ରହି ପେଟଜ୍ୱାଳାରେ ଅହରହ ଛଟପଟ ହେଉଥାନ୍ତି । ମୋଟ ଉପରେ ଭାରତର ୪୦ କୋଟି ଅଧିବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୮ କୋଟି ଲୋକ ପ୍ରତିଦିନ ଅନଶନରେ କାଳଯାପନ କରୁଛନ୍ତି ।

ଜେଲଖାନାର ବନ୍ଦୀଙ୍କଠାରୁ ହୀନ ଅବସ୍ଥା

ପଣ୍ଡିତ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ୧୯୪୧ରେ -ଡେରାଡୂନ ଜେଲରୁ ଖଲାସ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ଆସିଲେ, ସେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ବକ୍ତୃତାରେ କହୁଥିଲେ—"ଏକ ଛୋଟ ଜେଲଖାନାରୁ ଖଲାସ ହୋଇ ଏକ ବିରାଟ ଜେଲଖାନାକୁ ଆସିଲି।" ଉକ୍ତିଟି ଯଥାର୍ଥରେ ସତ୍ୟ। ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ଇଂରେଜ ଶାସନରେ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ଜେଲଖାନା ଅପେକ୍ଷା ଭଲ ନୁହେଁ; ବରଂ ତାଠାରୁ ଅଧିକ ଖରାପ। ଜେଲଖାନାର କଏଦୀମାନେ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥ ପାଉଥାନ୍ତି, ଭାରତର ବହୁ ଅଞ୍ଚଳର କୃଷକସାଧାରଣ ସେ ପରିମାଣର ଖାଦ୍ୟ-ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ। ଯୁକ୍ତପ୍ରଦେଶର ଜେଲ ନିୟମାବଳୀର 'ସି' ନମ୍ବର ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁଠାରୁ ନିକୃଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ଖାଦ୍ୟ ତାଲିକାରେ ରହିଛି ୨୩ ଅଉନ୍ସ ଅଟା, ୫ ଅଉନ୍ସ ଡାଲି, ୪ ଅଉନ୍ସ ତରକାରି ଓ ଚଟଣୀ। କିନ୍ତୁ ସେହି ତୁଳନାରେ ସେ ପ୍ରଦେଶର ଗାଁ ଗହଳରେ ସାଧାରଣ କୃଷକଙ୍କ ଖାଦ୍ୟ ହେଉଛି ୧୬ ଅଉନ୍ସ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ, ୪ ଅଉନ୍ସ ଡାଲି ଏବଂ ୪ ଅଉନ୍ସ ତରକାରି ଓ ଚଟଣୀ। ବମ୍ବେ ଓ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ହିସାବ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି କଥା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ। ପ୍ରତି କଏଦୀ ଦୈନିକ ବମ୍ବେ ଓ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଜେଲରେ ଯାହା ଖାଇବାକୁ ପାଆନ୍ତି, ସେହି ଅନୁପାତରେ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥ ସେଠାର ଶ୍ରମିକ ଓ କୃଷକମାନେ ମଧ୍ୟ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ। ଦୁଧ, ଘିଅ କଥା ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନ କରିବା ଉଚିତ। ମିଳିତ ବିଶ୍ବ ସଂଘର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କରେ ପରାମର୍ଶଦାତା କମିଟି ପ୍ରତି ଲୋକ ଦୈନିକ ଅନ୍ୟୂନ୍ ୧୯ ଅଉନ୍ସ ଦୁଧ ପିଇବା

ଉଚିତ ବୋଲି ଉପଦେଶ ଦେଉଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖ କଥା ଯେ, ଇଂରେଜ ଶାସନରେ ଭାରତବାସୀ ମୁଣ୍ଡପିଛା କେବଳ ଦୁଇ ଅଉନ୍ସ ଦୁଧ ପାଆନ୍ତି । ଏହା ମଧ୍ୟ ସବୁ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଜୁଟେ ନାହିଁ । କେବଳ ପଞ୍ଜାବରେ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଲୋକେ ଦୈନିକ ୯ ଅଉନ୍ସ ଯାଏ ଦୁଧ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ମାନ୍ଦ୍ରାଜ, ବଙ୍ଗଳା ସମେତ ଅନ୍ୟ ଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଦେଶରେ ହାରାହାରି ମୁଣ୍ଡପିଛା ୩ ଅଉନ୍ସ ଲେଖାଏଁ ପଡ଼େ । ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ ଭାରତରେ ମୋଟ ୨୨୦ ଲକ୍ଷ ଟନ୍ ଦୁଧ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିରୁ କେବଳ ୧୯୦ ଲକ୍ଷ ଟନ୍ ସାଧାରଣଙ୍କ ବ୍ୟବହାରପାଇଁ ମିଳିଥାଏ । ସେ ଦୁଧରୁ ଶତକଡ଼ା ୩୦ ଭାଗ ଦୁଧ ଲୋକଙ୍କୁ ପାନୀୟସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟବହାର କରିବା ପାଇଁ ଦିଆଯାଇ ଅବଶିଷ୍ଟ ଘିଅ, ଖୁଆ, ଛେନା, ଦହି ଇତ୍ୟାଦି ତିଆର ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ମୋଟ ଉପରେ ଆମ ଦେଶରେ ଦୈନିକ ଯେତିକି ଦୁଧ ଦରକାର, ତାହା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତ କିଭଳି ପଛରେ ପଡ଼ିଛି ତାହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ହିସାବରୁ ଜଣାଯିବ ;—

ଦେଶ—	ଦୈନିକ କେତେ ଅଉନ୍ସ ଦୁଧ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ	କେତେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୁଏ
ନ୍ୟୁଜିଲାଣ୍ଡ	୨୪୪	୫୨
ସୁଇଡେନ	୬୯	୬୧
ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଅମେରିକା	୩୭	୩୫
ଇଂଲଣ୍ଡ	୧୪	୩୯
ଭାରତ	୮	୭

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ, ଇଂଲଣ୍ଡରେ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଦୈନିକ ୧୪ ଅଉନ୍ସ ଦୁଧ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଇଉରୋପର ଅନ୍ୟ ଦେଶରୁ ଦୁଧ କିଣି ସେଠାର ଲୋକେ ଦୈନିକ ୩୯ ଅଉନ୍ସ ଲେଖାଏଁ ବ୍ୟବହାର କରଥାନ୍ତି । ଏହା ସେମାନଙ୍କର କ୍ରୟଶକ୍ତି ଥିବାଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବପର ହେଉଛି ।

ଚିନି ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅବଶ୍ୟକୀୟ ଖାଦ୍ୟ । ଭାରତରେ ଆଖୁଚାଷ ଖୁବ୍ ଆଧୁନିକ ଭାବରେ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତୀୟମାନେ ସବୁଠୁଁ କମ୍ ଚିନି ବ୍ୟବହାର କରଥାନ୍ତି । ବର୍ଷକୁ ଜଣେ ଇଂରେଜ ୧୧୨ ପାଉଣ୍ଡ, ଜଣେ ଆମେରିକାବାସୀ ୧୦୭ ପାଉଣ୍ଡ ଏବଂ ଜଣେ ଜାପାନୀ ୨୯ ପାଉଣ୍ଡ ହିସାବରେ ଚିନି ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ହାରାହାରି ଗୁଡ଼ ସମେତ ବର୍ଷକୁ ମାତ୍ର ୨୦ ପାଉଣ୍ଡ ଚିନି ବ୍ୟବହାର କରଥାଏ ।

ଭାରତୀୟ କୃଷି ଅନୁସନ୍ଧାନ କାଉନ୍‌ସିଲ୍ ୧୯୪୪ରେ ଏକ ସ୍ମାରକପତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରି ଭାରତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ମୋଟ ଖାଦ୍ୟ-ପଦାର୍ଥର ଉତ୍ପନ୍ନ ପରିମାଣ ବଢ଼ାଇବାକୁ ହେବ ତାହାର ହିସାବ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବରେ ଦେଇଛନ୍ତି—

ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ	...	ଶତକଡ଼ା	୧୦	ଭାଗ
ଡାଲି	...	,,	୨୦	,,
ଚର୍ବି ଓ ତେଲ	...	,,	୨୫୦	,,
ଫଳ	...	,,	୫୦	,,
ପନିପରିବା	...	,,	୧୦୦	,,
ଦୁଧ	...	,,	୩୦୦	,,
ଅଣ୍ଡା ଓ ମାଛ	...	,,	୩୦୦	,,

ବର୍ତ୍ତମାନର ଜନସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିମାଣରେ ଖାଦ୍ୟ-ପଦାର୍ଥ ଉତ୍ପାଦନରେ ଯଦି ବୃଦ୍ଧି କରା ନ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ତିନିଭାଗରୁ ଦୁଇଭାଗ ଲୋକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁଭଳି ଅନଶନ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧାଶନରେ କାଳ କଟାଉଛନ୍ତି ତାହା ଦୂର ହେବ ନାହିଁ ।

ଏହିଭଳି ଭାବରେ ଆମେମାନେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ଯେ ଭାରତବାସୀ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିମାଣରେ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ପାଉ ନାହାଁନ୍ତି । ସୁତରାଂ ସେମାନେ ଯେ ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ଓ ଅକ୍ଷମ ହୋଇ ପଡ଼ିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ବ୍ୟାଧିଫଳରେ ମୃତ୍ୟୁ ସଂଖ୍ୟା ବଢୁଛି । ଭାରତରେ ପ୍ରତି ହଜାର ପିଛା ୨୫ ଜଣଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ । ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା କେବଳ ୧୨ । ପ୍ରସୂତି ମୃତ୍ୟୁ ପ୍ରତି ହଜାର ପିଛା ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାରେ ୨,୪ରୁ ୮-୫ ଭିତରେ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ୨୪.୫ । ବର୍ଷକରୁ କମ୍ ବୟସ୍କ ଶିଶୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ସଂଖ୍ୟା ଭାରତରେ ପ୍ରତି ହଜାର ପିଛା ୧୬୪ । ଏ ସଂଖ୍ୟା ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟତ୍ର ବିରଳ । ଇଂଲଣ୍ଡରେ ପ୍ରତି ହଜାରରେ କେବଳ ୫୬ ଜଣ ଶିଶୁ ମରନ୍ତି ।

ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ୩୦ ବର୍ଷ ଭିତରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂକ୍ରାମକ ରୋଗରେ ଭାରତରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକ ମରିଛନ୍ତି—

କଲେରା	...	୧ କୋଟି ୭୫ ଲକ୍ଷ
ଇନ୍‌ଫ୍ଲୁଏଞ୍ଜା	...	୧ କୋଟି ୪୦ ଲକ୍ଷ
ପ୍ଲେଗ	...	୧ କୋଟି ୨୫ ଲକ୍ଷ
ମ୍ୟାଲେରିଆ	...	୩ କୋଟି

ଏହାଛଡ଼ା ପ୍ରତିରୋଧ୍ୟ ବ୍ୟାଧିଯୋଗୁଁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ୫୦ରୁ ୬୦ ଲକ୍ଷ ଯାଏ ଲୋକ ମରନ୍ତି । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଅନ୍ୟୂନ୍ ୧୦ କୋଟି ଲୋକ ମ୍ୟାଲେରିଆ ଭୋଗନ୍ତି ।

ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଜୀବନଦୀପ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ନିର୍ବାପିତ ହୋଇଯାଏ । ୧୯୩୧ର ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତି ହଜାରରେ ଭାରତରେ ମୃତ୍ୟୁ ସଂଖ୍ୟା ୨୪ ଓ ଜନ୍ମ ସଂଖ୍ୟା ୩୩ । ସେହି ସମୟର ହିସାବ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପ୍ରତି ହଜାର ପିଛା ଆମେରିକା, ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଜର୍ମାନୀର ମୃତ୍ୟୁ ସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ଯଥାକ୍ରମେ ୧୧.୩, ୧୧ ଓ ୧୨.୫ । ୧୯୩୧ର ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ପୃଥିବୀର କେଉଁ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ହାରାହାରି ଆୟୁଷ କେତେ ଏବଂ ସେଥିରେ ଭାରତର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠି, ତାହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ହିସାବରୁ ଜଣାଯିବ :—

ନ୍ୟୁଜିଲଣ୍ଡ	୬୭	ବର୍ଷ
ସୁଇଡେନ ଓ ନରୱେ	୬୩	,,
ଇଂଲଣ୍ଡ	୬୨	,,
କାନେଡ଼ା	୬୦	,,
ଫ୍ରାନ୍ସ	୫୭	,,
ରୁଷିଆ	୪୫	,,
ଜାପାନ	୪[illegible]	,,
ମିଶର	୩୩	,,
ଭାରତ	୨୭	,,

ସରକାରୀ ବିବରଣୀରୁ ଅଦ୍ଭୁତ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ଯେ, ୧୯୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କେବଳ ଇନ୍‌ଫ୍ଲୁଏଞ୍ଜା ରୋଗରେ ଭାରତରେ ଯେତେ ଲୋକ ମଲେ, ସେତେ ଲୋକ ପ୍ରଥମ ମହା ଯୁଦ୍ଧରେ ମରି ନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ୧୯୧୮ ୧୯ରେ ଏହି ଇନ୍‌ଫ୍ଲୁଏଞ୍ଜା ରୋଗରେ ଭାରତରୁ ଦେଢ଼ କୋଟି ଯାଏ ଲୋକ ମରିଥିଲେ ।

ସାର୍ ଜନ ମାଗ୍ୱା ଲେଖିଛନ୍ତି — "ଭାରତରେ ୧୩୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଯୌନ ବ୍ୟାଧି, ୭୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଟି. ବି. ଓ ୬୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଅନ୍ଧାରକଣା ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତ ।"

ଏହିଭଳି ଭାବରେ ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ଜନତା ଘୋର ଅପମୃତ୍ୟୁରେ ପଡ଼ୁଛନ୍ତି । ଅଥଚ ଏହାର ପ୍ରତିକାର ପାଇଁ କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟବସ୍ଥା

ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଚିକିତ୍ସାବିଜ୍ଞାନର ବିଶେଷ ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଶାସନାଧୀନରେ ରହି ଭାରତ ତାହାର ଆଶାଜନକ ସୁଫଳ ପାଇପାରି ନାହିଁ । ଭାରତର ୪୦ କୋଟି ଲୋକଙ୍କ ଚିକିତ୍ସା ନିମନ୍ତେ ଇଂରେଜ ସରକାର ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଦରକାର ତୁଳନାରେ ଅତି କମ୍ । ସମଗ୍ର ବ୍ରିଟିଶ ଭାରତରେ ଛୋଟ ବଡ଼ ମୋଟ ଡାକ୍ତରଖାନାର ସଂଖ୍ୟା ୭୦୦୦ରୁ କମ୍ । ସହର ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରତି ୧୩ ହଜାର ଓ ମଫସଲ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରତି ୫୩ ହଜାର ଲୋକଙ୍କ ପିଛା ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଡାକ୍ତରଖାନା ରହିଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ପ୍ରତି ୪୩ ହଜାର ମହିଳାଙ୍କ

ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ହିସାବରେ ଭାରତରେ ମୋଟେ ୨୨୭ଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମହିଳା ଡାକ୍ତରଖାନା ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏହି ଡାକ୍ତରଖାନା ଗୁଡ଼ିକରେ ଭାରତର ମୋଟ ମହିଳା ସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରତି ୧ ହଜାରଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଖଟିଆ ରହିଛି ।

ଜାପାନର ଜନସଂଖ୍ୟା ବଙ୍ଗଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ କମ୍ । ଅଥଚ ଜାପାନର ମୋଟ ଡାକ୍ତରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷା ଭାରତର ଡାକ୍ତରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବେଶି ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜାପାନରେ ପ୍ରତି ଦୁଇ ହଜାର ଲୋକଙ୍କ ପିଛା ଜଣେ ଡାକ୍ତର ରହୁଣ ବେଳକୁ ଆମ ଦେଶରେ ୫୦ ହଜାର ଲୋକଙ୍କ ପିଛା ମାତ୍ର ଜଣେ ଡାକ୍ତର ରହେ । କେବଳ ପ୍ରତି ଦୁଇହଜାର ଲୋକଙ୍କ ପିଛା ଯଦି ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ଡାକ୍ତର ଥାଆନ୍ତେ, ତାହାହେଲେ ଭାରତରେ ଅନ୍ୟୂନ ଦୁଇଲକ୍ଷ ଡାକ୍ତର ରହନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ମୋଟ ଡାକ୍ତରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୪୨ ହଜାର ।

ଭାରତରେ ପ୍ରଥମ ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲ ୧୮୨୨ରେ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ମାଡ୍ରାଜ ଓ କଲିକତା ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜ ଦୁଇଟି ୧୮୩୫ରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଧାତ୍ରୀବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କୀୟ ଟ୍ରେନିଂ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ମାଡ୍ରାଜରେ ୧୮୫୪ରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଶାଜନକ ଭାବରେ ଡାକ୍ତର ତାଲିମ୍ କିମ୍ବା ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟବସ୍ଥା କିଛି ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଇଂଲଣ୍ଡର ମୋଟେ ୪ କୋଟି ୧୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ କି ବିପୁଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବା ନ ହୋଇଛି ! ସେଠାରେ ପ୍ରତି ୭୭୫ ଜଣ ଲୋକଙ୍କ ପିଛା ଜଣେ ଡାକ୍ତର ଓ ପ୍ରତି ଡାକ୍ତର ପିଛା ଦୁଇଜଣ ନର୍ସ ରହିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଭାରତରେ ମୋଟ ୨୧ ହଜାର ୫୦୦ ଡାକ୍ତର ଓ

୧ ଲକ୍ଷ ୧୦ ହଜାର ନର୍ସ ଅଛନ୍ତି । ଭାରତରେ ତାଲିମ୍ ହୋଇଥିବା ନର୍ସଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମୋଟେ ୭୧୩୦ । ଏ ସ୍ୱର୍ଗ ପାତାଳ ପ୍ରଭେଦ !!

ଯେ କୌଣସି ସଭ୍ୟ ସରକାର ଜନ୍ମରୁ ମରଣଯାଏ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସୁଖ ସୁବିଧା ପାଇଁ ସକଳପ୍ରକାର ଯୋଜନା ତିଆରି କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କର ସେ ଅଡ଼କୁ ମୋଟେ ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ଏକ ପ୍ରକାର ଲୋକଙ୍କର ମରଣପାଇଁ ଆୟୋଜନ କରିବାହିଁ ବିଦେଶୀ ସରକାରଙ୍କ ନୀତି ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ କିଏ ?

ବର୍ତ୍ତମାନ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତି ଯେ, ଭାରତର ଏହି ଶୋଚନୀୟ ଅର୍ଥିକ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଲାଗି ଦାୟୀ ସରକାର ନା ତାର କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧମାନ ଜନସଂଖ୍ୟା ? ସେମାନଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ । କାରଣ ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅନ୍ୟୂନ୍ ୪ଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲାଣି । ସୁତରାଂ କେବଳ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଦିଗରୁ ଯଦି ବିଚାର କରାଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଭାରତର ସକଳ ପ୍ରକାର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇଁ ଏହି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଉପରେ ସହଜରେ ଦୋଷ ଲଦି ଦିଆଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ନିରପେକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରେ ବିଚାର କଲେ, ସ୍ୱତଃ ମନରେ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ଯେ, ଏହି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟରେ ହୋଇଛି ନା କେବଳ ଭାରତରେ ହୋଇଛି ? ଯଦି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସବୁ

ଦେଶରେ ଏହିଭଳି ଉଚ୍ଚହାରରେ ହୋଇଥାଏ, ତାହାହେଲେ ସେ ସବୁ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତ ପଛରେ ପଡ଼ୁଛି କାହିଁକି ? ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା କଣ ହୋଇଛି, ତଳଲିଖିତ ହିସାବରୁ ତାହା ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେବ ।

(୧) ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା

୧୭୦୦	ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ	...	୧୦ କୋଟି
୧୭୫୦	,,	...	୧୩ କୋଟି
୧୮୫୦	,,	...	୧୫କୋଟି
୧୮୮୧	,,	...	୨୪ କୋଟି ୪୦ ଲକ୍ଷ
୧୯୩୧	,,	...	୩୫ କୋଟି ୩୦ ଲକ୍ଷ
୧୯୪୧	,,	...	୩୮ କୋଟି ୮୦ ଲକ୍ଷ

(୨) କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଶତକଡ଼ା କେତେ ଲୋକେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ		ବୃଦ୍ଧିହାର
୧୮୭୧—୮୧	...	ଶତକଡ଼ା ୧.୫
୧୮୮୧—୯୧	...	,, ୯.୬
୧୮୯୧—୧୯୦୧	...	,, ୧.୪
୧୯୦୧—୧୯୧୧	...	,, ୬.୪
୧୯୧୧—୧୯୨୧	...	,, ୧.୨
୧୯୨୧—୧୯୩୧	...	,, ୧୦.୬
୧୯୩୧—୧୯୪୧	...	,, ୧୫.୦

ବୁପରେକ୍ସ ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ ୧୮୭୦ରୁ ୧୯୩୦ ଭିତରେ ଭାରତରେ ଶତକଡ଼ା ୩୦.୭ ଭାଗ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ଏହି ସମୟ ଭିତରେ ୟୁରୋପର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିଦେଲେ ଭାରତ ତୁଳନାରେ ସେ ସବୁ ଦେଶରେ ବହୁଗୁଣ ଅଧିକ ହାରରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥିବା ଜଣାଯିବ । ରୁଷିଆକୁ ଛାଡ଼ିଦେଇ ସମଗ୍ର ୟୁରୋପରେ ଏହି ସମୟ ଭିତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ଶତକଡ଼ା ୫୪ ଭାଗ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଛି । ବିଭିନ୍ନ ୟୁରୋପୀୟ ରାଜ୍ୟଗୁଡିକ ପ୍ରତି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଦୃଷ୍ଟିଦେଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ, ଏହି ସମୟ ଭିତରେ ରୁଷିଆରେ ଶତକଡ଼ା ୧୧୫ ଭାଗ, ଜର୍ମାନୀରେ ୬୦, ଇଟାଲୀରେ ୬୭, ଇଂଲଣ୍ଡରେ ୬୭ ଭାଗ ଅଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଛି । ୧୬୫୦ ବେଳକୁ ପୃଥିବୀରେ ଶ୍ୱେତକାୟ ଜାତିର ଜନସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ୧୦ କୋଟି । ତାହା ୧୯୩୦ ବେଳକୁ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ୭୫ କୋଟିରେ ଅସ ରହୁଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ମୋରଲାଣ୍ଡ ହିସାବ କରି ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଯେ ଅକବର ବାଦଶାହାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁଠାରୁ ୧୯୩୦ ପାଏ ଭାରତରେ ମୋଟ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଛି, ତାହା ତୁଳନାରେ ୟୁରୋପରେ ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଗୁଣ ଅଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଛି ।

ଡକ୍ଟର କିଂସ୍‌ଲେ ଡାଭିଡ଼ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ୧୮୭୨ ଠାରୁ ୧୯୪୧ ଭିତରେ ଭାରତରେ ଶତକଡ଼ା ୫୪ ଭାଗ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଠିକ ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଶତକଡ଼ା ୫୬ ଭାଗ ଜନସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ୧୮୨୧ରୁ ୧୮୯୧ ଯାଏ ୬୦ ବର୍ଷର ହିସାବ ଯୋଗକଲେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଜନ—

ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର ଶତକଡ଼ା ୮୧ ଯାଏ ଉଠିବ । ଜାପାନର ହିସାବ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଅଦ୍ଭୁତ ଅଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ୧୮୭୩ରୁ ୧୯୪୨ ଯାଏ ୬୯ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଜାପାନରେ ଶତକଡ଼ା ୧୩୬ ଭାଗ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଛି । ଉପରୋକ୍ତ ହିସାବମାନ ପ୍ରତି ଭଲରୂପେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ଯଦି କେହି କହନ୍ତି ଯେ ଭାରତର ସକଳ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ହେଉଛି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି, ତାହାହେଲେ ତାଙ୍କର ଉକ୍ତି ନିରପେକ୍ଷ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । କାରଣ ଆମେ ଦେଖୁଥାଉଁ ଯେ, ଭାରତ ସମେତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସକଳ ଦେଶରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । କିନ୍ତୁ ଭାରତକୁ ପଛରେ ପକାଇ ଦେଇ ଅନ୍ୟ ସବୁ ଦେଶ ସବୁ ଦିଗରେ ଉନ୍ନତି କରିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ପ୍ରକୃତିର ବିଡ଼ମ୍ବନା ବୋଲି ନ କହି ସରକାରୀ ଅପାରଗତା ଓ କୁଶାସନର ଫଳ ବୋଲି କହିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞ 'ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକସଂଖ୍ୟା' ଶୀର୍ଷକ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ 'ସହକାର' [୨୪ ଭାଗ ୫ମ ସଂଖ୍ୟା]ରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—"ପ୍ରକୃତିର ବିଡ଼ମ୍ବନା ଯେ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ଦେଶରେ ଜନ୍ମର ପରିମାଣ ଅଳ୍ପ ହେବା ସ୍ଥଳେ ଦରିଦ୍ର ବାଙ୍ଗାଲ ଦେଶରେ ଲୋକସଂଖ୍ୟା ଅବିରତ ଗତିରେ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ସୁଶୀତଳ ତରୁଚ୍ଛାୟା କବିଦୃଷ୍ଟିରେ ଯେତେ କମନୀୟ ହେଉ ପଛକେ ପଥ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥିତ ତରୁତଳ ଯାର ଚିର ବାସସ୍ଥଳୀ ତାର ସନ୍ତାନ ମୃତ୍ୟୁ କୌଣସି ଦେଶ ବା ଜାତି ପକ୍ଷରେ ଗୌରବର ବ୍ୟାପାର ହୋଇ ନ ପାରେ ।"

ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଇଂରେଜ ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞଙ୍କ ମତାମତ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାଷାରେ କହିଛନ୍ତି ଯେ—

“ଭାରତରେ ଶସ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ପାଇଁ ଯେଉଁବଳ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସମ୍ପଦ ରହିଛି, ସେଥିରେ ଅଗାମୀ ଶତବର୍ଷ ଧରି ଯେତେ ଲୋକ ବୃଦ୍ଧି ହେଉନା କାହିଁକି ସେମାନଙ୍କୁ ପୋଷଣ କରି ହେବ ।”

(“The Indian people have in their agricultural resources alone, sufficient potential power of production to support any increase of population which is likely to take place within the next hunderd years”—The World population Problems by Mr. Williams Wilkinsons.)

ଭାରତ ଏକ ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟ । ସେଥିରେ ପୁଣି ଶସ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ଯୋଗ ଉର୍ବର ଜମି ଓ ବିଭିନ୍ନ ଶିଳ୍ପକାର୍ଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଖଣିଜ ପଦାର୍ଥ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚୁର ରହିଛି । ଅଥଚ ଭାରତ ପୃଥିବୀର ଦରିଦ୍ରତମ ଦେଶରୂପେ ପରିଚିତ । ବିପୁଳ ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ପଞ୍ଚମାଂଶ ଲୋକ ଅହରହ ଜଠର ଜ୍ୱାଳା ଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ସରକାର ବିଗୃହଲେ କଣ ଏହାର ପ୍ରତିକାର କରି ପାରନ୍ତେ ନାହିଁ ? ଏ ଦେଶରେ କୃଷି ପ୍ରଣାଳୀ ଯେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଧରଣର ଏବଂ ଅଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନ ଏ ଦିଗରେ ବିଶେଷ ସହାୟତା କରି ନାହିଁ, ଅଧ୍ୟାପକ ସଦାଶିବ ମିଶ୍ର ତାହା ଅନାୟସ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ ସରକାର ନା ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି । ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ‘ଓଡ଼ିଆ କୃଷକ’ ବହିରେ ଯଥାର୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ସରକାର ଯେପରି ଭାବରେ ଉଦାସୀନତା ଦେଖାଇ କାର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାଳନା କରୁଛନ୍ତି ସେଥିରେ କୃଷକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଉନ୍ନତି

ସମ୍ଭବପର ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଉ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ କୃଷିବିଭାଗରେ ଆମ ସରକାର ଯାହା ବ୍ୟୟ କରନ୍ତି ତାହା ନଗଣ୍ୟ କହିଲେ ଚଳେ । ସମଗ୍ର ଜନସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ହଜାର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ କୃଷି ବିଭାଗରେ

ଆମେରିକାରେ	୧୦୨୦ ଟଙ୍କା
ଇଂଲଣ୍ଡରେ	୯୬୦ ,,
ଜର୍ମାନୀରେ	୯୪୫ ,,
ଇଟାଲୀରେ	୨୫୫ ,,

ବ୍ୟୟ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ ଭାରତରେ ବ୍ୟୟ ହେଉଛି ମୋଟେ [illegible] ଟଙ୍କା । ଏଥିରୁ କୃଷିର ଅବସ୍ଥା କି ଶୋଚନୀୟ ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଅଜ୍ଞକାଲ କୃଷିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସରକାର ଯାହା ବ୍ୟୟ କରିଆନ୍ତି ତାହା କେତେକଣ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଉଦର ପୋଷଣ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ଏହି ନାରକୀୟ ଅବହେଳାର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ପରିଣତି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ

ଭାରତରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ—ବିଶେଷତଃ ଇଂରେଜ ଶାସନରେ ଭାରତରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ପ୍ରତିବର୍ଷ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହା ଦେଖାଯାଉଛି । ପଞ୍ଜାବର ହିସାର ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ବିଜାପୁର ଅଞ୍ଚଳ ଗତ କେତେବର୍ଷ ହେଲା ଚିରଦୁର୍ଭିକ୍ଷ-ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ଅଞ୍ଚଳରୂପେ ପରିଣତ ହେଲାଣି । ଅଥଚ ଇଂରେଜଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ

ଟିପୁ ସୁଲତାନଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ କାଳରେ ସେହି ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଅଞ୍ଚଳ କିଭଳି ସୁଖ-ଶାନ୍ତିର ନୀଡ଼ ହୋଇ ରହିଥିଲା ତାହା ଜଣେ ଫରାସୀ ଲେଖକ ସମୁଲ୍ଲିଖିତ ଭାବରେ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି—"ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କଲି, ସେତେବେଳେ ମୋର ମନେହେଲା, ଯେପରି ମୁଁ ଅତୀତର ସେହି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗର କୌଣସି ଏକ ଅଡ଼ମ୍ବରହୀନ ସୁଖ-ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଶରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲି । ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ଚିହ୍ନ ଏଠାରେ ଦେଖି ନାହିଁ । ଲୋକେ ଏଠାରେ ହସ ଖୁସି, ଉତ୍ସାହୀ ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟବାନ ଥିବା ଦେଖିଲି ।" (When I entered the Country of the Marhattas, I thought my self in the midst of simplicity and happiness of the golden age.............misery was unknown ....the people were cheerful, vigorous and in high health.)

ଲେଫ୍‌ଟେନାଣ୍ଟ କର୍ଣ୍ଣେଲ ମୁର୍ ନାମକ ଜଣେ ଭ୍ରମଣକାରୀ ମଧ୍ୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭାରତ ସମ୍ପର୍କରେ ଠିକ୍ ଏହିଭଳି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଅଥଚ ଇଂରେଜ ଶାସନ ଆରମ୍ଭ ହେବା ପରେ ଏ ଦେଶ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଏକପ୍ରକାର ସ୍ଥାୟୀ ବାସସ୍ଥଳୀ ହୋଇ ରହିଛି । କମ୍ପାନୀ ଅମଳରେ ୱାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସ୍‌ଙ୍କ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଯେ, ୧୭୭୦ ର ବଙ୍ଗ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷରେ ସେ ଦେଶର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ଅଧିବାସୀ ପ୍ରାଣ ହରାଇଥିଲେ । ତା ପରଠାରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ଦେଶରେ ବହୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦେଖାଦେଇଛି । ସରକାରୀ ହିସାବରୁ ପ୍ରକାଶ ଯେ, ୧୬୬୪ ରୁ ୧୮୮୦ ଭିତରେ ଚଉଦବାର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୦୦ ରୁ ୧୮୨୫ ଭିତରେ ୫ ବାର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସେଥିରେ ୧୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ମରିଥିଲେ । ୧୮୨୫ ରୁ

୧୮୫୦ ଉତରେ ଦୁଇବାର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇ ୮ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟାଇଥିଲା । ୧୮୫୦—୧୯୦୦ ମଧ୍ୟରେ ୨୪ ବାର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏହିସବୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଯୋଗୁ ମୋଟ ୩ କୋଟି ୨୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁବାର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦେଖା ଦେଇଛି; କିନ୍ତୁ ୧୯୪୩ ର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଭଳି ଶୋଚନୀୟ ଘଟଣା ଘଟି ନ ଥିଲା । ଏକା ବଙ୍ଗଦେଶରେ ୩୫ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କର ଏହି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷରେ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇ ଯାଇଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ବି ଏ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷରେ ୪୦ ହଜାର ପାଏ ଲୋକ ମରିଛନ୍ତି ।

ଇଂରେଜ ଶାସନରେ ଏଭଳି ଘନ ଘନ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦେଖା ଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରଗତିଧର୍ମୀ ଇଂରେଜ ଇତିହାସକାର ଏସବୁ ଘଟଣାକୁ ଘୋଡ଼ାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଯାଇ ମୋଗଲ ଅମଳକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିଥାନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକ ଭିନ୍‌ସେଣ୍ଟ ସ୍ମିଥ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ 'ଭାରତ ଇତିହାସ' (Oxford History of India)ରେ ଏହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଦେଇଯାଇଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ନିରପେକ୍ଷ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତାହା କେବଳ ପ୍ରଚାର ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ ।

ଶିକ୍ଷାର ଆଲୋକ ନା ଅନ୍ଧକାର

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ଦେଶର ଛାତ୍ରମାନେ ବିଲାତରେ ଶିକ୍ଷା ପାଇବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଦେଶକୁ ଫେରି ବିଶେଷଜ୍ଞ ବୋଲାଉଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦିନ ଥିଲା

ଯେତେବେଳେ ଆମ ଦେଶରୁ ଲୋକେ ବିଦେଶକୁ ଯାଇ ଶିକ୍ଷା ଦାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ସବୁ କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ଭୁଲି ଗଲୁଣି । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ତକ୍ଷଶୀଳା, ବିକ୍ରମଶୀଳା, ନାଳନ୍ଦା ଆଦି ପୃଥିବୀପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକର କଥା ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଦିନେ ଭାରତବର୍ଷ କି ଶିକ୍ଷା କି ସଭ୍ୟତା ସବୁ ଦିଗରେ ପୃଥିବୀର ମଉଡ଼ମଣି ହୋଇ ରହିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଜି ଭାରତ ସେ ଗୌରବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହରାଇ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିରକ୍ଷର ଦେଶରୂପେ ପରିଣତ ହେଲଣି । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରଧାନତଃ ଦାୟୀ ବିଦେଶୀ ସରକାର । ଆମ ଦେଶ ଯଦି ପରାଧୀନ ହୋଇ ରହି ନ ଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଅବଶ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ଏଭଳି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତରେ ଶାସନଭାର ପଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶର ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ନାହିଁ । ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ଭାରତର ପ୍ରତି ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା ବୋଲି ଇଂରେଜ ଲେଖକମାନେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ମହାପଣ୍ଡିତ ମାକ୍ସମୁଲର ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି ଯେ, ଇଂରେଜଙ୍କ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ କେବଳ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ୮୦ ହଜାର ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ପ୍ରତି ୪୦୦ ଜଣ ପିଲଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରତି ଗ୍ରାମର ଅଧିକାଂଶ ଜନତା ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣିଥିଲେ । ପଞ୍ଜାବର ଜଣେ ଭୁତପୂର୍ବ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗ ଡିରେକ୍ଟର ଡକ୍ଟର ଲିଟିନର ମଧ୍ୟ ଏ କଥାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ୧୮୩୦ ରେ ଜଣେ ଇଂରେଜ ବକ୍ତା ଭାରତ ଓ ବିଲାତର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କରେ ତୁଳନାତ୍ମକ ଏକ ଭାଷଣ ଦେଇ କହିଥିଲେ ଯେ, ଭାରତର ଗାଁ ଗହଳରେ ପିଲଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲାଭଳି ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରଚଳନ ରହିଛି, ସ୍କଟଲାଣ୍ଡ ଅଞ୍ଚଳ ଭଳି

ସେ ଭଳି ଉପଯୋଗୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରଚଳନ ଥିବା କୌଣସିଠାରେ ସେ ଦେଖି ନ ଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ପରେ ଭାରତର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର କ୍ରମେ ଅବନତି ଘଟିଲା । କାରଣ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଇଂରେଜ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ନୀତି ହେଲା ଯେ—"We must at present do our best to form a class who may be interpreted between us and the millions we govern—a class of persons Indian in blood and colour but English in taste, in opinions, in morals, in intellect."—

ଏହାର ସାରାଂଶ ହେଉଛନ୍ତି, ଭାରତରେ ଏଭଳି ଏକ ଦଳର ଲୋକଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି କରାଯିବ, ଯେଉଁମାନେ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ରକ୍ତରେ ଭାରତୀୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ବିବେକ ଓ ଅଭିରୁଚିରେ ଇଂରେଜ ହୋଇ ରହିବେ । ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତରେ ଗଢା ଏହି ତଥାକଥିତ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀଗଣ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଶାସନ କରିବାରେ ଇଂରେଜ ଶାସକମାନଙ୍କ ହାତବାରିସୀ ହୋଇ ରହିବେ ବୋଲି ଲର୍ଡ଼ ମେକ୍‌ଲେ ଏହି ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ ।

୧୮୩୫ରେ ଭାରତର ତତ୍କାଳୀନ ବଡ଼ଲାଟ ଲର୍ଡ ବେଣ୍ଟିଙ୍କ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ କରି ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଇଂରେଜୀ ସାହିତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ସେମାନଙ୍କୁ 'ଧନ୍ୟ' କରିବେ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ । ଲର୍ଡ଼ ବେଣ୍ଟିଙ୍କଙ୍କ ଏହି ଘୋଷଣା ପରେ ଭାରତର ଗାଁ ଗହଳରେ ଯେଉଁ ଗ୍ରାମ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ଓ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା, ତାହା ମୂଳୋତ୍ପାଟିତ ହେଲା । ସରକାର ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାପାଇଁ କୌଣସି ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ ନାହିଁ । ଫଳରେ

୧୯୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ଭାରତର ପ୍ରତି ପାଞ୍ଚୋଟି ଗାଁ ଭିତରୁ ଚାରୋଟି ଗାଁରୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଉଠି ଯାଇଥିଲା,—ଏହା ଲର୍ଡ଼ କର୍ଜନ ନିଜେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯାଇଛନ୍ତି ।

୧୮୧୩ ରେ ଭାରତ ସରକାର ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରସାର ପାଇଁ ବଜେଟରେ କେବଳ ଲକ୍ଷେଟଙ୍କା ବରାଦ୍ କରିଥିଲେ । ତାହା ମଧ୍ୟ ବହୁଦିନ ଯାଏ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ୧୯୦୭ ବେଳକୁ ଭାରତର ସ୍କୁଲକୁ ଯିବା ବୟସର ମୋଟ ୧୮୦ ଲକ୍ଷ ବାଳକ-ବାଳିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ୩୬ ଲକ୍ଷ ବାଳକ-ବାଳିକା ସ୍କୁଲରେ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶତକଡ଼ା ୮୦ ବାଳକ-ବାଳିକାଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଏହି ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମହାମତି ଗୋଖଲେ ୧୯୧୦ ରେ ଭାରତରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଓ ଅବୈତନିକ ହେଉ ବୋଲି ଦାବୀ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୋଖ୍ଲେଙ୍କ ଏହି ନ୍ୟାଯ୍ୟୋଚିତ ଦାବୀ ଇଂରେଜଙ୍କ ଭୋଟ ବଳରେ ନାକଚ ହୋଇଗଲା । ପ୍ରସ୍ତାବଟି ସପକ୍ଷରେ ୧୩ ଟି ଭୋଟ ମିଳିଲା ବେଳକୁ ବିପକ୍ଷରେ ୩୧ ଟି ଭୋଟ ମିଳିଥିଲା । ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଇତିହାସ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଇଂରେଜ ସରକାର ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷାର ଅବାଧ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ତଥାକଥିତ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଫଳରେ ୧୯୪୧ ବେଳକୁ ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା କେବଳ ୧୫ ଜଣଙ୍କୁ 'ଅକ୍ଷରଜ୍ଞ' କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଏହି ୧୫ ଜଣଙ୍କୁ ବାଦ ଦେଲେ ଅନ୍ୟ ୮୫ ଜଣ ଅଧିବାସୀ ନିରକ୍ଷର ।

୧୮୮୧ ଠାରୁ ୧୯୪୧ ଯାଏ ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷାର ଉନ୍ନତି କିପରି ହୋଇଛି, ତାହାର ହିସାବ ଦେଖିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ

ଯେ, କେବଳ ଚୀଣ ଛଡ଼ା ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସଭ୍ୟ ଦେଶରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନାହିଁ । ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୧୮୮୧ରେ ମୋଟ ଶତକଡ଼ା ୩.୫ ୧୯୩୧ ରେ ଶତକଡ଼ା ୮ ଓ ୧୯୪୧ରେ ଶତକଡ଼ା ୧୪ ହୋଇଛି । ଅଥଚ ଗତ ୪୦ ବର୍ଷ ଭିତରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅମେରିକା ଭଣ୍ଡିପକ୍ଷ ସେମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିବା ଫିଲିପାଇନ ଦେଶରେ ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଶତକଡ଼ା ୨ ରୁ ୫୨ କୁ ବଢ଼ାଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ରୁଷିଆର ଉଦାହରଣ ଦେବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ରୁଷିଆ କେବଳ ଗତ ୨୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଶତକଡ଼ା ୨୦ ରୁ ୯୩ କୁ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ାଇପାରିଛି ।

ଭାରତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଶତ ହଜାର ପିଛା ୧୨୦ । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରେ କେବଳ ଦସ୍ତଖତ କରି ଜାଣିଥିବା ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଶିକ୍ଷା ଦିଗରେ ତ୍ରିବାଙ୍କୁଡ଼ ଷ୍ଟେଟ ଭାରତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛି । ସେଠାରେ ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଶତକଡ଼ା ପ୍ରାୟ ୪୮ । ତା ପଛକୁ କୋଚୀନ ଷ୍ଟେଟରେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ୩୫ । ବ୍ରିଟିଶ ଭାରତର କେବଳ ଦିଲ୍ଲୀ ପ୍ରଦେଶ ଭାରତରେ ତୃତୀୟ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛି । ସେଠାରେ ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟ ତୁଳନାରେ ବ୍ରିଟିଶ ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷାର ଅବନତ ଭାରତୀୟଙ୍କ ପ୍ରତି ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ମନୋଭାବର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ଦିଏ ।

ଭାରତ ତୁଳନାରେ ଆମ ଶାସକଗୋଷ୍ଠୀର ଜନ୍ମଭୂମି ଇଂଲଣ୍ଡର ଅବସ୍ଥା କଣ ତାହା ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଦେଖାଯାଉ । ଆମ ଦେଶରେ

୪୦ କୋଟି ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ସର୍ବମୋଟ ବର୍ଷକୁ ୯ କୋଟି ଟଙ୍କା ଶିକ୍ଷା ବାବଦରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଛି । ୧୯୩୮—୩୯ର ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ବିଲାତରେ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଶିକ୍ଷାଖର୍ଚ୍ଚ ଥିଲା ଟ ୩୩୵; ଅଥଚ ସେହି ବର୍ଷ ଭାରତରେ ମୋଟେ ମୁଣ୍ଡପିଛା ସେହି ବାବଦରେ ଅଠଅଣା ତିନି ପଇସା ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଥିଲା । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷା ଦିଗରୁ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଆମେ ବିଲାତର ୭୨ ପାହାଚ ତଳେ ପଡ଼ି ରହିଥାଉଁ ।

୧୯୪୦-୪୧ ରେ ବ୍ରିଟିଶ ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଗରେ ସର୍ବମୋଟ ୩୦ କୋଟି ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଛି । ସେଥିରୁ ସାଢ଼େ ୧୭ କୋଟି ଟଙ୍କା ସାଧାରଣଙ୍କ ଚାନ୍ଦାରୁ ଉଠିଛି । କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଯଦି ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ହୁଏ, ତାହା ହେଲେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବର ଦରଦାମ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ୨୬୭ କୋଟି ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ । ଏଥିରୁ ୨୦୦ କୋଟି ଟଙ୍କା କେବଳ ବେସିକ ପ୍ରଣାଳୀ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷାରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ ।

ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଭୂତପୂର୍ବ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗ ସେକ୍ରେଟରୀ ବିଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ମିଷ୍ଟର ସର୍ଜେଣ୍ଟ ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷାର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଶିକ୍ଷା ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଅର୍ଥାଭାବ ନ ଘଟି ଯଦି ତାଙ୍କ ଯୋଜନାଟି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଏ; ତାହା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଇଂଲଣ୍ଡ, ରୁଷିଆ ଓ ଆମେରିକା ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଅଛନ୍ତି, ସେହି ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଭାରତକୁ ଅନ୍ତତଃ ୫୦ ବର୍ଷ ଲାଗିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ଭାରତ ଶିକ୍ଷା ଦିଗରେ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଅଢ଼ କେବେଁ

ସମକକ୍ଷ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ୫୦ ବର୍ଷ ପରେ ଭାରତ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନକୁ ଅଗେଇ ଚଳିବେଳକୁ ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ସେଠାରେ ଠିଆ ହୋଇ ରହି ନ ଥିବେ; ସେମାନେ ଆହୁରି ବହୁ ଦୂରକୁ ଅଗେଇ ଯାଇଥିବେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ (୧୯୪୭) ଭାରତର ୪୦ କୋଟି ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ମୋଟେ ୧୮ ଗୋଟି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ରହିଛି, ଏଥିରୁ ଛଅଗୋଟି ଭାରତୀୟ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟରେ ଅଛି । ଏହି ସବୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧୀନରେ ସ୍କୁଲ କଲେଜମାନଙ୍କରେ ମୋଟ ୧ ଲକ୍ଷ ୨୦ ହଜାର ଛାତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରନ୍ତି । ଭାରତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋଟ ୩୦୦ କଲେଜ ଅଛି । ଏଥିରୁ ୮୦ ଟି କଲେଜରେ କେବଳ ଡାକ୍ତରୀ, ଇଞ୍ଜିନିଅରିଂ, ବାଣିଜ୍ୟ, ଶିଳ୍ପ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ବୈଷୟିକ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଏ । ମୋଟ ୩୫ ହଜାର ହାଇସ୍କୁଲରେ ୧୨ ଲକ୍ଷ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ପଢ଼ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଛାତ୍ରୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମୋଟେ ଦେଢ଼ଲକ୍ଷ । ଭାରତର ମୋଟ ୬ ଲକ୍ଷ ୭୮ ହଜାର ଗ୍ରାମପାଇଁ ୧ ଲକ୍ଷ ୮୭ ହଜାର ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ରହିଛି । ଏଥିରେ ପୁଣି ପ୍ରାଥମିକ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବା ବୟସର ମୋଟ ୪ କୋଟି ବାଳକ ବାଳିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ କୋଟିଏ ୧୦ ଲକ୍ଷ ବାଳକ ବାଳିକା ସ୍କୁଲକୁ ଯାଆନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପୁଣି ୧୦୦ ଜଣଙ୍କ ଭିତରୁ କେବଳ ୮ ଜଣ ଯାଏ ଠିକ୍ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଉନ୍ନୀତ ହେବାଯାଏ ରହନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର କେବଳ ଶତକଡ଼ା ସାଢ଼େ ୫ ଲୋକ ଶିକ୍ଷା ପାଇଛନ୍ତି ।

ଏହା ହେଉଛି ଭାରତରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର ଅନେକ ବିସ୍ତାର । ଏହାକୁ ଆଲୋକ ନ କହି ଅନ୍ଧକାର କହିବା ବରଂ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ।

ଭାରତରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ବ୍ୟର୍ଥତାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଥରେ ଲେଖିଥିଲେ—"ମାତୃଭାଷା ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷେ ସହଜ । ଜନ୍ମଦିନଠାରୁ ଶିଶୁ ଏହା ଅଲକ୍ଷିତ ଭାବରେ ଶିଖେ । ମାତୃଭାଷାରେ ବିଷୟ ଏବଂ ଭାବର ବୋଧ ଯେପରି ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ହୁଏ ଅନ୍ୟ ଭାଷା ସାହାଯ୍ୟରେ ତାହା ହୁଏ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କୌଣସି ବିଷୟ ଶିକ୍ଷା କଲାବେଳେ ମାତୃଭାଷାର ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ଆମେମାନେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରି ନ ପାରୁଁ । ଇଂରେଜୀ ଭାଷା ସାହାଯ୍ୟରେ ଭାରତୀୟ ସ୍କୁଲ-କଲେଜମାନଙ୍କରେ ସକଳବିଷୟ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉ ଥିବାରୁ ଭାରତୀୟ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଯେ ବହୁ ସମୟ ଓ ଶକ୍ତି ଅପଚୟ ହେଉଛି, ଏଥିରେ ମତାନ୍ତର ହୋଇ ନ ପାରେ । ଭାଷା ଅଡ଼େ ଯେତେ ନଜର ବିଷୟ ଓ ଭାବ ଅଡ଼େ ସେତେ ନଜର ନାହିଁ । ତେଣୁ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତାର ବିକାଶ, ଭାବର ସଂପ୍ରସାରଣ ପକ୍ଷେ ବିଶେଷ ସୁବିଧା ମିଳେ ନାହିଁ । ୟୁରୋପୀୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ଭାରତୀୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ଏହା ତହିଁର ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ମାତୃଭାଷା ସାହାଯ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆ ଗଲେ ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ବହୁତ ଫଳ ମିଳିବ—ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ।'

(ଉତ୍କଳମଣିଙ୍କ ୧୩୨୩ ସାଲରେ ଲେଖା ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧରୁ ସଙ୍କଳିତ)

ଦୁଃଖର କଥା ଯେ ୩୦ ବର୍ଷ ତଳେ ଉତ୍କଳମଣି ଯେଉଁ ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲେ, ତାହା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୂର ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଶୋଷିତ ଭାରତ

ଗତ କେତୋଟି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇଂରେଜଙ୍କ ଶାସନାଧୀନରେ ରହି ଭାରତର ଅବସ୍ଥା କଣ ହୋଇଛି, ତାହାର ଏକ ମୋଟାମୋଟି ଚିତ୍ର ଦିଆଗଲା । ବାସ୍ତବରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରପେକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜଙ୍କ ଭାରତୀୟ ନୀତିର କୌଣସି ଯଥାର୍ଥତା ଅଛି ବୋଲି କେହି ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୋଷଣ କରିବା ନୀତି ଭାରତରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ନୀତି ହୋଇ ରହିଛି । ଆମେରିକା ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲା ତ୍ରୟୋଦଶ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ; ଅଥଚ ଆଜି ଆମେରିକା ପୃଥିବୀରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛି । ରୁଷିଆରୁ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଲୋପ ପାଇ ୫୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ହୋଇ ନାହିଁ । ଅଥଚ ଆଜି ରୁଷିଆ ପୃଥିବୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କଲାଣି । ଏଭଳି ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଷ୍ଟ୍ରପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିନିକ୍ଷେପ କଲେ ଭାରତ ତୁଳନାରେ ସେ ସବୁ ରାଷ୍ଟ୍ର ସବୁଦିଗରୁ କିଭଳି ଉନ୍ନତ କଲେଣି ତାହା ଜଣାପଡ଼ିବ । ଭାରତର ଉନ୍ନତ ହେବା ଦୂରେ ଥାଉ ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ତାର ଅବସ୍ଥା ଯାହାଥିଲା, ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ଅବନତି ଘଟିଛି । ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ, ଭାରତୀୟ ରାଜସ୍ୱକୁ ଭାରତର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଇଂରେଜ ସରକାର ବିନିଯୋଗ କରି ନାହାନ୍ତି । ୧୮୫୭ର ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ପରେ ୧୮୫୮ରେ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ହାତରୁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଯେତେବେଳେ ଭାରତର ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ, ସେତେବେଳେ ନ୍ୟାୟତଃ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ସମସ୍ତ ପାଉଣା ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କୁ ପରିଶୋଧ କରିବା ଉଚିତ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ତାହା ନ କରି ସେ ସମସ୍ତ ଅର୍ଥ ଭାରତୀୟ ରାଜସ୍ୱରୁ ଦିଆଯିବ ବୋଲି ଆଇନ କରି

ଦିଅଗଲା । ଫଳରେ ଇଂରେଜ ସରକାର ଭାରତ ଭଳି ଏକ ବିରାଟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପାଇଲେ । ଅଥଚ ସେଥିପାଇଁ ଅଧଲାଟିଏ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେ, ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାପାଇଁ ଭାରତରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ପରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେତେ ଲଢ଼େଇ ହୋଇଛି, ସେ ସବୁର ଖର୍ଚ୍ଚ ଭାରତ ଉପରେ ଲଦାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ମହାରାଣୀ ଭିକ୍ଟୋରିଆଙ୍କ ସିଂହାସନ ପ୍ରାପ୍ତିଠାରୁ ଭାରତରେ କମ୍ପାନୀ ରାଜତ୍ୱର ଅବସାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୨୧ ବର୍ଷର ଆୟ-ବ୍ୟୟ ହିସାବ ଦେଖିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯିବ ଯେ, ସରକାରୀ ବ୍ୟୟଭାର ଯେପରି ବଢ଼ିଛି, ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆୟ ମଧ୍ୟ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ କମି ଆସିଛି । ଭିକ୍ଟୋରିଆଙ୍କ ସିଂହାସନ ପ୍ରାପ୍ତି ବର୍ଷ କାଳକୁ ହୋମ-ଚାର୍ଜେସ ବା ଘରୋଇ ଖର୍ଚ୍ଚ ବାବଦରେ ଭାରତୀୟ ରାଜସ୍ୱରୁ ୨୦ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ଦିଆଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆୟ-ବ୍ୟୟ ବାଦ୍ ୧୦ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ ରହୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ତାର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଯୁଦ୍ଧ-ବିଗ୍ରହ ଲାଗିବା ଫଳରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ବଢ଼ିଛି । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତ ଉପରେ ଋଣଭାର ମଧ୍ୟ ବଢ଼ିଛି । ୧୮୫୭-୫୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବ୍ୟୟକୁ ଆୟ ଏକ କୋଟି ପାଉଣ୍ଡ ଊଣା ଥିଲା । ଆୟ ଏତେ ଊଣା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ 'ହୋମ ଚାର୍ଜେସ'ର ପରିମାଣ କମି ନ ଥିଲା । ୧୮୩୭-୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ 'ହୋମ ଚାର୍ଜେସ'ର ପରିମାଣ ୨୩ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ୧୮୫୭-୫୮ ବେଳକୁ ତାହା ୨୧ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ଯାଏ ବଢ଼ି ଯାଇଥିଲା । ଘରୋଇ ଖର୍ଚ୍ଚ ବାବଦରେ ଏହି ଯେଉଁ ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ଭାରତୀୟ ରାଜସ୍ୱରୁ ଟଣା ହେଉଥିଲା, ତାହାର କୌଣସି ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ କାରଣ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବିଜେତା ଓ ବିଜିତର ଆର୍ଥିକ ସମ୍ବନ୍ଧ କେବେହେଁ ନ୍ୟାୟ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଯଦି ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ

କୌଣସି 'ହୋମ-ଚାର୍ଜସ୍' ନ ଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ କମ୍ପାନୀ ରାଜତ୍ୱର ଅବସାନ ବେଳକୁ ଭାରତ ଉପରେ କୌଣସି ଋଣ ମଧ୍ୟ ନ ଥାନ୍ତା । ବରଂ ବହୁ ଅର୍ଥ ରାଜକୋଷରେ ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ ରହୁଥାନ୍ତା । ୧୭୯୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସୁଧ ସମେତ ଋଣର ପରିମାଣ ଥିଲା ୭୦ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡରୁ କିଛି ବେଶି । ୧୮୫୮ ବେଳକୁ ତାହା ବଢ଼ି ବଢ଼ି ୬ କୋଟି ୯୪ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡରୁ ବେଶି ହୋଇଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ କେବଳ ୧୮୩୭-୩୮ ରୁ ୧୮୫୭-୫୮ ମଧ୍ୟରେ ଏ ଦେଶରୁ 'ହୋମ-ଚାର୍ଜ'ସ' ବାବଦରେ ବିଲାତକୁ ପଠା ହୋଇଥିଲା ସାଢ଼େ ୫ କୋଟି ପାଉଣ୍ଡରୁ ବେଶି । ସାଧାରଣଙ୍କ ଧାରଣା ଯେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଜୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏବଂ ତାର ଉନ୍ନତି ସାଧନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଇଂରେଜମାନେ ଯେଉଁ ମୂଳଧନ ଏ ଦେଶକୁ ପଠାଇଥିଲେ, ସେଥିରୁ ଭାରତୀୟ ଋଣର ଉତ୍ପତ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ଧାରଣା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭ୍ରମ । ପ୍ରକୃତରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଭାରତକୁ ଜୟ କରିବାର ଖର୍ଚ୍ଚ ଏବଂ ଶାସନ କରିବାର ଖର୍ଚ୍ଚ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ଭାରତହିଁ ଯୋଗାଇଛି । ତା ଛଡ଼ା ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ପୁଞ୍ଜି ଏ ଦେଶକୁ ଆସିଥିଲା, ତାହାର ବହୁଗୁଣ ଏ ଦେଶରୁ ଆଦାୟ ହୋଇଛି । ଇଂରେଜଙ୍କ ଏହି 'ହୋମ୍‌ଚାର୍ଜ'ସ୍'ରୁ ଭାରତୀୟ ଋଣର ଉତ୍ପତ୍ତି । ଏଭଳି ଶୋଷଣ କିମ୍ବା ଇଂରେଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତରେ ଆଉ କେବେ ଦେଖା ନ ଥିଲା । ଏ ଦେଶରେ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭରୁ ଗତ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ଇଂରେଜ ଶାସକବର୍ଗ ବହୁ ଯୁଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହରେ ଭାରତକୁ ଟାଣି ଓଟାରି ପୂରାଇଛନ୍ତି । ଅଥଚ ସେଥିପାଇଁ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ସମ୍ମତି ଗ୍ରହଣ କରିବା କେବେଁ ଉଚିତ ମନେ କରି ନାହାନ୍ତି । ମିସର ଅଭିଯାନ (୧୮୮୨), ବର୍ମା ଯୁଦ୍ଧ (୧୮୮୬), ଭୁଟାନ ଯୁଦ୍ଧ (୧୮୬୩) ଆଦିରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ବାବଦ

ଶହେ କୋଟି ପାଉଣ୍ଡ ଭାରତଠାରୁ ଆଦାୟ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାଛଡ଼ା ଲର୍ଡ ଡଏଲସଲ୍‌ଙ୍କ ସମୟରେ ସିଂହଳ, ବର୍ମା, ସିଙ୍ଗାପୁର, ମାଲୟ, ଜାଭା ଉପରେ ଚଢ଼ାଉର ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ଏବଂ ଲର୍ଡ ମିଣ୍ଟୋଙ୍କ ସମୟରେ ଅଫଗାନ, ଇରାନ ଓ ଚୀନ ଅଭିଯାନର ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ଭାରତୀୟ ରାଜକୋଷରୁ ଆଦାୟ କରା ହୋଇଥିଲା । ଏହିଭଳି ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ ମଧ୍ୟପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ସୁଦୂରପ୍ରାଚ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସଂପ୍ରସାରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତରୁ ଧନ-ଜନ ସଂଗ୍ରହ କରି ଅକାତରେ ବ୍ୟୟ କରିଥିଲେ । ଭାରତୀୟଙ୍କ ବିନା ସାହାଯ୍ୟରେ ଇଂରେଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ତ ଦୂରର କଥା, ଇଂରେଜମାନେ ମଧ୍ୟ ସୁଦୂରପ୍ରାଚ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ତିଷ୍ଠି ପାରି ନ ଥାନ୍ତେ । ଭାରତରୁ ଅଜସ୍ର ଧନ ପାଇ ନ ଥିଲେ ଇତିହାସବିଖ୍ୟାତ 'ୱଅଟରଲ୍' ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଇଂରେଜ ନୌ-ବାହିନୀ ମହାବୀର ନେପୋଲିଅନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିପାରି ନ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଏହାର ପ୍ରତିଦାନ ସ୍ୱରୂପ ଇଂରେଜମାନେ ଆଜି ଭାରତକୁ ଋଣ ଦେଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ଇଂରେଜଙ୍କ ନିର୍ମମ ଶୋଷଣ ନୀତି ଫଳରେ ଭାରତବାସୀ କଣ୍ଠାଗତ ପ୍ରାଣ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅଥଚ ସେ ଦିଗକୁ ଶାସକବର୍ଗଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ପୂର୍ବବର୍ଷ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୯୩୮-୩୯ରେ ବାର୍ଷିକ ବଜେଟରେ ଭାରତରେ କେନ୍ଦ୍ର ଓ ପ୍ରାଦେଶିକ ସରକାରମାନଙ୍କର ମୋଟ ବ୍ୟୟ ହୋଇଥିଲା ୨୦୮ କୋଟି ଟଙ୍କା । ସେଥିରୁ ୮୨ କୋଟି ଟଙ୍କା ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଦେଶରକ୍ଷା ବିଭାଗ ପାଇଁ ମଞ୍ଜୁର ହୋଇଥିଲା । ଏହା ମୋଟ ବ୍ୟୟର ଶତକଡ଼ା ୦୧ ଭାଗ ହେଲା । ଅଥଚ ଜନ-

ସାଧାରଣଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ସାଢ଼େ ବାର କୋଟି, ଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ ୨କୋଟି କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟର ଉନ୍ନତିପାଇଁ ଦୁଇକୋଟି ଏବଂ ଶିଳ୍ପୋନ୍ନତି ପାଇଁ କେବଳ କୋଟିଏ ଟଙ୍କା ବରାଦ ହୋଇଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧ ସମୟର କଥା ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନ କଲେ ଭଲ । ୧୯୪୪-୪୫ରେ ଦୈନିକ ଭାରତ ସରକାର ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ୧୦୯ କୋଟି ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରୁଥିଲେ ।

ଏଠାରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କଥା ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ । ଭାରତୀୟ ରାଜସ୍ୱରୁ ସାମରିକ ବିଭାଗରେ ଏତେ ଅଧିକ ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧବିଭାଗର ଉଚ୍ଚ ପଦମାନଙ୍କରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ସିପାହୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଇଂରେଜ ସିପାହୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ ବେଶୀ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଅଫିସରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ନଗଣ୍ୟ କହିଲେ ଚଳେ । ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତରେ ମୋଟ ଏକଲକ୍ଷ ୪୪ ହଜାର ଭାରତୀୟ ସିପାହୀ ଓ ୫୨ ହଜାର ଇଂରେଜ ସିପାହୀ ସୈନ୍ୟବାହିନୀଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମୋଟ ୭,୨୦୦ ଅଫିସରଙ୍କ ଭିତରେ ଇଂରେଜ ଅଫିସରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୬,୯୦୦ ରୁ କମ୍ ନ ଥିଲା । ଏହି ତଥାକଥିତ ଭାରତୀୟ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ରାଜସ୍ୱରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଅର୍ଦ୍ଧେ ଟଙ୍କା ବରାବର ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଭାରତୀୟ ବିମାନବାହିନୀ ଓ ନୌ-ବାହିନୀ ଯଥାକ୍ରମେ ୧୯୩୩ ଓ ୩୪ ଠାରୁ ଗଢ଼ା ହୋଇଛି । ଯୁଦ୍ଧ ସମୟ ଭିତରେ ତାହାର କିଛି କିଛି ଅବଶ୍ୟ ଉନ୍ନତି ହୋଇଛି । ତଥାପି ପୃଥ୍ୱୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ତାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନଗଣ୍ୟ ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ ।

ଏହିଭଳି ଭାବରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଭାରତୀୟ ରାଜସ୍ୱକୁ ବିନିଯୋଗ କରା ହୋଇଛି । ଅଥଚ ଗଠନ-ମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯାହା ଖର୍ଚ୍ଚ କରାହେଉଛି ତାହା ଅତି ସାମାନ୍ୟ । ଜାତୀୟ ଗଠନ-ମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ସରକାର ମୋଟ ରାଜସ୍ୱର ଶତକଡ଼ା ୨୭ ଭାଗ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଣ୍ଡପିଛା ବର୍ଷକୁ ୭୭ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରୁଛନ୍ତି, ଆମେରିକା ସରକାର ମୋଟ ରାଜସ୍ୱର ଶତକଡ଼ା ୨୪ ଖର୍ଚ୍ଚ କରୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ସରକାର ମୋଟ ରାଜସ୍ୱର ଶତକଡ଼ା ୧୬ ଭାଗ ଭାରତୀୟ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଟଙ୍କାଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଏହି ବିଭାଗରେ ଭାରତରେ ଖର୍ଚ୍ଚ କରୁଥିଲେ । ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ହିତ ନିମନ୍ତେ ଏତେ କମ ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ଉତେଣେ ସାମରିକ ବ୍ୟୟ 'ହୋମ ଚାର୍ଜସ' ନାମରେ ଇଂରେଜମାନେ ପ୍ରଚୁର ଧନ ଏ ଦେଶରୁ ନେଇଯାଉଛନ୍ତି । ୧୯୩୧ରେ ଭାରତ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ପକ୍ଷରୁ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ କମିଟି ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା, ତାଙ୍କ ରିପୋର୍ଟରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଇଂରେଜ ସରକାର ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ୟାୟ ଭାବରେ ୧୮୦୫ କୋଟି ୧୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଅତିରିକ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ଲଦି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ଟଙ୍କା ଭାରତୀୟ ରାଜସ୍ୱକୁ ଫେରାଇ ଦିଆଯାଉ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ରିପୋର୍ଟରେ ଦାବି କରା ହୋଇଛି ।

ଆମେରିକାର ଏକ ସମ୍ବାଦପତ୍ରରେ ୧୭୫୭ ଠାରୁ ୧୯୨୨ ଯାଏ ଭାରତରୁ ଇଂରେଜ ସରକାର କେତେ ଟଙ୍କା ନେଇଛନ୍ତି ତାହାର ଏକ ହିସାବ ଏମ୍, କେ, ମୁଦ୍‌ଗଲ ନାମକ ଜଣେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତାହା ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା :—

(୧) ଡିଗ୍‌ବି ସାହେବଙ୍କ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ୧୭୫୭ରୁ ୧୮୦୫ ଯାଏ ଭାରତରୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ମୋଟ ୧୫ଶହ କୋଟି ଟଙ୍କା ନେଇଛନ୍ତି ।

(୨) ମଣ୍ଟଗୋମାରୀ ମାର୍ଟିଙ୍କ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତରୁ ଇଂରେଜମାନେ ମୋଟ ୧୦୮୪ କୋଟି ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ନେଇଛନ୍ତି ।

(୩) ଡିଗ୍‌ବି ପୁଣି ଲେଖିଛନ୍ତି ୧୮୩୫ରୁ୮୯୯ ଭିତରେ ଭାରତରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ତିନି ଦଫା ଟଙ୍କା ଯାଇଛି —(କ) ୧୬୨୮ କୋଟି ୮୮ ଲକ୍ଷ ୪୦ ହଜାର ୯୮୦ ଟଙ୍କା, (ଖ ୧)୫୬୭ କୋଟି ୪୭ ଲକ୍ଷ ୦ ହଜାର ୨୬୦ ଟଙ୍କା, (ଗ) ୬୨୮୧ କୋଟି ୪୦ ଲକ୍ଷ ୨୯ ହଜାର ୭୫ ଟଙ୍କା ।

(୪) ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଲେଖକ ମିଷ୍ଟର ଥିଓଡର ମରିସନ ଲେଖିଛନ୍ତି- ୧୮୯୯ ରୁ ୧୯୦୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତରୁ ଇଂରେଜମାନେ ୨୪ କୋଟି ୨୧ଲକ୍ଷ ୯୫ ହଜାର ଟଙ୍କା ନେଇଛନ୍ତି । ପୁଣି ୧୯୦୨ ରୁ ୧୯୨୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୭୩୫ କୋଟି ୩ ଲକ୍ଷ ୭୫ ହଜାର ୪୧୦ ଟଙ୍କା ନିଆ ହୋଇଛି ।

(୫) ବର୍ଷକୁ ଅନ୍ୟୂନ ୬୦ କୋଟି ଟଙ୍କା ହିସାବରେ ୧୯୧୪ ରୁ ୧୯୨୧ ଯାଏ ଭାରତରୁ ୪୮୦ କୋଟି ଟଙ୍କା ଇଂରେଜମାନେ ନେଇଛନ୍ତି ବୋଲି ମିଷ୍ଟର ଏଚ, ଏମ୍, ହାଇଣ୍ଡମ୍ୟାନ କହନ୍ତି ।

ଅତଏବ ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ୧୭୫୭ ଠାରୁ ୧୯୨୧ ଯାଏ ବିଳାତ ଭାରତରୁ ମୋଟ ୧୨୦୪୯ କୋଟି ୫୧ ଲକ୍ଷ ୫୭୫ ଟଙ୍କା ନେଇଛି । ଏହାଛଡ଼ା ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧ ନିମନ୍ତେ ଭାରତ ୧୫୦ କୋଟି ଟଙ୍କା ଦେଇଛି । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ବେଳେ ଭାରତର ଯେଉଁ ଧନଜନ କ୍ଷତି ହୋଇଛି, ତାହାର କ୍ଷତି ପୂରଣ ବାବଦକୁ ୫୦ହଜାର କୋଟି ଟଙ୍କା ଧରାଗଲେ ୧୭୫୭ ରୁ ୧୯୨୧ ଯାଏ ଭାରତରୁ ମୋଟ ୬୨୧୯୯ କୋଟି ୫୧ ଲକ୍ଷ ୭୨୫ ଟଙ୍କା ଇଂରେଜମାନେ ନେଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଛି । ଶତକରା ବାର୍ଷିକ ୫ ଟଙ୍କା ସୁଧରେ ଏ ଟଙ୍କା ଯଦି ଖଟୁଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଆଜି ଭାରତବର୍ଷଙ୍କୁ ବାର୍ଷିକ ୧୩୬୦ କୋଟି ଟଙ୍କା କେବଳ ସୁଧ ମିଳୁଥାନ୍ତା । (ସାପ୍ତାହିକ 'ସମାଜ' ୧୬-୭-୧୯୨୨)

ଇଂରେଜ ଶାସନର ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟ

ଏହିଭଳି ଭାବରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଚରଣତଳେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶହ ବର୍ଷ କାଳ ନିଷ୍ପେଷିତ ଓ ଶୋଷିତ ହେବା ପରେ ଭାରତ ସେଥିରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିପାରିଛି । ୧୯୪୭ ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖ ଦିନ ଭାରତ ଇଂରେଜ ଶାସନ କବଳରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ୬ ମାସ ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ କେହି କଳ୍ପନା କରି ନ ଥିଲେ ଯେ, ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଭାରତରୁ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଅବସାନ ଘଟିବ । ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତି କେତେକ ପରିମାଣରେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ମନେ ହେଉଥିଲା । କେହି କେହି ମନେ କରନ୍ତି ଯେ ଇଂରେଜ ଜାତି ସ୍ୱେଚ୍ଛାପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ଭାରତକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦାନ କରିଛି; କିନ୍ତୁ ଏହା ବିଶ୍ୱାସ

ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେ । ବିଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଇଂରେଜଙ୍କ ଇତିହାସ ଏହି ଧାରଣାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୋଧ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦିଏ । ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ମୁକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନର ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଇଂରେଜ ରାଜନୀତିଜ୍ଞଗଣ ଭାରତକୁ ରାଜନୀତିକ କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରିବାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ବୋଲି ଥରକୁ ଥର ଘୋଷଣା କରିବା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି କରି ନ ଥିଲେ । ଅନେକ ସ୍ୱାର୍ଥବାଦୀ ଇଂରେଜ ଏକଥା ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ହାତରୁ ଭାରତ ବର୍ଷ ଯଦି ଖସିଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଇଂଲଣ୍ଡର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଓ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଶୋଚନୀୟ ଭାବରେ ହ୍ରାସ ପାଇବ ଏବଂ ତାହା ଫଳରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଆଉ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ସ୍ତରର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇବ ନାହିଁ । ଇଂଲଣ୍ଡର ଯୁଦ୍ଧକାଳୀନ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ଟୋରିଦଳର ନେତା ମିଷ୍ଟର ଚର୍ଚ୍ଚିଲ ଅକପଟ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ଯେ, ପ୍ରତି ୫ ଜଣ ଇଂରେଜଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଭାରତ ଉପରେ ପରୋକ୍ଷ କିମ୍ବା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ନିର୍ଭର କରି ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରେ । କଥାଟି ବାସ୍ତବରେ ସତ୍ୟ । ମୁହଁରେ ସ୍ୱୀକାର ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜ ରାଜପୁରୁଷଗଣ କେବଳ ଏହି କାରଣରୁ ଭାରତବର୍ଷ ଉପରୁ ଆଧିପତ୍ୟ ଛାଡ଼ିଦେବାକୁ ଅସ୍ୱୀକୃତ ଥିଲେ । ଗତ ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଯାହା ଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଭାରତବର୍ଷର ସମ୍ପଦ ଆଗ ଅପେକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କର ଏବେ ବେଶି ପ୍ରୟୋଜନ । ଯଥାର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏବେ ଜଗତରେ ଇଂରେଜ ଜାତି ସେମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବଜାୟ ରଖିବା ଦୂରେ ଥାଉ, କେବଳ ବଞ୍ଚିରହିବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏକ ପ୍ରଧାନ ସମସ୍ୟା ହୋଇଛି । ତଥାପି ସୁଦ୍ଧା ଭାରତବର୍ଷର ବିପୁଳ ସମ୍ପତ୍ତିର ଲୋଭ ତ୍ୟାଗ କରି ସେମାନେ ଭାରତ ଛାଡ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଭାରତ ୧୭୫୭ର ପଲାଶୀ ଯୁଦ୍ଧ ଠାରୁ ୧୯୪୭ ପାଏ ଦୀର୍ଘ ୧୯୦ ବର୍ଷର ଘଟଣାବଳୀ ପ୍ରତି ସେମାନେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଆଉ ଭାରତବର୍ଷକୁ ହାତରେ ରଖିବା ସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ବୁଝିଛନ୍ତି । ୧୭୫୭ର ଠିକ୍ ଶହେବର୍ଷ ପରେ ୧୮୫୭ ରେ ଇଂରେଜ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଇତିହାସପ୍ରସିଦ୍ଧ ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ଘଟିଥିଲା । ଉକ୍ତ ବିଦ୍ରୋହ ବିଫଳ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେହିଦିନଠାରୁ ଭାରତର ଯେଉଁ ରାଜନୀତିକ ଚେତନା ଜାଗ୍ରତ ହେଲା ତାହାର ଅବସାନ ଘଟିଲା ନାହିଁ । ତାପରେ ୧୮୮୫ ଡିସେମ୍ବର ୨୮ ତାରିଖ ଦିନ ବମ୍ବେଠାରେ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପରେ ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ଆନ୍ଦୋଳନ କ୍ରମଶଃ ଉଗ୍ର ହୋଇ ଉଠିଲା । ଜାତିର ମୁକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନର ଅଗ୍ରଦୂତ ରୂପେ କଂଗ୍ରେସ୍, କ୍ରମଶଃ ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତିକୁ ସହଜ କରିପାରିଛି । କଂଗ୍ରେସର ଆହ୍ୱାନକ୍ରମେ ଭାରତର ବହୁ କୃତସନ୍ତାନ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଆତ୍ମବଳି ଦେଇଛନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ତିଲକ ମହାରାଜ, ପଞ୍ଜାବକେଶରୀ ଲାଲା ଲଜପତ ରାୟ, ପଣ୍ଡିତ ମୋତିଲାଲଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ, ବିଜୟରାଘବାଚାରୀ, ଶ୍ରୀନିବାସ ଆୟଙ୍ଗାର, ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ, ପଣ୍ଡିତ ମାଳବ୍ୟ, ମାତା କସ୍ତୁରବା ଓ ନେତାଜୀ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଯାଏ ବହୁ ନେତା ଏ ସଂଗ୍ରାମ ପୀଠରେ ପ୍ରାଣ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେ ସହର ଗ୍ରାମଗହଳର ନିରୀହ ବାଳକ-ବାଳିକା ସମେତ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟାରେ ନରନାରୀ ଏ ସଂଗ୍ରାମ ପୀଠରେ ଜୀବନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଭାରତ ଆଜି ଯେଉଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଛି ସେହି ଶହୀଦମାନଙ୍କ ତ୍ୟାଗ ଏବଂ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ, ପଣ୍ଡିତ ଜବାହର ପ୍ରମୁଖ ସେନାପତିମାନଙ୍କ ସାଧନା ଫଳରେ ତାହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ।

ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତାବାଦୀ ଏବଂ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ଭାରତ ଦ୍ୱିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱପୀଠରେ ଯେ ସେ ଏକ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜ୍ୟରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଲା, ତାହାହିଁ ହେଉଛି ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଧାନ ଆଶ୍ୱାସନା । ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତ ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ମୋଟ ୧୫୬୨ କୋଟି ଟଙ୍କାର ଯୁଦ୍ଧସାମଗ୍ରୀ କିଣି ନେଇ ତାହା ପରିଶୋଧ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏହାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଇଂଲଣ୍ଡଠାରୁ ଭାରତର ଷ୍ଟର୍ଲିଂ ପାଉଣା ବୋଲି କୁହାଯାଉଛି । ଭାରତର ଏ ପାଉଣା ଇଂରେଜମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ପରିଶୋଧ କରିବେ କି ନାହିଁ, କଲେ କିପରି ଭାବରେ କରିବେ, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଜାଣିହେଉ ନାହିଁ । ଏହି ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ମିଳିବାର ଆଶା କରି ଭାରତ ସରକାର ୧୪୨ କୋଟି ଟଙ୍କାର ନୋଟ ଓ ମୁଦ୍ରା ଏହି ଷ୍ଟର୍ଲିଂ ପାଉଣାକୁ ଅମାନତ ରଖି ପ୍ରଚଳିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହା ଯଦି ନ ମିଳେ, ତାହାହେଲେ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଏହା ଇଂରେଜଙ୍କ ଶେଷ ଶୋଷଣ ରୂପେ ଅଭିହିତ ହୋଇ ରହିବ । କିନ୍ତୁ ଏତିକି ଆଶା ଯେ, ଭବିଷ୍ୟତରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ଶୋଷଣ ଓ ନିର୍ଯାତନାର ଆଶଙ୍କାରୁ ଦେଶବାସୀ ତ୍ରାହି ପାଇ ଛନ୍ତି । ଲର୍ଡ଼ କ୍ଲାଇବଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଲର୍ଡ଼ ମାଉଣ୍ଟବାଟେନଙ୍କ ଯାଏ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶହ ବର୍ଷ କାଳ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଚକ୍ରତଳେ ଭାରତ ନିଷ୍ପେଷିତ ହେବା ପରେ ୧୯୪୭ ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖ ଦିନରୁ ବିଶ୍ୱର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ ଦେଶମାନଙ୍କ ସହ ସମାନସ୍କନ୍ଧ ଭାବରେ ନିଜର ଜାତୀୟ ପତାକା ଉଡ଼ାଇବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଛି ।

ସମାପ୍ତ

Printed by S. P. Das Gupta, Orient Press, Cuttack—1948.

ଦି ଉତ୍କଳ ଷ୍ଟୋର୍ସର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁସ୍ତକମାନ

ଉପନ୍ୟାସ—	୧ ପଥ୍ର ତପସ୍ୱୀ—ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜକିଶୋର ପଟ୍ଟନାୟକ	ଟ ୧୯
,,	୨—ସପନ କୁହୁଡ଼ ,,	ଟ ୧୯
,,	୩—ଅବଳା—ନିଶଙ୍କ ...	ଟ ୩୯
,,	୪—କେହୁ ନୁହେଁ—ଶ୍ରୀନିବାସ ମିଶ୍ର...	ଟ ୧୯
,,	୫—ଶବଗଳାରେ ଶଙ୍କେତ—ଡିଟେକ୍ଟିଭ	ଟ ୦।୬
,,	୬—ପନର ଦାଗ—କମଳାକାନ୍ତ ଦାଶ	ଟ ୧।
ନାଟକ—	୭—ମାଲ ଡାକ—କଣ୍ଠପ୍ରସାଦ	ଟ ୧।
	୮—ଦଶଭୂଜା—କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ	ଟ ୧।
ପଦ୍ୟ—	୯—ପାବସ୍ୟବାଣ (ଦେମାର ସ୍ତୋତ୍ର)—ଜଗବନ୍ଧୁ ମହାପାତ୍ର	ଟ ୨।
ଗଳ୍ପ—	୧୦—ହାଡଦ୍ୱୀପ—ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ସାମଲ	ଟ [illegible]
	୧୧—ମା—ଜଗବନ୍ଧୁ ମହାପାତ୍ର	ଟ ୦।
ଐତିହାସିକ	୧୨—ସୁଭାଷ ବୋଷ—ଶ୍ରୀ ଅଶୋକ ଦାଶ	ଟ ୧ଏ
	୧୩—ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଚାପତଳେ—ଶ୍ରୀହର୍ଷ ମିଶ୍ର	ଟ ୨।
ବିଜ୍ଞାନ—	୧୪—ମାଟ୍ରିକ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର	ଟ ୦୩

ଶୀଘ୍ର ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି—ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ (ନାଟକ)